

КРЕАТИВНЕ
СВІТЛО

Ганна Остапенко
Ольга Волощенко
Олександра Козак

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

4

КЛАС

Частина 1

Інтегрований курс

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 16.01.2021 № 53)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

За Типовою освітньою програмою,
розробленою під керівництвом Шияна Р. Б.

Умовні позначення

– попрацюйте в парах

– попрацюйте в групах

– попрацюйте всім класом

– скористайся алгоритмом,
що поданий на форзаці

Значення слів, виділених **синім кольором**,
можна дізнатися у "Тлумачку" (с. 138–139)

Остапенко Г. С.

О 76 Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл.
загал. серед. освіти (у 2-х част.). Ч. 1 / Г. С. Остапенко,
О. В. Волощенко, О. П. Козак. – Київ : Світич, 2021. – 144 с. : іл.
ISBN 978-966-8506-37-6

УДК 811.161.2:821(075.2)

Медіаматеріали до підручника –
на сайті svitdovkola.org/um4

Вітаємо в 4 класі!

У цьому підручнику мешкають веселі персонажі. Разом із ними цікаво досліджувати українську мову, учитися успішно спілкуватися та поринати в літературні пригоди.

Читася:

Цього року в твоєму класі працюватиме клуб "Читаріум", де можна обмінюватися улюбленими книжками.

Тишеня:

Гайда вчитися писати захопливо! Наприкінці семестру матимеш збірку "Мої твори".

Мовознай:

Ми разом досліджуватимемо мову, і ти навчишся писати без помилок.

Дружисловик:

Ти володітимеш словом так, щоб воно надихало і нікого не кривдило.

Медіаша:

І про медіа не забудемо — розрізнятимемо правдиву і недостовірну інформацію.

Чистомовик:

А ще ти зможеш зібрати собі "Кишеньку слів" і зазирати туди по влучні вислови на всі випадки життя!

Режисерка:

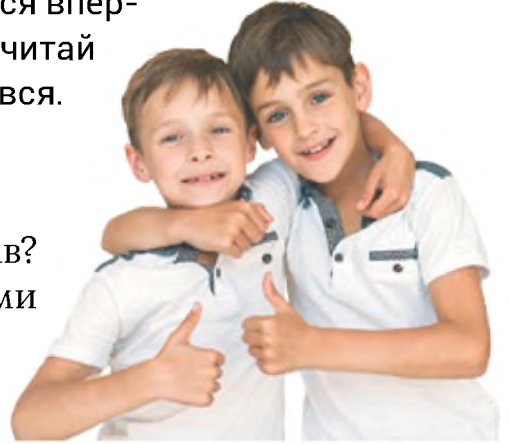

Наш театр потребує нових сюжетів. Яких? Тих, що ви з друзями вигадаете самі, адже ваше життя таке незвичайне!

§1. Знову разом!

1 Четвертокласники зустрілися вперше після літніх канікул. Прочитай діалог, який між ними відбувся.

- Радий тебе бачити!
- Маєш чудовий вигляд! Як минули канікули? Де відпочивав?
- Весело провів час із рідними в горах і в дідуся в селі. А ти як був ліліпутом, так і лишився.
- Може, я і не виріс. Але подивися, які м'язи накачав! Щодня з татом тренувався на свіжому повітрі. А ще купу книжок перечитав. А ти чим можеш похвалитися?

2 Яка репліка в діалозі є образливою? Як її варто змінити? Як відреагував на неї хлопчик? Про що це свідчить?

3 Які речення за метою висловлювання використали діти? Які особливості речень кожного виду?

4 Склади й запиши в зошиті три речення про літо: розповідне, питальне та спонукальне.

5 Обговоріть у парі свої літні канікули. По черзі ставте одне одному запитання та відповідайте на них. За бажання презентуйте свій діалог іншим.

Читаріум

6 Розкажіть одне одному, які книжки ви прочитали влітку. Чи є серед них така, що тебе особливо зацікавила? Де ти можеш її взяти, щоб прочитати?

§2. Мова нашої держави

- 1** Об'єднайтеся у дві групи і влаштуйте дискусію. Підготуйте аргументи на захист однієї з наведених думок, а потім обговоріть усе за правилами.

- ⚙ В Україні всі мови рівноправні й важливі.
- ⚙ Українська мова особлива, бо вона – державна.

Правила дискусії

- ▶ Висловлюватися по суті й стисло.
- ▶ Не перебивати одне одного.
- ▶ Після виступу дати **опонентам** можливість поставити запитання.
- ▶ Спілкуватися ввічливо та з повагою до думки інших.

- 2** Прочитай вірш. Як поетеса описує різні мови? А як свою рідну, українську? Наведи **цитати** з тексту.

Рідна мова

Мова кожного народу
неповторна і своя;
в ній гримлять
 громі в негоду,
в тиші – трелі солов'я.
На своїй природній мові
і потоки гомонять;
зелен-клени у діброві
по-кленовому шумлять.

Солов'їну, барвінкову,
колосисту – на віки –
українську рідну мову
в дар мені дали батьки.
Берегти її, плекати
буду всюди й повсякчас,
бо ж єдина – так, як мати,
мова в кожного із нас!

Оксана Забужко

- 3** Відшукай у будь-яких джерелах вірші, народні прислів'я чи приказки, які звеличують українську мову. Випиши два приклади в зошит.

§3. Відкриття, що змінили світ

- 1 Спиши нотатку Читасі, розкриваючи дужки. Шукай перевірені слова і користуйся пам'яткою на першому ф'орзаці.

Усе, що людина може уявити, вона здатна (з/с)творити. Завжди є люди, які мріють, творять, досліджують, – це в(е/и)нахідники! Їхні винаходи (с/з)прощують наше ж(е/и)ття.

- 2 Ви вже знаєте чимало історій про людей, які зробили важливі для людства відкриття. Поміркуйте, які перешкоди могли траплятися на їхньому шляху.
- 3 Прочитай уривки з книжки "Дивовижні особистості, які змінили ХХ століття" (упорядниця В. Вздутьська).

Володимир Вернадський

(12 березня 1863 – 6 січня 1945)

Показав, що світ – це єдиний механізм

Володя змалечку любив усілякі дивовижі. Увечері гуляв вулицями Харкова і слухав розповіді дорослих про Всесвіт і зірки. Там, угорі, була ціла купа див. Щоб дізнатися про них більше, він став читати книжки й журнали різними мовами – німецькою, англійською, польською.

В університеті Володя не тільки сидів над підручниками, а й брав участь у геологічних експедиціях. У дощ і спеку він долав десятки кілометрів, мандруючи російським Надволжям, українською Полтавщиною, пізніше – горами Німеч-

чини, Канади, схилами вулкана Везувій в Італії... Озброєний геологічним молотком, він збирав камінці та шматочки ґрунту і привозив їх сотнями кілограмів. З часом його колекція перетворилася на справжній музей.

Учений досліджував і живі організми. Поступово все, що він вивчав, склалося для нього в єдину дивовижну систему. Інші вчені вивчали космос, Землю, тварин чи людей окремо. Для Вернадського це був один величезний механізм, кожна частина якого впливає на інші. Він розмірковував про сукупність усіх живих організмів на Землі – біосфері. І про наступний етап еволюції людства – ноосфері, “сферу розуму”, яка здатна змінювати обличчя планети.

Національна
бібліотека України
ім. В. І. Вернадського

Ідеї Вернадського часто випереджали свій час. Переїхавши до Києва, науковець допоміг заснувати Українську академію наук і став її першим президентом. Він створив Національну наукову бібліотеку в Києві, Метеоритний комітет і Біогеохімічну лабораторію в Москві та ще багато наукових закладів. Чимало з них названі на його честь, зокрема українська наукова станція в Антарктиді.

- 4** Знайдіть у тексті відповіді на запитання та прочитайте їх.
 - Яку колекцію зібрав студент В. Вернадський?
 - Чим його вчення відрізнялося від інших досліджень?
- 5** Випиши з тексту про В. Вернадського назви міста, регіону, країни, континенту, планети, вулкана. Що спільного у правописі цих слів? Сформулюй відповідне правило. Запиши ще кілька слів, що його ілюструють.

Марія Монтессорі

(31 серпня 1870 – 6 травня 1952)

Створила захопливий спосіб навчання дітей

Марія Монтессорі народилася в Італії півтора століття тому. Це був час, коли тільки чоловіки здобували технічну та медичну освіту. Такий стан речей не задовольняв Марію. Вона захотіла вивчати математику і блискуче склала іспити для вступу до технічної школи. Марія була єдиною ученицею серед хлопців, але не зважала на кпїни й перешкоди. І закінчила школу з відзнакою!

У шістнадцять років Марія зрозуміла, що мріє стати лікаркою. Директор медичної школи при Римському університеті лише посміявся з дівчини: ще ніколи серед тутешніх студентів-медиків не було жінок. Однак Марія не здалася. Вона просила дозволу на навчання в мера й міністрів, а коли отримала відмову, звернулася до Папи Римського. За його рекомендацією дівчину зарахували до медичної школи. І вона здобула диплом доктора медицини – першою серед жінок в Італії.

Ще в інституті Марія почала працювати з дітьми із психіатричної лікарні. Їх вважали безнадійними, але лікарка довела, що маленьким пацієнтам просто бракує піклування. Вона розробила для дітей вправи й завдання – і вони працювали! Натхненна неймовірними результатами своєї роботи, Марія почала вивчати психологію й педагогіку.

Згодом вона створила “Дім дитини” – школу для дітей бідних робітників. У класах незвичайної школи не було парт, учні вільно пересувалися й самі обирали, що робити. Граючись, вони прали і прасували лялькові речі, шаткували овочі, чистили взуття або й просто перекладали кубики, перебирали кольорові намистинки, шматочки тканини. Усі ці

заняття були частиною продуманих вправ. Завдяки їм діти ставали самостійними, навчалися грамоти й математики.

Незабаром її метод навчання поширився і за межами Італії. Марія їздила впроваджувати його по всій Європі, до США та Індії. І досі освітня система Марії Монтессорі залишається однією з провідних у світі.

6 Якою, на твою думку, була Марія Монтессорі? Розкажи про неї, використовуючи цитати з тексту.

7 Слово **відкривати** не завжди доречне. Заміни його в деяких словосполученнях правильними варіантами з підказки і запиши в зошит.

Відкрив вікно. Відкрила зошит. Відкриють новий вірус.
Відкрий очі. Відкрити замок.

Підказка: розгорнула, відчинив, відімкнути, розплющ.

8 Які слова недоречно вжито в реченнях? Відредагуй і запиши правильно.

1. Володимир відкрив двері й зайшов до лабораторії.
2. Марія відкрила ключем скриню й дістала кубики.

Кишенька слів

9 Чи знаєш ти фразеологізм **по слово до кишéні не лізе**? Так говорять про тих, хто вміє підтримувати розмову і вживати дотепні та влучні слова.

А ми зберемо "кишеньку слів", до якої можна буде скільки завгодно "лізти по слово", тобто по цікаві вислови. Заведи блокнотик, записуй до нього фразеологізми і вживай їх при нагоді.

§4. Культура мовлення

- 1 Обговоріть у малих групах, що означає словосполучення "культура мовлення". Що ви відчуваєте, коли хтось нехтує нею? Чому?
- 2 Запишіть на аркушах гарним шрифтом та різними кольорами якомога більше ввічливих слів. Почепіть їх на стіни класу та не забувайте вживати в різних ситуаціях.
- 3 Прочитай есе Марка. Скільки тут абзаців? Знайди в структурі есе зачин, основну частину (два приклади), висновок.

Слова можуть образити

Я вважаю, що інколи слова можуть завдати болю.

Одного разу я намалював гарну картину і показав татові. Він засміявся і сказав, що в коня геть не така голова. Я тоді дуже засмутився.

Ще пам'ятаю, як брат із сестрою сварилися і казали одне одному образливі слова. Але потім помирилися.

Я гадаю, люди мають пам'ятати, що слова можуть образити, і бути чуйнішими одне до одного.

Мої твори

Есе – невеликий за обсягом прозовий твір, у якому автор або авторка висловлює власні думки, емоції, описує своє ставлення до певної проблеми, аргументує свою позицію.

- 4 Згадай ситуацію з власного життя, коли чийсь слова надихнули або підбадьорили тебе. Напиши для своєї збірки есе на тему "Слова можуть надихнути" з такою структурою, як твір у завданні 3.

§5. Слово про мову

- 1 Прочитай вірш. За допомогою яких образів поетеса торкається наших сердець?

Хай звучать слова чудові

На вербі зростала гілка,
В гілці тій жила сопілка,
А в сопілці – гарна пісня,
Пісні тій було там тісно,
В пісеньці – слова чудові,
Ті, що є у рідній мові.

Та ніхто не зрізав гілку,
Не зробив собі сопілку,
Не заграв ту гарну пісню,
Ту, якій в сопілці тісно.
І мовчать слова чудові,
Ті, що є у рідній мові.

Притулюся до вербічки
Я своїм дитячим личком

І торкнусь тієї гілки,
У якій живе сопілка,
Заспіваю гарну пісню,
І не буде пісні тісно...

Хай звучать слова чудові,
Ті, що є у рідній мові.

Віра Правоторова

- 2 Які слова української мови для тебе є чудовими? Запиши їх, вказуючи частину мову.

Зразок. Дружба – іменник; веселкова – прикметник.

- 3 Поміркуй, що ти можеш робити, щоб українська мова звучала і розвивалася.

- 4 Подивіться мультфільм **“Легенда про мову”**, створений дітьми: svitdovkola.org/um4/media1
Поділіться враженнями від перегляду.

- 5 Придумайте казку або легенду, де персонажем буде українська мова. Підготуйте за її сюжетом виставу та покажіть іншим групам.

§6. Біографія розповідає

Біографія, або життєпис, – опис життя якої-небудь людини.

- 1** Пограйте в гру **“Упізнай особистість”**.
Напишіть на аркушах імена відомих людей, перемішайте їх. По черзі беріть аркуш, не дивлячись на напис. Покажуйте його іншим і намагайтеся відгадати ім'я, ставлячи запитання, на які можна відповісти лише “так” або “ні”.

Мої твори

- 2** Візьми інтерв'ю в однокласника чи однокласниці про його /її дитинство і напиши розповідь про це. Прочитай свій текст і послухай відгук. А потім послухай розповідь про себе.

- 3** Чи вмієш ти висловлювати критичні зауваження доброзичливо? Як гадаєш, цінніше лише хвалити чи й казати про те, що не подобається? Обери фрази, які допоможуть удосконалити твір.

- Усе чудово, дякую.
- Ну ти й накрутила, ніхто не повірить.
- Дуже цікаво! А може, ще розповіси, як я вчилася кататися на велосипеді?

Читаріум

- 4** Чи читав / читала ти твори про життя реальних людей? Навіщо писати біографії, якщо можна вигадати будь-якого персонажа?

Прочитай цього тижня твір-біографію.

§7. Будова тексту

- 1 Лука написав розповідь про свій відпочинок у таборі. Скільки в ній частин? Як виділена кожна?

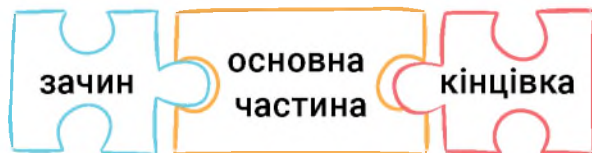
Як я полюбив співати

Коли я вчився у 3 класі, улітку я поїхав до табору “Козацька фортеця” й дуже полюбив співати пісні.

Щовечора всі збиралися біля **ватри** і співали “Мій лицарський хрест”, Гімн України та інші пісні. Наприкінці зміни я купив собі на ярмарку співа́ник. Першого ж вечора вдома я розгорнув його та проспівав усі пісні. Мама, тато і мій брат Давид слухали й аплодували. Наступного дня я співав до сніданку, потім – у машині. Давид став сердитися й заборонив мені співати, але я мав потішити ще бабусю. І, звісно, заспівати ввечері, як звик у таборі.

На ранок мій співаник кудись зник. Я довго шукав його й не співав аж до обіду. Аж тоді згадав, що вже вивчив усі слова напам’ять. І знову заспівав.

- 2 Пригадай, з яких частин складається текст.

- 3 Чи можна вважати це висловлювання текстом? Чому?

Ці спокійні мелодійні пісні всі пам’ятають з дитинства. Мама співає їх дитині з пам’яті, не по нотах. І може додати щось своє.

- 4 До поданої в попередньому завданні частини тексту придумай зачин і кінцівку. Запиши текст, що утворився.

§8. Розповідь про себе

Автобіографія – розповідь автора чи авторки про своє життя. У цьому творі вони самі є персонажами.

1 Зверни увагу: у слові **автобіографія** перша частина **авто-**означає **свій, мій**. Порівняй два речення. У якому з них є зайвий повтор?

☀ Це яскрава сторінка моєї автобіографії.

☀ Це яскрава сторінка моєї біографії.

2 Прочитай уривки з автобіографічного роману британського зоолога і письменника.

Слово на свій захист

За романом Джеральда Даррелла “Моя сім’я та інші звірі”

Це розповідь про те, як наша родина прожила п’ять років на грецькому острові Кóрфу. Спочатку я хотів описати світ живої природи острова, але припустився серйозної помилки, коли впустив свою рідню на перші сторінки книжки. Мої родичі

зручно тут улаштувалися, і тільки ціною величезних зусиль мені пощастило присвятити поодинокі сторінки виключно тваринам.

Навряд чи мені вдалося б написати цю книжку без допомоги деяких осіб. Отже, моя найщиріша подяка: моїм рідним – сестрі Марго, братам Ларрі й Леслі та моїй мамі. Це вони мимоволі стали головними героями і допомогли мені під час роботи над книжкою, шалено сперечаючись щодо

кожного епізоду. Моїй дружині – за те, що вона голосно сміялася, читаючи рукопис, і цим надзвичайно тішила мене. Потім, щоправда, з'ясувалося, що смішила її моя орфографія. Софі, моїй секретарці. Її обов'язками було розставляти коми й нещадно виправляти незграбні звороти.

Насамкінець я волів би наголосити, що все, написане тут про острів і його жителів, – чистісінька правда. Наше життя на Корфу нагадувало сонячну **буфонáду**, іскромётну комічну оперу.

- 3 Як можна назвати цю частину твору? Як назвав її автор? Навіщо він її написав? Назви три факти про Дж. Даррелла, які ти дізнався / дізналася з прочитаного уривка.
- 4 Зі скількох частин складається передмова "Слово на свій захист"? Про що розповідається в кожній із них?
- 5 Створи список персонажів роману і доповнюй його, читаючи уривки з твору. Як ти записуватимеш імена?

Знайомся: автор!

Джеральд Даррелл
(7 січня 1925 – 30 січня 1995)

Джеральд Даррелл досліджував тварин і працював у зоопарку. Здійснивши кілька подорожей у далекі, екзотичні для англійців країни, він влучно описав тамтешню природу і став популярним письменником.

Даррелл створив на нормандському острові Джерсі зоопарк і Фонд збереження диких тварин. Основна його ідея полягала в тому, щоб розводити рідкісних тварин у зоопарку, а потім розселяти їх у місця природного існування. Як ти гадаєш, це спрацювало?

Сунично-рожевий будинок

За романом Джеральда Даррелла "Моя сім'я та інші звірі"

Наш невеликий прямокутний будинок, оточений крихітним садком, усім своїм виглядом випромінював рішучість. Зелена фарба на віконницях вицвіла під сонцем, де-не-де потріскалась і взялася пухирцями. У садку, огороженому високими фуксіями, буяли квітники розмаїтих форм. Нагідкі маленькими сонечками поривались угору до сонця, неначе діти до матері. Долі стелилися оксамитові скромні братки, а з-під серцеподібних листочків зоріли сумні фіалки. Тепле повітря, напоєне пахощами прив'ялих квітів, бриніло мелодійним шелестом, сюрчанням комах. З першого погляду ми прикипіли серцем до цього будинку. Він стояв і ніби чекав на наш приїзд. Ми відчули себе як удома.

Кожен по-своєму пристосувався до нових життєвих обставин. Ларрі, забарикадувавшись стосами книг, увесь день просидів за друкарською машинкою і виходив, мрійливо всміхаючись, тільки попоїсти. Наступного ранку настрій у нього вкрай зіпсувався, оскільки якийсь селянин припнув свого віслюка біля огорожі нашого садка. Раз у раз віслюк протягло, надсадно ревів.

– Я вас питаю! – обурювався Ларрі. – Хіба це не смішно? Прийдешні покоління будуть позбавлені моєї книжки тільки

через те, що якийсь йолоп прив'язав цю нікчемну тварину під моїм вікном!

Тим часом Леслі повитягав свої револьвери й заходився стріляти з вікна спальні по старій бляшанці, налякавши нас усіх. Ларрі заявив, що навряд чи зможе працювати, коли будинок двигтітиме, як від землетрусу, кожні п'ять хвилин.

Мама, зірко пильнуючи за нами всіма, знаходила час і для власних справ. Увесь дім наповнився духмяним ароматом зілля, різко запахло часником і цибулею, на кухні кипіли численні горщики й каструльки. Мама також залюбки поралася в садку, щось підрізала, обривала, натхненно сіяла й саджала. Мене садок теж цікавив, разом із Роджером ми відкрили там безліч дивовижних речей. Роджер, наприклад, дізнався, що не варто нюхати шершнів.

- 6 Про які інтереси кожного члена родини ти дізнався / дізналася з уривка? Розкажи.
- 7 Прочитай назву книжки. Чи відчуваєш ти в ній іронію? У яких іще фрагментах тексту відчувається таке саме жартівливе, але дуже тепле, добре, не образливе ставлення до людей? Чи вмієш ти жартувати, не принижуючи?

Кишенька слів

- 8 Обери правильний варіант слова у фразеологізмі, який вживають, щоб описати добре виконану роботу.

І комар крила / носа / олівця не підточить.

Чому так говорять? Спершу цей вислів уживали, щоб описати якісну роботу теслі, де дошки або колоди були з'єднані так щільно, що між ними не можна було просунути й найтонший предмет, як-от ніс комара.

- 9 опиши ситуацію зі свого життя, уживши цей вислів.

§9. Типи текстів

1 Згадайте, які типи текстів існують і чим вони відрізняються один від одного. Можете звернутися до підказки на другому форзаці підручника.

2 Знайди в текстах на с. 14–17 і прочитай:

- опис будинку та саду біля нього;
- міркування про те, чому твір вийшов саме таким;
- розповідь про заняття братів і мами.

3 Чи легко тобі розпізнавати типи текстів? Що допомагає?

Мої твори

4 Обери одне із завдань і напиши текст для своєї збірки. Скористайся хмарами слів.

- Опиши власний будинок або галявину, клумбу чи сквер поряд із ним.

тендітний
привітні стильна
занедбане
затишна

постійно
незугарно
завіграшки
вправно
пóтай

- Розкажи про те, чим цікавляться твої рідні. Спробуй додати в розповідь трохи іронії.

- Поміркуй, які відкриття ти можеш зробити, спілкуючись із рідними або спостерігаючи за природою.

тому що
на мою думку
здається
ВВАЖАЮ

5 Зберіть усі ваші творчі роботи, де є розповіді про родину. Об'єднайтеся в кілька груп, і хай кожна інсценує один твір. Потім нехай автори / авторки розповідей поділяться враженнями: як то воно – бачити свій твір на сцені?

§10. Тема і мета тексту

- 1 Поміркуйте, навщо люди пишуть різні тексти. Запишіть якомога більше своїх ідей на аркуші, а потім прочитайте найцікавіші з них.
- 2 Згадай випадки, коли тобі треба було чи хотілося написати текст. Які твої вміння та знання знадобилися тоді? Що ти можеш робити, щоб покращувати їх?

Пригадай

Усі тексти написані про щось – тобто мають **тему** – і для чогось – тобто мають **мету**.

- 3 Прочитай дитячі твори. Визнач тему і мету кожного з них.

Я живу в дуже старому будинку. Його побудував мій прадідусь. Мені здається, що наша хата жива, що вона пам'ятає всіх, хто тут жив, усе, що відбувалося.

Щоранку мені здається, що мої рідні змагаються, хто зчинить більший гармидер. Кожен поспішає: мама на роботу, тато завести Єгора в садок, Рита в університет, я до школи. Тому немає часу закручувати зубну пасту, складати піжаму, збирати кубики.

- 4 Чи правильно ти наголошуєш слова **легкий** і **тяжкий**? Перевір, прочитавши вірш.

Мій рюкзак такий легкий,
А у Марти не такий.

Мій рюкзак такий тяжкий,
А у Кості не такий.

§11. Побачити непомітне

1 А ти знаєш, що найцікавіші тексти пишуть спостережливі люди? Вони бачать деталі, які лишаються непомітними для інших. Потренуй свою спостережливість. Розглянь якийсь предмет у кімнаті протягом 1–2 хвилин.

- ▶ Який цей об'єкт на дотик?
- ▶ Де розташований?
- ▶ Як на нього падає світло?
- ▶ Як він сюди потрапив?
- ▶ На що він схожий?

Мої твори

2 Напиши коротенький опис (3–5 речень) об'єкта свого спостереження. Дій за алгоритмом на форзаці. Придумай влучний заголовок.

3 Нехай усі охочі прочитають свої тексти в класі. Чи легко було впізнати описаний предмет? Чи були тексти на одну тему?

4 Спостерігаючи за людьми, ми починаємо краще розуміти їхні характери, інтереси, настрої. Згадай, як змінюється зовнішність знайомої тобі людини, коли вона розлючена, засмучена, утомлена, радісна. Опиши кожну емоцію одним реченням.

Зразок. Коли моя сестра втомлена, її очі стають меншими, ніж зазвичай, наче ховаються.

Читаріум

5 Згадайте твори про природу, які ви читали. Поділіться враженнями. Прочитай той, що найбільше тебе зацікавить.

§12. Заголовок тексту

- 1 Прочитай твір, який написала Марія.

Моя ручка лежить на парті завжди праворуч. Бо так зручно її брати, щоб писати. Вона дуже гарна, яскраво-жовта з маленькими ананасиками. Я обрала її у крамничці, що на центральній площі, коли ми гуляли там з бабусею. Це її подарунок мені до 1 вересня.

- 2 Обери серед поданих варіантів заголовок до тексту Марії. Які назви окреслюють тему надто широко? Який заголовок стосується неважливої ознаки? Які заголовки найвлучніше називають те, що описано? Який тобі до душі?

1. Моя ручка. 2. Жовта ручка. 3. У школі. 4. Бабусин подарунок. 5. Шкільне приладдя.

Заголовок може відображати і тему тексту, і його головну думку.

- 3 Порівняй варіанти заголовків у кожному рядку. Який із пари тобі більше подобається? Чому?

⚙ Мій рюкзак / Той, що за плечима

⚙ Мамина ваза / Хто чекає на квіти?

- 4 Прочитай вірш **Марії Познанської** і добери до нього заголовок. Поцікався, як назвали його інші діти й авторка.

Уже і вересню кінець,
Настали дні холодні.
До нас, я чула, морозець
Прийде вночі сьогодні.
Впаде на луки, на гаї,
Побілить лист на вишні...

Погасить сонечка мої –
В саду жоржини пишні.
Та я морозцеві тому
Не дам жоржин стоптати:
На руки ніжно їх візьму
І понесу до хати!

§13. Таємний світ комах

- 1 Чи цікаво тобі спостерігати за комахами? Прочитай, як розповідає про це письменник-натураліст.

Спостереження і відкриття

За романом Джеральда Даррелла “Моя сім'я та інші звірі”

Цей іграшковий садок був для мене магичною країною, де в гушавині квітів роїлися небачені досі створіння. У кожній троянді серед шовковистих пелюсток жили крихітні павучки, схожі на крабів. По стеблинах троянд, укритих зеленою попелицею, ніби барвисті іграшки, повзали сонечка. Бджоли, схожі на пухнастих ведмедиків, перелітали з квітки на квітку й діловито, заклопотано гули. Чепурні **глянсува́ті** бра́жники кружляли над стежинами, іноді застигаючи в повітрі на тремтливих крильцях, щоб своїм довгим гнучким хоботком дістати нектар. По доріжках снували великі чорні мурахи, збираючись купками навколо якоїсь дивовижі – здохлої гусениці або трояндової пелюстки.

Спочатку я просто очманів від цього буяння життя прямо перед нашим порогом і блукав по саду, патрулюючи ту чи іншу комаху. З часом мої спостереження стали більш ціле-

спрямовані. Навпочіпки або лежачи ниць, я міг кілька годин поспіль спостерігати живий світ навколо мене, а Роджер тим часом сумирно сидів неподалік. Отак мені вдалося відкрити силу-силенну захопливих речей.

Ці відкриття захоплювали мене до такої міри, що я негайно мусив поділитися з кимось своїм захватом. Отож, стрімголов примчавши додому, я вражав рідню новиною, що рідкісні колючі чорні гусениці на трояндах – то ніякі не гусениці, а малята-сонечка, або розповідав, яким незвичним способом комахи-золотоочки відкладають яечка.

- 2 Відшукай у тексті уривка описи комах. Прочитай той, що видався тобі найцікавішим. Випиши з нього слова, які передають захват малого Джеральда і допомагають нам уявити цих істот гарними та вишуканими. До яких частин мови ці слова належать?
- 3 Випиши назви всіх комах, яких дослідник згадує в цьому уривку, в алфавітному порядку. З одним словом (на вибір) склади і запиши речення.
- 4 Чи маєш ти захоплення, яке дарує яскраві враження та надихає тебе? Розкажи про це в групі. Якщо не маєш, розкажи про таке захоплення знайомої людини.

Гніздо щипавки

За романом Джеральда Даррелла “Моя сім'я та інші звірі”

Але, мабуть, найзахопливішим відкриттям було гніздо щипавки. Воно причаїлося під шматком кори (я ненароком зрушив його) – маленька заглибина в землі, вирита, певне, самою комахою. Щипавка сиділа посередині, мов квочка, прикриваючи собою декілька білих яєчок. Навіть сонячні промені не зігнали її, коли я підняв кору. Полічити всі яйця я не зміг, але їх було небагато. Можливо, вона ще не відклала решту. Я обережно поклав кору на місце.

Відтоді я почав речно оберегати гніздо. Спорудив навкіл огорожу з камінців, а поряд на стовпчику причепив оголошення, написане, щоб застерегти моїх родичів: “ОБИРЕЖНО – ГНІЗДО ЩИПАВКИ – ПЕЛЬНУЙТЕ!”. Варте уваги те, що два грамотно написаних слова стосувалися біології.

Майже щогодини я прискіпливо оглядав щипавку. Частіше перевіряти її я не наважувався з остраху, що вона може покинути гніздо. Помалу купка яєць під нею росла, і щипавка, очевидно, звикла до мене. Мені навіть здалося, що вона почала впізнавати мене і ми подружилися.

На превеликий жаль, мене спіткало гірке розчарування. Малята вивелися вночі. Я гадав, що після всіх моїх зусиль і постійного чатування самочка могла б побаритися трохи й дочекатись мене. Однак вони вже з'явилися на світ – чудовий виводок слабеньких машинок, наче виточених зі слонової кістки. Вони спокійно роїлися під материнським тілом, повзали між її лапками, а найсміливіші навіть вила-

зили їй на клішні. Це було зворушливе видовище.

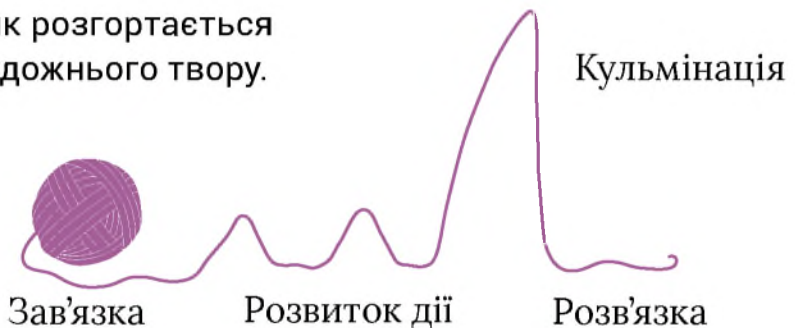
На другий день дитсадок спорожнів: уся моя люба сімейка розбрелася навсїбіч.

Острів непомітно, але владно причаровував нас. Кожен день ніс у собі вічність, незворушний спокій; хотілося, щоб він ніколи не закінчувався. Та потім ніч знову скидала свої темні шати, і новий день чекав на нас, блискучий, яскравий, мов дитяча перебивна картинка, з таким самим відтінком нереальності.

Переклад з англійської Людмили Гончар

- 5** Згадай, як розгортається сюжет художнього твору.

- 6** Знайди і перекажи всі елементи сюжету в уривку "Гніздо щипавки".
- 7** Яким ти уявляєш оповідача? Охарактеризуй хлопчика, використовуючи для цього цитати з різних уривків.
- 8** Автор звертає нашу увагу на те, що написав слова в оголошенні з помилками. Знайди їх і запиши в зошит правильно. Склади із цими словами речення-оголошення.
- 9** Згадайте кумедні та сумні ситуації за участі комах, які траплялися у вашому житті. Оберіть найцікавішу з них та покажіть пантомімою для інших груп. Чи легко передавати емоції без слів? Що допомагає?

§14. Абзац

- Поміркуйте, навіщо люди почали ділити тексти на абзаци. Чи можна було б обійтися без них? Як абзаци відділяються один від одного в тексті?
- Знайди абзаци в уривку "Гніздо щипавки". Перевір, чи справді кожен із них розкриває одну думку. Яку саме?
- Візьми художню книжку та подивися, чи є в ній абзаци. Знайди найбільший і найменший. Скільки в них речень? Як гадаєш, чи може бути абзац із одного речення?

Пригадай

Абза́ц складається з групи логічно пов'язаних між собою речень. Абзаци полегшують читання і сприймання тексту.

- Прочитай про інше обійстя, куди Даррелли переїхали згодом. Поділи цей текст на два абзаци. Поясни свою думку.

Це був високий, просторий будинок із вицвілими блідо-жовтими стінами, зеленими віконницями і червоно-бурим дахом. Він стояв на узгір'ї біля моря, оточений оливковими гаями та цитриновими й помаранчевими садами. У садах було тихо і спокійно, звідти долинали лише гудіння бджіл і вряди-годи щебетання птахів. Неподалік у хатині мешкав садівник із дружиною. Це подружжя похилого віку немовби старішало разом з обійстям. В обов'язки садівника входило наповнювати чани водою, збирати садовину, чавити оливки і раз на рік терпіти дошкульні жала бджіл, вибираючи мед із сімнадцятьох вуликів.

- Випиши з першого абзацу тексту з попереднього завдання слова, що відповідають звуковим моделям.

- ● - ● - ● -

● - = ● - = ●

- ● - ●

- Спиши другий абзац тексту. Підкресли іменники.

§15. План тексту

Якщо дібрати заголовок до кожного абзацу тексту, отримаєш **план**.

1 Данило й Арина створюють план уривка "Спостереження і відкриття" (с. 22–23). Допоможи їм обрати влучну назву для кожного пункту. Запиши план, що утворився.

1. Дивовижні мешканці саду. / Павучки.
2. Я і Роджер. / Мої спостереження.
3. Малята-сонечка. / Мої відкриття.

2 Склади свій план до уривка "Гніздо щипавки" (с. 24–25).

Мої твори

3 Напиши текст за поданим планом та проілюструй його.

1. Мій будинок.
2. Світ природи біля моєї оселі.
3. Я спостерігаю за природою.

4 Прочитай твір, що написала Єва за планом у завданні 3. Чи правильно він поділений на абзаци? Чому?

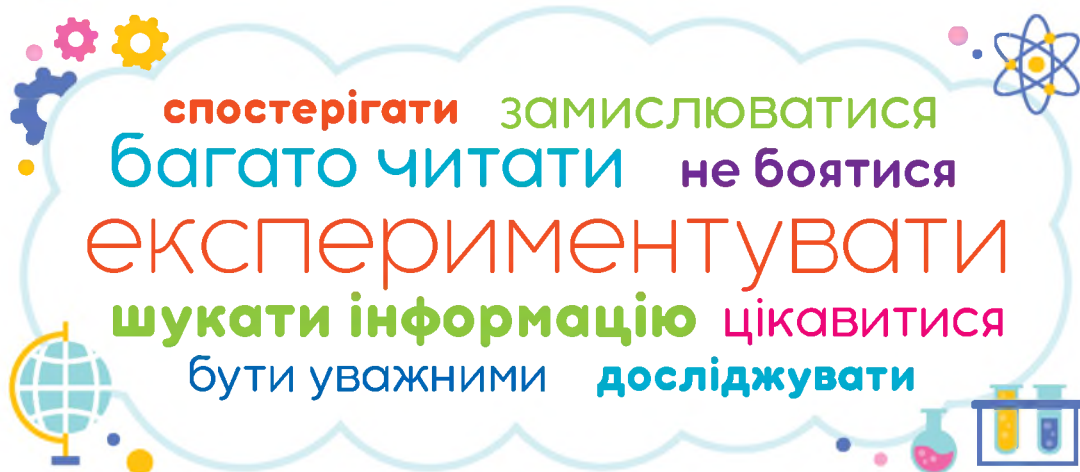
Я живу в 16-поверховому будинку. Він новий, у багатьох квартирах ще роблять ремонт. На подвір'ї посадили багато дерев, але вони тоненькі, мов палички, і не дають затінку.

Я боюся, що вони засохнуть. Я люблю дивитися, як пані Ліда поливає ці рослини зі шланга. А одного разу ввечері ми з татом зустріли їжачка.

§16. Усі ми робимо відкриття

- 1 Розкажіть, які відкриття пощастило зробити в житті кожному / кожній з вас. Згадайте свої емоції в ці моменти. Як ставилися до вашої пошукової діяльності рідні?
- 2 Прочитай, що потрібно для того, щоб здійснити відкриття.

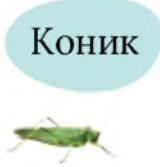

- 3 Вибери з хмари слів кілька рис і дій, притаманних тобі, і продовж речення.

Я можу бути винахідником / винахідницею, оскільки...

— Кишенька слів —

- 4 Відкрив для себе різні значення одного слова.

Коник

- 5 Обери правильні варіанти образних висловів. У якому випадку ти можеш ужити кожен із них?

Осідлати / засмутити / нагодувати свого коника — говорити на улюблену тему.

Продати / покликати / викинути коника — зробити щось несподіване, можливо, бешкетне.

§17. Я пишу статтю

- 1 Чи читаєте ви та ваші рідні паперові газети й журнали? Чи шукаєте новини й інформацію про те, що вас цікавить, в інтернеті? Якому способу віддаєте перевагу? Чому?
- 2 Прочитай дві статті, які написав Остап про одне відкриття. Здогадайся, яка з них призначена для шкільної газети, а яка – для дитячого журналу. Добери до кожної заголовок. Чи можуть вони бути однаковими?

Мене звати Остап. Я живу на Полтавщині, у селі Більськ. Біля нашого села археологи щороку проводять розкопки, бо тут раніше жили скіфи. Цього року знайшли ось такий перстень.

У археологів на Перещепині нова знахідка! Це – античний перстень. На ньому зображений Ахіл. Він керує колісницею з парою коней.

- 3 Створіть свою газету чи журнал про відкриття.
 - ▶ Домовтеся, про що ви писатимете: про певну галузь науки, окремий період часу чи якусь країну.
 - ▶ Поміркуйте, хто читатиме ваше видання: дорослі, старшокласники і старшокласниці, ваші однолітки чи малюки. Як це вплине на спосіб подання інформації?

- ▶ Об'єднайтеся в пари й напишіть статті, намалюйте до них ілюстрації.
- ▶ Об'єднайте все у спільний проєкт і презентуйте його.

§18. Хто винахідливо викидає коники?

- 1 Познайомся з юною винахідницею та її відкриттями, прочитавши уривки з оповідання сучасної української письменниці.

День із життя винахідниці

За оповіданням Тані Стус “Коники винахідників”

Після канікул Даринка неабияк подорослішала. Це помітили всі – і сусідки у дворі, і рідні дідусі з бабусями. Антін часто промовляв: “Ти вже доросла, хоча все-таки ще зовсім дитина”. Мама просто не могла впізнати своєї маленької дівчинки. І ліжко без нагадування застелене, і посуд після вечері помитий, і навіть пилок по хаті, здається, пройшовся. Але іноді Дарці все-таки дуже кортіло викинути коника.

Ось, наприклад, учора. День починався просто чудово. А як інакше може починатися вихідний? Ранковий сон на годину довший. Як кажуть дорослі, “багато вільного часу”. Хоча вони, ті дорослі, багато чого вигадують. Адже час, думала Дара, завжди вільний. Ну від кого може залежати час, ге? Хіба від годинника...

Дарця й ухопилася за нову ідею. Вона прокинулася раніше за маму та перевела годинники на цілу годину вперед. Був іще годинник на маминому смартфоні. Але Дарця знала, що на вихідні мама навмисно “забувала” про мобільний.

Тобто встала Дара о восьмій ранку, а годинники після маніпуляцій стали показувати дев'яту. Дівчинка хотіла зрозуміти, наскільки людина залежить від часу. І коли, як не

у вихідний день, це можна перевірити безпечно?

Далі все було, як завжди. Дарця:

- застелила ліжко,
- покачала прес 20 разів,
- погодувала пана Коцького,
- зробила мамі ранковий чай,
- вирішила сьогодні нарешті оста-

точно визначитися зі своїм майбутнім.

Скільки разів дорослі запитували Дару, ким вона стане, коли виросте! Дара вже втомилася відповідати на це запитання. Один лише Антін ніколи не питав цього. А йому б вона розповіла про свої мрії та сумніви... Тому вирішила підготуватися, якщо він раптом поцікавиться. Дара взяла папір і розділила його на два стовпчики. Написала над ними “плюс” і “мінус”, щоб визначити “позитиви” та “негативи” професії.

Перебравши кілька професій, Даринка рішуче підійшла до столу й написала на аркуші: “Винахідниця”.

Так, це те, чого їй завжди хотілося. Хай навіть вона буде вчитися все життя, але вона обов'язково мусить винайти:

1. Прилад для миттєвого переміщення у просторі.
2. Прилад для збільшення чи зменшення речей.
3. Пігулку від усіх хвороб!

Наступного пункту Дарця написати не встигла, бо її покликала на вечерю мама. Ого! Так швидко? Дара повернулася й дописала:

4. Прилад для уповільнення часу!!!

2 А ти вже міркував / міркувала про те, ким хочеш стати? Склади такий список, як Дарця, і визнач переваги й недоліки кожної професії. З ким ти можеш порадитися, якщо потребуєш більше інформації?

3 Що саме хотіла з'ясувати Дарця, перевівши годинники? Спробуй передбачити наслідки її експерименту.

Щасливий кінець

За оповіданням Тані Стус “Коники винахідників”

Коли вже ладналася спати, Дарця згадала про свій ранковий експеримент. Схоже, він чудово вдався, й вона таки стане справжньою винахідницею. Адже мама так нічого й не помітила, та й Дарця жодного разу не подивилася на годинник. Такий гарний був день! Із цією думкою дівчинка й заснула, вирішивши раноранесенько виставити на всіх годинниках правильний час.

Де там! Зранку вони так заметушилися з мамою, що Дарця зовсім забула про свій намір. Увечері Дара чекала маминої догани, тож вирішила чимшвидше добровільно розкаятися. Вона зустрічала маму з роботи біля під’їзду.

– Матусю, вибач мені за моїх викинутих коників!..

– Яких коників? Куди ти їх викинула? – не могла второпати мама.

Даринка перебила маму:

– Я викинула коники з годинниками!..

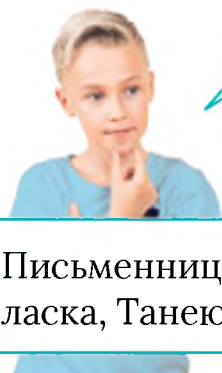
У квартирі все щасливо з’ясувалося. Якби Дарця не затіяла свої “експерименти з часом”, мама запізнилася б на роботу. Як? У неділю вся країна переводила годинники на літній час, на годину вперед. А мама забула. Вона не стежила за новинами, де про це нагадували.

– Ти будеш у мене винахідницею, доню! – ще довго згадувала цю пригоду мама.

“Виходить, хоч цього разу я коника викинула недаремно”, – подумала Даринка. Їй залишилося лише з’ясувати: навіщо людям “літній” і “зимовий” час? Це як одяг?

- 4 А ти знаєш відповідь на останні запитання в тексті? Як це можна з'ясувати?
- 5 Зверни увагу на те, як по-різному звучить ім'я дівчинки в тексті. Запиши кілька варіантів свого імені, зафарбуй той, який тобі подобається найбільше.

Одне з прав дитини – право на ім'я. Ти маєш право на те, щоб тебе називали так, як тобі подобається. Коли тебе питають “Як тебе звати?”, скажи саме цей варіант. А якщо хтось раптом помилково звертається до тебе інакше, ввічливо виправ його чи її.

Тетяно, ким ти мрієш стати?

Письменницею! Але називай мене, будь ласка, Танею. Мені так більше подобається.

- 6 Розкажіть одне одному про випадки, коли ви викидали коники. А потім запишіть одне-два речення про пригоди одне одного.

Читаріум

- 7 Знайди та прочитай інші твори Тані Стус. Ти підеш до бібліотеки чи до книжкової крамниці? А може, запитаєш друзів та подруг, рідних або знайомих, чи мають вони книжки цієї письменниці?

§19. Я редагую

- 1 Учні та учениці 4-го класу запросили на онлайн-зустріч письменницю **Таню Стус**. Діти підготували для неї кілька запитань. Ось які відповіді вони почули. Які це могли бути запитання? Запиши їх.

Учора ми з дітьми організували Свято страшних історій.

Той, хто редагує, виправляє помилки, змінює текст, але так, щоб зміст лишався незмінним.

Я і собак дуже люблю, але ближчі мені за **тактильними** відчуттями коти. Та й узагалі коти просто мені ближчі, напевно. Але ж я написала книжки і про собаку, і про котів, і про курочку, і про їжака, тож загалом я до всіх тварин ставлюся дуже позитивно.

- 2 Порівняй тексти. Поясни, чому редакторка виправила перший текст.

Тим часом до кімнати зазирнула мама, поцілувала Дару в щічку та подякувала за чай. Дара ледь встигла сховати секретний аркуш.

Тим часом до кімнати зазирнула мама, поцілувала Дару в щічку та подякувала за чай. Дівчинка ледь встигла сховати секретний аркуш.

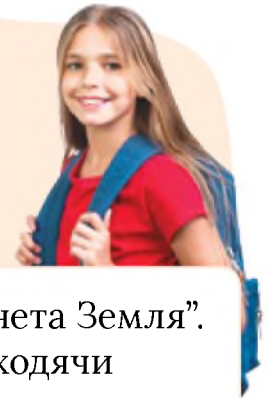
- 3 Спробуй себе в ролі редактора / редакторки. Обери один із текстів зі своєї збірки "Мої твори". Прочитай його. Чи є речення, які хочеться доповнити чи перебудувати? Чи варто щось вилучити? Чи розкрита в тексті головна думка? Запиши покращений твір.

§20. По той бік екрана

- 1 На запитання вчительки "Які відео вам подобаються найбільше?" діти відповіли по-різному. Чия відповідь тобі видалася більш ґрунтовною? Чому?

Мені надзвичайно подобається канал "Веселі саморобки".

Я люблю дивитися серіал "Невідома планета Земля". Він дає можливість подорожувати, не виходячи з дому, і робити для себе відкриття.

- 2 А які відео ти дивишся з найбільшим задоволенням? Чому? Напиши про них розповідь.
- 3 Довідайся, як виконали попереднє завдання твої однокласники й однокласниці. Прочитай їхні тексти (за згодою авторів / авторок).
- 4 З'ясуй та запиши, люди яких професій працюють над створенням телепередач або відео. Найдовше слово розділи для переносу.
- 5 Розіграйте в парі інтерв'ю з кимось із відомих винахідників чи винахідниць.

- ▶ Це буде ваш сучасник чи хтось із минулого?
- ▶ Які запитання поставить журналіст / журналістка?
- ▶ Варто запитувати лише про винаходи чи можна дізнатися й про те, що людину надихає?
- ▶ Як ви завершите розмову?

Перевір себе

- 1 Прочитай текст. Визнач його тип, тему й мету. Склади й запиши план тексту. Добери заголовок.

У хаті край села жили чоловік і жінка. Було в них двоє дітей – Мишко й Оля. Біля хати ріс високий гіллястий осокір.

– Зробимо на осокорі гойдалку, – сказав Мишко.

– Ой, добре буде гойдатися! – зраділа Оля.

Поліз Мишко на осокір, **прив'язав** до гілки мотузку. Стали на гойдалку Мишко й Оля та й ну собі гойдатися. Гойдаються діти, а навколо них синичка літає та й співає, співає.

Мишко й каже:

– І синичці весело, що ми гойдаємося. Як радісно співає!

Глянула Оля на стовбур осокора й побачила дупло, а в дуплі – гніздечко синиччине, а в гнізді – пташенята **маленькі**.

– Синичка не **радіє**, а плаче, – сказала Оля.

– Чого ж їй плакати? – здивувався Мишко.

– Подумай, чого, – відповіла Оля.

Василь Сухомлинський

- 2 Побудуй звукові моделі виділених у тексті слів.
- 3 Переглянь свою збірку "Мої твори". Прочитай кілька текстів. Які твої враження від них?

– Цікаві тексти!

– Нуднувато, можна було й краще написати.

– Забагато покреслено та виправлено. Мабуть, варто було переписати начисто.

- 4 Подивись збірку "Мої твори" когось із класу (з його /її дозволу) і ввічливо вислови свої поради та зауваження.
- 5 Яке завдання цього місяця виявилось для тебе найскладнішим? Чому? Що треба зробити для того, щоб наступного разу такі труднощі в тебе не виникали?
- 6 Які якості допомогли тобі виконувати завдання успішно?

Хто — фейкороб, а хто — правдолюб?

- 1 Як ти гадаєш, чи всі новини про винаходи варто брати на віру? Як дізнатися, хто подає інформацію — фейкороб чи правдолюб?

Я винайшла чудові ліки від коронавірусу!
Хочу, щоб ви розповіли про них у новинах.

Винайдено ліки від коронавірусу!

Пані гадюка врятувала всіх від пандемії!

Перевіряйте інформацію про ліки на сайті ВОЗ

Щоб не дати ввести себе в оману, перевіряйте інформацію в офіційних джерелах — у газетах і на сайтах державних і міжнародних установ.

§21. Подорож у минуле

- 1 Подивися трейлер фільму “Сторожова застава” та дізнайся, про що цей твір, які персонажі в ньому є. На твою думку, фільм заснований на реальних подіях чи це вигадка сценаристів? Поясни, чому ти так вважаєш.

svitdovkola.org/um4/media2

- 2 Спиши текст, розставляючи розділові знаки.

Український режисер Юрій Ковальов зняв пригодницький фільм-фентезі “Сторожова застава” Сценарій написали Сашко Дерманський та Ярослав Войцешек за мотивами однойменного роману Володимира Рутківського Фільм **розповідає** про сучасного школяра Вітька, який крізь загадковий портал потрапляє на тисячу років у минуле

- 3 Поясни написання всіх слів з великої букви в попередньому завданні.

- 4 Побудуй звукові моделі виділених у тексті слів.

- 5 Уявіть, що ви теж відшукали загадковий портал. У які часи ви хотіли б потрапити? Вигадайте пригоди, які могли б із вами трапитися. Інсценізуйте їх і зробіть фотозвіт для шкільного сайту.

Читаріум

- 6 Розкажіть одне одному, які цікаві книжки про минуле ви читали. Чим вони вам сподобалися? Хто їх автори / авторки?

Обери один зі згаданих під час бесіди творів і прочитай його.

§22. Види речень за метою висловлювання та інтонацією

- 1 Прочитай текст, який написала Марійка. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень.

Ти знаєш, яке свято відзначають українці 14 жовтня? День захисника України! Цього дня вітають військових і волонтерів, які стали на захист нашої Батьківщини від ворогів. Торік до свята ми готували у школі виставу про Микиту Кожум'яку. Цього року я співатиму на концерті пісню "Україна".

- 2 Пригадай, які бувають речення за метою висловлювання та інтонацією. Запиши приклади речень кожного виду.
- 3 Оля любить записувати свої думки, але не відокремлює речення одне від одного. Прочитай її есе про осінь.

Хіба може бути важливою якась малесенька крапка?..

я часто бачу веселу осінь не розумію, чому люди називають її сумною таким різнокольоровим листя буває лише восени, а це радісно й гарно а скільки яскравих квітів: жоржини, хризантеми, айстри після дощу весело побігати по калюжах у гумових чоботах

- 4 Як ти сприйняв / сприйняла текст? Чи заважало те, що в кінці речень немає розділових знаків? Чим саме? Спиши есе, розділивши його на речення.

§23. На гостині в козаків

- 1 Хочеш пережити справжні козацькі пригоди? Тоді поринай у них разом із персонажами історичного роману – підлітками Грициком і Саньком, які мусили тікати з рідного села світ за очі, бо своєю сміливою витівкою розлютили місцевого пана.

Утікач

За романом Володимира Рутківського “Джури козака Швайки”

Прокинулися Грицик і Санько від стривоженого воронячого каркання. Та до обіду нічого не трапилося. Зрештою хлопчики так осмілилися, що подалися до озера й напилися води. На зворотному шляху Грицик підстрелив куріпку.

Хлопчики вилізли на крислатий бересток і завмерли межі гілок.

– Грицику, поглянь! – вигукнув Санько.

На самісінькому обрії здійнялася чорна хмара куряви. Вона наближалася до пагорба, на якому зупинилися друзі. Курява мовби гналася за кількома десятками вершників. Попереду, на відстані стріли, мчав іще один вершник.

– Татари! – видихнув Грицик, і хлопчики грушами скотилися з дерева. Не змовляючись, шугонули в кущі. Якийсь час вони лежали непорушно. Лише серця стугоніли так, що не чути було стукоту кінських копит.

Вершники були вже недалеко. Утікач, майже не цілячись, випустив стрілу – і один із татар звалився під ноги коневі. Інші мимоволі стишили біг, і втікач знову вихопився вперед.

Повз пагорб гулко протупотів змилений кінь. Вершник, чорновусий смаглявий юнак, низько припав до його шиї. І хоча це була лише мить, все ж Грицик встиг помітити на його спітнілому обличчі глузливу посмішку.

Вершник чв́алом гнав коня саме до озера. За якусь хвилю він із шурхотом врізався в очерет. І нараз звідти вихопився кошлатий кінь. Проте втікача на ньому вже не було. Кілька татар кинулися навперейми коневі, решта почали спішуватися. Переслідувачі, не роздягаючись, кидалися у воду, пірнали на самісіньке дно і з пирханням з'являлися на поверхні. А хто не вмів плавати, косив кривими шаблями очерет і **шелю́гу**.

Тепер хлопці збагнули, що саме замислив утікач. Мабуть, він зрозумів, що його рано чи пізно наздоженуть, тож відпустив коня на волю, а сам сховався в очереті. Сховавшись, видовбав очеретинку, взяв її в рот і заліг десь під ряскою.

Цю хитрість хлопчики добре знали. Як і те, як із нею боротися. Висмикнеш надламану очеретинку – і тільки бульки йдуть із глибини. А невдовзі з'являється і сам утікач – захеканий, і очі на лоба вилазять... Атож, ця хитрість, здається, відома й татарам. Іч, кляті, як висмикують із води кожную підозрілу очеретинку! А озеро ж невеличке – лише якась сотня кроків у поперечнику.

Проте втікач ловитися все не хотів. Уже й сонце почало скочуватися за Дніпро. Врешті татари почали вибиратися з озера. Кілька вершників про всяк випадок іще раз об'їхали навколо озера. Проте нічого підозрілого не знайшли. Тож, збившись до купи, татари повільно рушили назад у степ.

Грицик, який трохи навчився татарської говірки від діда Миколи, почув, як один переслідувач сказав іншому:

– Схоже, вислизнув таки невірний з наших рук.

– З наших вислизнув, – зло реготнув інший, – але ж не з цього озера. Тут йому й смерть.

Коли на видноколі розтанули постаті останніх вершників, хлопці вибралися зі схову й подалися до озера.

– Може, він ще живий? – сказав Грицик, сам не вірячи у свої слова. – Лежить десь непритомний. То ми його порятуємо.

Та діставшись до озера, сам пересвідчився в марності своїх сподівань. Кінські копита перетворили землю довкола води на суцільне місиво. На поверхні плавали купи скошеного очерету й шелюги впереміж із **жабурінням**. І жодної цілої очеретини, за допомогою якої міг би дихати втікач.

– Нічого вже ми тут не знайдемо, – нарешті вирішив Грицик. – Ходімо, Саньку, далі.

Та перш ніж повернутися до пагорба, обережний Грицик вирішив видертися на одну з верб, аби пересвідчитися, чи не наближається до них зі степу ще татарський загін. Він обрав вербу, стовбур якої ріс трохи похило і був такий товстий, що й двоє дорослих, узявшись за руки, не змогли б його обхопити. Грицик розігнався і спритно, мов білка, побіг по нахиленому стовбуру.

І тут сталося неймовірне. Верба голосно чхнула, а тоді запитала сердитим людським голосом:

– Ти що – не бачиш, куди лізеш?

- 2 Що ти відчував / відчувала, читаючи про пригоди хлопчиків? Яким можеш назвати цей текст: напруженим, карколомним, нудним, захопливим, гостросюжетним, комічним?
- 3 Прочитай назву роману. Як ти гадаєш, хто тут джури, а хто козак Швайка?
- 4 Спиши текст, розділивши його на речення.

Запорожці мали дуже гарний звичай залучати молодь до козацької справи ще з дитинства біля всякого статечного козака був один або кілька молоденьких хлопців вони звалися джурами джура доглядав коня та чистив зброю свого наставника, супроводжував його в походах навіть у боях ставав у пригоді.

- 5 Як автор описує втікача? Прочитай. Яка деталь свідчить про те, що козак знає: татарам не вдасться його зловити? Які риси характеру притаманні герою? Назви їх.
- 6 Відшукайте в тексті розповідні, питальні та спонукальні речення. Запишіть по два речення кожного виду і потренуйтеся читати їх із відповідною інтонацією.
- 7 Знайди в уривку слова, з яких стає зрозуміло, що хлопчикам страшно. Письменники та письменниці часто використовують цей прийом: описують відчуття так, щоб читачі впізнали емоцію.

Кишенька слів

- 8 Здогадайся, про які почуття йдеться, та опиши якусь ситуацію, коли ти мав / мала такі відчуття в тілі, використавши один із фразеологізмів.

Аж волосся стало дибки.

Аж очі на лоба полізли.

Сльози навернулися на очі.

Мурашки по тілу побігли.

§24. Граматична основа речення

– Мовознаю, я нещодавно помітило, що в кожній справі є хтось головний. Як-от ти в нашій школі або Режисерка в театрі. Тоді я замислилося, а чи є хтось головний у реченні?

– А ти – розумне мишеня! Згадай, що ми вчили торік, і проведи спостереження. Тоді знайдеш відповідь на своє запитання.

1 Поспостерігай, як змінюється речення, коли в нього додаються слова. Визнач у кожному підмет і присудок.

1. Вершник наближався. 2. Вершник стрімко наближався. 3. Вершник стрімко наближався до озера.

Пригадай

Граматична основа речення складається з **головних членів речення** – підмета і присудка. Найчастіше **підмет** називає істоту, предмет чи явище, що виконує дію (*хто? що?*). **Присудок** називає дію, яку виконує підмет (*що робить? що роблять? тощо*).

Решта членів речення дають нам додаткову інформацію (*який? куди? кому? де?*), вони – **другорядні**.

2 Знайди в реченнях підмет і присудок. Придумай з ними власні речення і запиши їх. Підкресли граматичні основи.

1. Хлопчики повечеряли з козаками. 2. Комарі дошкуляли подорожнім.

3 Спиши текст. У кожному реченні підкресли головні члени.

Сьогодні в лісі панує справжній жовтневий листопад. Клені обсипаються від найменшого подиху вітерця. Гаснуть осінні вогняні барви. На восковому листі з'являються брудні плями. (За О. Донченком)

§25. Звертання

- 1 Прочитай вірш та уяви те, що в ньому описано. Поміркуй, як "грає" бджілка.

Грай, бджілко!

Грай, бджілко, грай!
В полі, в лісі, на леваді
Усі квіти тобі раді.
Увесь рідний край!
Грай, бджілко, грай!
Межи зіллям, межи квіттям
Пісню тиху брини дітям,
Усіх звеселяй!

Марійка Підгірянкa

- 2 До кого звертається Марійка Підгірянкa у своєму творі? Як позначається звертання на письмі?

Пригадай

Зверта́ння – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаються. Звертання вимовляється з особливою інтонацією і на письмі виділяється комами або знаком оклику.

- 3 Відшукайте в уривку з роману Володимира Рутківського "Джури козака Швайки" (с. 40–42) речення зі звертанням. Прочитайте їх із відповідною інтонацією.
- 4 Спishi речення. Підкресли в кожному з них звертання.
1. Ну ж бо, Вітрику, – із зусиллям шепотів вершник. – Ну ж бо, друже.
 2. Мамо, там же хлопці йдуть козакувати! – благально почав Санько.
 3. Ви ж бачите, діду, яке воно? Ще біди накоїть... (За В. Рутківським)
- 5 Склади й запиши три речення зі звертаннями: на початку, у середині та в кінці.

§26. У вирі пригод

- 1 Пригадайте й розкажіть одне одному про випадок зі свого життя, який можна назвати пригодою.

- ▶ Як ви тоді почувалися: налякано, здивовано, некомфортно, радісно?
- ▶ Чи змінилося ваше ставлення до подій згодом?
- ▶ Чи цікаво розповідати про свої пригоди іншим? А слухати розповіді про пригоди?

- 2 Розгляньте ілюстрації на с. 48–51 і згадайте, про що йтиметься в наступних уривках із роману Володимира Рутківського “Джури козака Швайки”.

Знайомся: автор!

Володимир Рутківський

Майбутній дитячий письменник народився 18 квітня 1937 року в селі Хрестителеве на Черкащині. За **тетралогію** “Джури” отримав премію ім. Т. Шевченка.

- 3 Дізнайся більше про письменника та його тетралогію “Джури”. Де ти можеш знайти інформацію?

- 4 Подивись відео: svitdovkola.org/um4/media3

У ньому автор розповідає про свою любов до футболу та книжок, про смішну стінгазету і про відповідальність за написане. Запиши назви книжок і прочитай одну з них.

- 5 Чи цікаво тобі було переглядати це відео? Які прийоми використали автори, аби зробити його захопливим?

§27. Однорідні члени речення

Пишеня читає і дивується.

– Мовознаю! Я такого ще не бачило! Якась дивна граматична основа. Підмет я легко знайшло, зрозуміло, хто виконує дію – Пишеня, тобто я. А от присудків... два! Я виконую дві дії водночас!

– Так-так, грамотію! Ти відкрило для себе і для всіх четвертокласників **однорідні члени речення**.

– Тобто однорідні присудки?!

– Однорідними можуть бути будь-які члени речення!

– Однорідні підмети теж бувають? Хіба хтось виконуватиме одну дію одночасно?

– Авжеж! Ось, наприклад, ми з тобою!

Пишеня і Мовознай вивчають граматику.

1 Прочитай. Визнач у кожному реченні однорідні члени. Які вони – головні чи другорядні?

Грицик понад усе любив запашний, солодкий, золотистий мед. От знайшов би він зараз дупло, викурив звідтіля маленьких злuchок, а потім висмоктав би зі щільників неймовірно смачний мед! (За В. Рутківським)

2 Випиши з тексту в завданні 1 другорядні однорідні члени речення разом зі словом, від якого вони залежать.

3 Заміни виділені слова в реченні однорідними членами за зразком. Утворені речення запиши.

Зразок. Птахи відлетіли у вирій. – Журавлі, лелеки та жайворонки відлетіли у вирій.

Уже пожовкло листя на деревах. Діти пішли до лісу. А додому повернулися з повними кошиками грибів.

§28. Пригоди тривають

- 1** За ключовими словами (**утікач, татари, верба**) пригадайте послідовність подій у романі. А потім прочитайте продовження.

Дивний незнайомиць

За романом Володимира Рутківського “Джури козака Швайки”

Хлопчики закам'яніли. Вони знали і про нечисту силу, і про вовкулаків, але ніколи ще не чули, щоб верба заговорила людським голосом. Тут вона ще й заходилася чхати. І дочхалася до того, що від неї відвалився шмат кори і перед хлоп'ячими очима з'явилося чимале дупло. А в тому дуплі виднілася голова. У голови було смагляве обличчя й чорні вуса, геть покриті порохнявою.

Голова в дуплі була не сама. Там ще були і тіло, і руки з ногами. І коли все це вибралося з дупла, перед ошелешеними хлопчиками постав широкоплечий юнак. Це був той, за ким гналися татари.

– Ну, як, бачили щось подібне до цього? Ні? То ж бо й воно. А тепер, Грицику, збігай-но і глянь, чи не вертаються татари.

– Звідкіля ви знаєте, як мене звати? – здивувався Грицик, коли повернувся зі звісткою, що нікого не видно.

– Я, хлопче, мушу знати все, – сказав незнайомиць. І невідомо було, жартує він чи ні. – А тепер гайда далі.

Хлопці йшли позаду незнайомця й дивувалися. Яка незвичайна людина! Стверджує, що про все знає... І ходить якось не так, як усі. Не ходить, а крадеться. І наче нікуди не дивиться, а все бачить. Ось щойно, не озираючись, сказав:

– Саньку, не відставай. І під ноги дивися, бо на гадюку наступиш.

А Санько і справді ледь не налетів на гадюку. Добре, що

вона уздріла його першою і зав'юнилася з-під ніг.

– А як вас звати? – не витримав урешті Грицик.

Незнайомець озирнувся і сказав:

– Кличте мене Пилипом, – подумав і додав: – Поки що.

– Як це? – не зрозумів Грицик.

– Отак. Сьогодні я Пилип, а завтра, може, буду Саїд-беєм.

Коли дісталися **плáвнів**, Пилип звелів друзям відпочивати, а сам кудись щез. Повернувся надвечір. І не пішки, а на коні. І це був саме той кінь, на якому Пилип утікав від татар.

– Пощастило нам, хлоп'ята, – сказав він. – Ще б трохи затрималися біля того озера – і були б у татарському полоні.

Козак любовно поплескав по ще вологому **крупі** свого коня. Тоді видобув із торбини круглого коржа, розламав його на чотири частки і дві подав хлопчикам.

– Підживіться трохи. А вечерятимемо, сподіваюся, в іншому місці, – сказав і віддав найбільшу частку коневі.

– Здам вас добрим людям, – розмірковував Пилип, – і подамся своєю дорогою.

– А куди саме? – не втримався Санько.

Грицик штовхнув товариша ліктем у бік:

– Чого причепився? Дядько Пилип куди захочуть, туди й поїдуть. Бо він козак, вільна людина!

– Саме так, – погодився козак. – Тільки припиніть говорити до мене, як до двох. Не такий уже я й старий для того. Згода?

2 Що незвичного помітно в поведінці козака? Прочитай відповідні уривки з тексту. Про що це свідчить?

3 Що мав на увазі Пилип, кажучи: "Припиніть говорити до мене, як до двох"? До кого ти звертаєшся на "ви"? Чому?

4 Як гадаєш, куди козак відведе хлопчиків?

Оце так зустріч!

За романом Володимира Рутківського “Джури козака Швайки”

Під вечір вони вирушили вглиб дніпровських плавнів. Дорогою дуже дошкуляли комарі. Тож хлопчики затято шмагали себе по обличчю, шиї та литках. Зрештою Грицик не витримав і намазюкав обличчя чорним намулом.

– Тепер не кусатимуть, – сказав він.

Санько подумав і теж намазюкав обличчя. І справді, комарі хоч і дзвеніли над ним, проте кусати перестали.

Пилип озирнувся на них і схвально хитнув головою. От його комарі не чіпали. Мабуть, тому, що він смалив люльку.

Незабаром очерети почали рідшати. Крізь просвіти зблискувала Дніпрова блакить. Мандрівці вийшли до заплави. За нею виднівся острів зі звивистими берегами.

– От і прийшли, – сказав Пилип.

Він підніс до рота долоню й тричі прокричав пугачем. У відповідь із глибини острова долинуло качине крякання. А невдовзі на хвилях загойдався човен-плоскодонка. У ньому стояв здоровань у полотняній сорочці.

– Пилипе! – ще здалеку загукав він. – А щоб тебе мухи покусали! Ми тут уже таке передумали...

Коли човен із розгону вилетів на берег, здоровань кинувся до Пилипа з обіймами – у того аж кісточки затріщали.

– О, а що за чортенят ти привіз? Ану, йдіть-но сюди!

Не встигли хлопчики й отямитися, як уже тицьнулися пискама у воду. Василь пополоскав ними, як ото жінки пощуть білизну, і знову поставив їх навпроти себе.

– То це ж чи не про вас розповідали, буцімто ви так перелякали нашого пана Кобильського, що той бідолаха аж за Переяславом зупинився?

– Це вони і є, – підтвердив Пилип. – Тепер їм діватися нікуди – пан таких жартів не пробачає.

Василь у задумі почухав потилицю.

– Та знаю, але ж... у нас тут теж не мед з маслом їдять. Сьогодні живемо, а завтра якийсь **бузув'ір** налетить.

Тоді почастиував хлопчаків легким потиличником і сказав:

– Ну, гаразд, хай лишаються. Якось воно та буде.

Грицик аж підстрибнув.

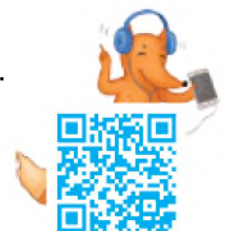
– То ви... то ти що – береш нас у козаки? – запитав він.

– Ну, це ще треба заслужити...

У глибині острова палало багаття. На рогачках булькотів здоровенний казан. Навколо нього сиділо з десятеро чоловіків. За деревами чулося голосне кінське іржання.

- 5** Як козак, що зустрів мандрівців, виказав своє хвилювання про долю Пилипа? Запропонуй інший вислів, яким побратим міг би зустріти товариша, якого давно не бачив.
- 6** Відшукайте в тексті фразеологізм, яким козак називає нелегке життя. Чи були у вас ситуації, які також можна було б описати цим висловом? Розкажіть.
- 7** Які уривки змусили тебе всміхнутися? Виразно прочитай їх комусь, кого хочеш розвеселити.
- 8** Відшукай в уривках "Дивний незнайомец" і "Оце так зустріч!" (с. 48–51) та випиши два речення зі звертаннями і три речення з однорідними членами.
- 9** Послухай пісню "**Гупало Василь**" гурту "ТНМК". Чи ти чув / чула раніше про такого захисника України? Навіщо вигадали цього персонажа?

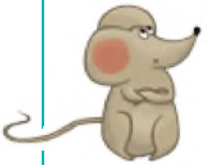
svitdovkola.org/um4/media4

§29. Сполучники, або Як з'єднати однорідні члени

– Мовознаю, здається, ти щось від мене приховав. Поглянь-но лише, що ти вчора написав на дошці.

Пишешя і Мовознай вивчають граматику.

– Крім тебе й мене, у цьому реченні з'явився ще невідомий мені **і**. Він теж вивчає граматику? Чому я його не бачу? Сховався?

– Пишешятку, від твого пильного ока ніщо не сховається! Навіть малесеньке службове слово **і**. До нього навіть запитання поставити не можна. Воно не має власного значення. Але в нього важлива роль – поєднувати, тобто сполучати, слова в реченні. Такі службові слова й називають **сполучниками**.

мов — та — а — що — чи — і — але — й — або

1 Об'єднай кожну пару речень в одне так, щоб одні й ті самі слова не повторювалися. Запиши утворені речення.

☀ Біля бабусиної хати цвітуть мальви.

Біля бабусиної хати цвітуть півонії.

☀ На вулиці Максим побачив сіре кошенятко.

На вулиці Максим побачив пухнасте кошенятко.

2 Прочитай речення. Випиши ті, у яких однорідні члени речення поєднані сполучниками. Сполучники обведи.

1. Мудрим ніхто не вродився, а навчився. 2. Нових друзів май, старих не забувай. 3. Як жили наші діди та прадіди, так нам веліли. 4. Ми вас будем дожидати, у віконце виглядати. (Народна творчість)

3 Склади й запиши речення зі сполучниками.

§30. А що в казані?

1 Як гадаєте, що варили козаки в казані? Чи дійшли до нас їхні рецепти? Обговоріть, завдяки чому. Які страви традиційної української кухні вам до смаку?

2 Прочитай рецепт із книжки **“Ням! Готують діти!”**, яку створили **Маша Сердюк, Юлія Нієдра та Марі Кінович.**

Яскравий овочевий суп

Куряче філе – 1 шматок

Гарбуз – 200 г

Середня морквина – 1 шт.

Брюссельська капуста – 200 г

Картоплини – 2 шт.

Цибулина – 1 шт.

Лавровий лист – 1 шт.

Сіль – за смаком

1. Куряче філе миємо та нарізаємо шматочками. Складаємо в каструлю, додаємо дрібку солі, заливаємо водою і ставимо на вогонь. Коли почне кипіти, зменшуємо вогонь і варимо 10 хвилин.
2. Моркву, цибулю, картоплю, гарбуз миємо, чистимо, нарізаємо. Кладемо овочі в каструлю й варимо разом із курятиною ще хвилин 10.
3. Додаємо брюссельську капусту й лавровий лист. Варимо ще хвилин 5.
4. Подаємо суп гарячим. За бажання його можна притрусити кропом або петрушкою.

3 Які особливості запису рецептів?

4 Випиши з рецепта “Яскравий овочевий суп” два речення з однорідними членами. Підкресли їх.

5 Запиши рецепт своєї улюбленої страви, використавши речення з однорідними членами. Як поєднані однорідні члени у твоїх реченнях?

§31. По слідах Шерлока Голмса

1

Популярний літературний персонаж — детектив Шерлок Голмс — прославився тим, що помічав більше за інших і на основі своїх спостережень робив логічні висновки.

Потренуйте своє мислення, граючи в асоціації. Перший гравець називає слово, наступний — свою асоціацію до нього. І так по черзі.

Шерлок
Голмс

Англія

Острів

Байдарка

2

Скористайся "Тлумачком" (с. 138–139) і з'ясуй значення слова **детектив**. Це однозначне чи багатозначне слово?

3

Склади й запиши два речення зі словом **детектив**, уживаючи його в різних значеннях. Підкресли в кожному реченні граматичну основу.

Читаріум

4

А ти знаєш, що жанр дитячого детективу з'явився в літературі геть нещодавно? Близько 100 років тому письменники збагнули, що не лише дорослим цікаво читати про розслідування злочинів. І відтоді написали чимало захопливих творів, де детективами стають твої однолітки чи казкові істоти.

Довідайся, які дитячі письменники та письменниці творили чи творять у жанрі детективу. Як гадаєш, чи зацікавлять тебе такі книжки? Обери одну з них і прочитай.

§32. Поширення речення

- 1 Пишенья спробувало себе в ролі детектива. А Медіаша записала, що з того вийшло. Прочитай її розповідь. Чи в кожному реченні є однорідні члени?

Зклопотаний і невиспаний Мовознай загубив свої нотатки. Пишенья допомагало шукати їх у дуслі, під кущем, на галявині. Зазірало в шухлядки столу, у шафу і в холодильник. А знайшлися вони у валізі.

- 2 Доповни останнє речення тексту Медіаші так, щоб воно відповідало схемі. Запиши.

А _____ *який?* _____

- 3 Оберіть разом будь-який предмет у класі. Хай кожен / кожна з вас опише його, використавши якомога більше прикметників. Після цього порівняйте свої описи. Що в них спільного? А чим вони відрізняються?

- 4 Прочитай текст. Доповни перше речення другорядними членами, друге – однорідними, третє – звертанням. Текст, що утворився, запиши. Підкресли в кожному реченні граматичну основу.

У нашій бібліотеці відбулася подія. Учора привезли 50 нових книжок: тут і казки, і енциклопедії. Мерщій до бібліотеки за **новинками!**

- 5 Розбери за будовою або розділи для переносу слово, виділене в тексті попереднього завдання.

§33. Коти-детективи

- 1 Ти коли-небудь читав / читала справжній детектив? Із загадовими зникненнями, пошуками, здогадками й погонями! Саме такий твір чекає на тебе на цих сторінках.

Пожежа і таємниче зникнення

За казковою повістю Галини Вдовиченко
“36 і 6 котів-детективів”

– Привіт! Ми знову в ефірі, і з вами я, Коментатор-Чорний кіт. Ми раді вітати вас у помешканні пані Крепової та її племінника Стаса. У тій самій квартирі, де одного дощового вечора знайшли собі прихисток 36 великих і 6 маленьких котів! Моя інтуїція підказує, що починається нова котяча історія. Відчуваю це від кінчиків вусів до хвоста. Щоб я загавкав, якщо це не так.

Чорний кіт виголошував свою промову, стискаючи в лапі пластмасовий мікрофон, що підозріло нагадував сітчасті бігуді пані Крепової. Ніхто в кімнаті не звертав уваги на ба-зікання Коментатора, але його це аніскільки не бентежило. Шість котячих гуртів завзято дряпали кігтями шість дерев'яних дощочок. За цим дійством спостерігав зі свого крісла Стас, обліплений кошенятами. Малюки почувалися пречудово: Клаповух, Жабка-Сиволапка, Яків, Безжурний Кіт Гарольд Перший, Безжурний Кіт Гарольд Другий і Круть.

– Творіть! – змахнув рукою

Стас. – Працюйте натхненно й розкуто. Ваш дряпопис стане окрасою нашої кав'ярні.

Коти нашорошили вуха. А малюки кинулися обійматися: Стас бере їхні картини на виставку!

Гості йшли і йшли. Багатьом кортіло подивитися, що там коти понадряпували. Приїхали телевізійники. Автори розповідали про свої картини, знайомилися з відвідувачами.

А вранці у випуску новин повідомили про нічну пожежу в місті. Вогонь знищив кав'ярню “36 і 6 котів”, ту саму, що здобула популярність завдяки котам.

Коти вже не сподівалися побачити свою кав'яреньку. Уява малювала купку попелу там, де вона була вчора. Але коли автомобіль Стаса повернув за ріг, усі голосно видихнули: уф-ф! Ось вона! Не дуже й ушкоджена! Вогонь зіпсував одну стіну, третину підлоги, частину стелі та даху. Пощастило, бо вночі хтось помітив вогонь і вчасно викликав пожежників.

– А як?.. Чи то, що?.. Тобто, де наші картини? – роззирнувся Яків.

А й справді. Мали б лишитися бодай обгорілі. Але ж не вісім голих цвяхів!

- 2 Як гадаєш, куди зникли картини?
- 3 Прочитай виразно слова Чорного кота, що розпочинають історію. Кого він наслідував? Про які його захоплення це свідчить? Чи любиш ти слухати балачки діджеїв та діджейок на радіо і розповіді блогерів та блогерок? Чи є в них особливий стиль мовлення?
- 4 Оберіть подію, яку ви хочете прокоментувати на камеру. Продумайте свою промову та потренуйтеся говорити. Зробіть кілька дублів, перегляньте їх і порівняйте. Що вдалося добре? А над чим можна ще попрацювати?

Розслідування

За казковою повістю Галини Вдовиченко
“36 і 6 котів-детективів”

– Бу-бу-бу-бу-бу, – першим озвався Бубуляк. – Щось тут не те. Я думаю, це підпал і викрадення. Злодії були певні, що вогонь знищить сліди злочину.

– Та ну! – Кутузов почухав пов'язку, що затуляла вибите око. – От тільки чесно: кому потрібен наш дряпопис?

– Може, ми шедеври створили, хтозна, – нявкнула одна з кішок-жоржинок, здається, Лізетта.

– Будь-хто з учорашніх відвідувачів міг бути викрадачем. Навіть телевізійники, – розхвилювався Ковбасюк.

Урешті-решт усі замовкли.

– То що робимо, Бубуляче?

Як завжди в особливих випадках, усі погляди зійшлися на найрозважливішому і найдосвідченішому.

Бубуляк замислено почухав підборіддя:

– Бу-бу-бу-бу-бу... Я трохи помізкував, і ось що скажу. Діло темне. Детективна історія. Без розслідування не обійтися. Робімо так. Для початку розходимося районом, збираємо інформацію. Важлива будь-яка дрібниця. Хто? Що? Де? Коли? Потім збираємося на веранді та обмінюємося тим, хто що наріє. Відтак вирішуємо, що робити далі.

До вечора не знайшли жодної зачіпки. Ніхто нічого не бачив і не чув: жодної підозрілої особи чи автівки.

Стас, почувши котячу пропозицію шукати викрадачів, лише розреготався.

– Ваші картини справді оригінальні. Ніхто не заперечує. Але навряд чи комусь спало б на думку їх викрадати. По-

жежники зняли картини зі стіни і в тій метушні кудись їх запахали. І, до речі, замок ніхто не ламав. Які ж тут грабіжники? Не переймайтеся! Спіть.

Він вимкнув світло і, бадьоро мугикаючи, пішов до ванної.

5 Детектив Галини Вдовиченко насичений подіями. Віднови їх послідовність і запиши в зошиті. Чи можна записаний тобою список подій назвати планом? Чому?

- ☀ Стас сказав, що це чудові картини.
- ☀ Коти вирішили стати детективами й зібрати інформацію.
- ☀ Сталася пожежа.
- ☀ Коти дряпали кігтями дощечки.
- ☀ У кав'ярні влаштували виставку дряпописів.
- ☀ Коти помітили, що картини зникли.

6 Перекажіть близько до тексту одне одному уривки — кожен за одним із пунктів плану. Прокоментуйте, наскільки вдалим, докладним, точним, яскравим був переказ.

7 Випиши з прочитаних уривків (с. 56–59) клички всіх котів. Поміркуй, як вони утворилися і про що свідчать. Запиши одне речення зі звертанням до одного з котів.

8 Як звати людей, які фігурують у цьому детективі? Що про них відомо? Прочитай.

9 Як гадаєш, хто має рацію щодо причини зникнення картин — Стас чи коти?

§34. Просте і складне речення

– Мовознаю, я вже все знаю про речення! Це так просто!

– Не вихваляйся! Речення бувають **прості** та **складні**.

– А складні речення – це не надто складно для четвертокласників і четвертокласниць?

– Зараз побачимо.

1 Прочитай речення. У яких із них дві граматичні основи?

1. Яків розбудив і перелякав Стаса. 2. Рудий побачив дочечки, а Кутузов підслухав розмову. 3. Лариса з дідушем грали в шифрування. 4. Водою користуватимуться всі мешканці, а Гугура отримав дірку від бублика.

2 Випиши з попереднього завдання речення, яке відповідає схемі.

_____ = _____ , а _____ = _____

Речення, у якому одна граматична основа, називають **простим**, а в якому дві й більше граматичних основ, – **складним**. На письмі частини складного речення зазвичай відокремлюються комою.

3 Випиши з тексту твору, що на с. 56–59, три складні речення. Підкресли граматичні основи в кожному з них.

Кишенька слів

4 Ти знаєш, що означає фразеологізм **дірка від бублика**? Знайди його на цій сторінці й заміни одним словом.

5 Розкажіть одне одному про якусь подію з власного життя, вживши цей фразеологізм.

§35. Ще одна детективна історія

- 1 Прочитай вірш і намалюй за його сюжетом комікс.

Дитячий детектив

Неймовірно! Нереально! Несподівано! І факт!
Загубив СЛОНА у спальні мій забудькуватий брат.
Це жахливо! Неможливо! Загубився – ну хоч плач!
Це ж не кісточка від сливи, гудзик, пензлик, жуйка, м'яч,
Цвяшок, корок чи монета. Зник безслідно, наче сон.
Не батончик. Не котлета. Не дрібничка – сірий СЛОН!

Ось чому з самого ранку ми із братом – я та Гриць –
В славнозвісні слонознавці-детективи подались...
Гриць шукав на підвіконні... На полиці... На столі...
На балконі... У вазоні... Та під ліжком на землі...
Тут прийшла сестричка Настя: “Я – майбутній детектив!
Я зніму відбитки пальців у того, хто це зробив.
Ще й пройдете тест розумний на детекторі брехні!”
(Щось від цього трохи сумно стало й брату, і мені.)

Детективів забагато, а злодюжка – чи не ти?
Хтось же мав слона з кімнати... хоч у штанях пронести?
Ну ж бо виверніть кишені! Все складаєм на столі!
Гляньте, що це? Величезна... сіра грудка... пластилін!..
Ось де зник ваш слон, забудьки! Розчавили? Та дарма...
Виліпіть нового хутко! Складу злочину нема.
Детектив я непоганий. Та й чимало в мене справ –
Он на кухні хтось сметану і kota Степана вкрав...

Уляна Задарма і Серго Сокольник

- 2 Розкажи про події, описані у вірші, від імені когось із персонажів (оповідача, слона, kota Степана, Гриця, Насті).

Мої твори

- 3 Пригадай відому тобі детективну історію або придумай власний сюжет. Запиши розповідь і додай її до своєї збірки “Мої твори”.

§36. Книжки про тварин

- Обговоріть, чому деякі автори та авторки роблять персонажами своїх творів не людей, а тварин. Уявіть книжку "36 і 6 котів-детективів" із персонажами-людьми. Поділіться своїми думками одне з одним.
- Поміркуй, про кого з пухнастих, пазуристих чи лускатих тобі хотілося б написати книжку. Чому?

Читаріум

- Напевне, ти прочитав / прочитала вже чимало творів, де персонажами є тварини. Обери для презентації у класі один із них. Принеси книжку та коротко розкажи про неї за планом.

План презентації книжки

- ▶ Зроби емоційний вступ, розповівши про своє ставлення до цієї книжки.
- ▶ Покажи обкладинку. Чітко й правильно назви автора / авторку та назву. Це важливо!
- ▶ Назви головних персонажів. Трохи розкажи про кожного з них. Можеш показати їх на ілюстраціях, заздалегідь закривши закладки в потрібних місцях.
- ▶ Розкажи про деякі події, але не переповідай сюжет, щоб іншим потім було цікаво читати.
- ▶ Скажи, кому ти рекомендуєш прочитати цю книжку та чому.

§37. Зв'язок слів у реченні

- 1 Яні подарували папугу. Прочитай, як вона розповіла про нього своїй подрузі.

Мій веселий папуга зветься Гарик. Уранці його гучні крики будять усю сім'ю. Я даю йому соняшникове насіння. Це найкращий смаколик для папуги.

- 2 Випиши з тексту Яни іменники із залежними від них прикметниками.

Зразок. Папуга (який?) веселий.

- 3 Прочитай інтерв'ю Сашка з котом Воркотом, який підкорив публіку, знявшись в анімаційному фільмі "Моя країна – Україна", а вже звідти потрапив у книжку "Щоденник котячих мандрів" письменниці Лани Ра. Поміркуй, що треба зробити зі словами, які подані в дужках.

Сашко: Пане Воркоте, скажіть кілька слів про себе.

Воркіт: Я походжу з (давній) роду (видатний) котиськ.

Сашко: Що для вас найважливіше у світі?

Воркіт: О, няу-звісно, мандри. Лише коли торкнешся лапою (прадавній) камінчика і вдихнеш пахощі пригод, отоді на (власна) шкурі відчуєш, що таке (справжній) подорож.

- 4 Запиши в зошиті лише відповіді кота Воркота, розкриваючи дужки.
- 5 Випиши з інтерв'ю всі дієслова. На які запитання вони відповідають?

§38. Котячі пригоди

- 1 Зазвичай від детективів важко відірватися. Захопливий сюжет тримає читача в напруженні від початку до кінця. Прочитай продовження твору та дізнайся, чи вдалося котикам повернути свої картини.

Таємниця восьми дощочок

За казковою повістю Галини Вдовиченко
“36 і 6 котів-детективів”

Жахливий привид зазірав Стасові просто в очі. Хлопець здригнувся та різко сів у ліжку. Тьху ти! Кошеня! Вигадає ж таке: дивитися впритул на сплячого. Ото розваги!

- Кажі, що хочеш, Якове.
- Маю запитання. Чому ти приніс тоді саме липові дощечки? Чому саме вісім? Це випадково?
- Ну, так. Попросив у знайомого. Той дав, що мав.
- А що ти, Стасе, знаєш про таємницю восьми липових дощочок?
- Це фільм такий? Чи книжка?
- Це таємниця. Все зрозуміло... Вставай, Стасе. Наші дощечки викрав один дядько.

За годину розмова продовжилася вже на веранді кав'ярні.

- У нас сенсація! – повідомив Рудий. – Ми бачили наші дощечки! Ми їх знайшли! Усі вісім! На останньому поверсі п'ятиповерхівки.

Коти побували на даху будинку навпроти, де спостерігали, як якийсь пан і так, і сяк пересуває дощечки, наче намагається зібрати дерев'яний конструктор.

Але Стас не вірив:

- Ви в людей попитайте, чи хтось чув про таку таємницю. Люди, ви чули про таємницю восьми дощочок?

Саме в цю мить до веранди підійшла Лариса, подруга Стаса, і стала як укопана.

– А як ви про це дізналися? – здивовано вигукнула вона. Настала її черга розповідати.

Це сталося, коли вона була маленькою дівчинкою. Її дідусь, науковець, повернувся з експедиції в чудовому настрої і сказав: “Здається, я знайшов справжній скарб. Щоправда, це ще треба перевірити”. А потім вони вдвох грали у свою улюблену гру – надсилали одне одному зашифровані послання. Того вечора дідусь закодував для онуки інформацію про скарб на восьми дощечках зі старого паркету. Ларисі не вдалося розгадати шифр, тож дідусь десь залишив лист-підказку. А за кілька днів дідуся не стало. Серцевий напад...

– А де ті дощечки?

– У підвалі. У мене вдома.

Оце так маєш! То жодної дощечки, а то одразу всі. Дряпопис – у пана Гугури вдома, а справжні дощечки з таємницею – у Лариси. За кожним із наборів спорядили котячу експедицію.

Кишенька слів

- 2 Знайди в уривку “Таємниця восьми дощечок” фразеологізм, який доповнить поданий синонімічний ряд.

Став як стовп, мов громом прибита, як закам’янів.

Що означають ці вислови? Склади речення з одним з них.

Справу розкрито!

За казковою повістю Галини Вдовиченко
“36 і 6 котів-детективів”

Коти на чолі з Кутузовим вирішили викрасти свої картини з помешкання пана Гугури. Вони вдало реалізували свій план, коли того не було вдома. У ящику з дощечками коти знайшли ще й конверт із написом “Ларисі від дідуся” і прихопили його із собою. Натомість залишили записку: “Красти – зле!”.

У підвалі довго шукати дощечки не довелося. Коти винесли їх і почали переставляти на траві.

Іветта посунула лапкою частину літер, утворивши проміжок між словами.

ГОРА КІТ

– Це за містом. Вирушаймо, – сказав Стас.

Голова йшла обертом. Оце так новини! Дряпопис повернувся до господарів – раз! Розшифрували таємне послання – два! А тепер ще й скарб можна знайти – три!

Їхали на Стасовому автомобілі. І ось нарешті гора Кіт. Обрисами і справді нагадує голову kota.

– Дуб! – ляснув себе лапою в чоло Голота. – Дерево і жолудь – це підказка! Дуб! Ось він. Нам туди!

– Під каменем шукати треба, – мугикнув Бубуляк.

Каменяка була непідйомна. Навалилися всі разом: ну ж бо, взяли! Ще раз, взяли!

– Не займайте! – почули раптом віддалік. – Це мое!

Дивляться, а на них Гугура біжить із рушницею. Але пізно.

Сила води вже відштовхнула камінь. І пішов у яр спершу струмок, а далі вже потік. Вода збила Гугуру з ніг і потягла за собою. Він так мріяв знайти це місце. Науковець писав

у листі онуці про скарб – цілюще джерело. Гугурі вдалося добути дощечки, де мала бути вказівка на розташування. І ось він уже бачив себе власником ділянки. Золота жила! Ціле місто купувало б у нього воду. Скільки грошей він мав би...

* * *

– З вами сьогодні я, Коментатор-Чорний кіт. Свято на нашій вулиці! Велике свято для всього міста. Громада довіку буде вдячна нам за те, що знайшли джерело й випустили його на волю. У листі дідуса є такі слова: “Сонце, вода і повітря належать усім”.

3 Який несподіваний поворот сюжету здивував тебе найбільше? Перекажи його близько до тексту.

4 Використовуючи цитати з тексту, схарактеризуй одного з персонажів твору Г. Вдовиченко “36 і 6 котів-детективів” за таким планом:

1. Які риси характеру притаманні героєві / героїні?
2. Як ставиться письменниця до свого персонажа?
3. Яке твоє ставлення до нього / неї?

5 Приміряйте на себе ролі 36 і 6 котів.

▶ Хай кожен / кожна обере собі ім'я та образ, вживеться в нього – спробує ходити, ворухити руками, себто лапами, по-котячому, крутити хвостом, някати і говорити так, щоб показати глядачам свій характер. Використайте елементи костюмів (капелюшки, шалики, окуляри, намиста, хустки). Доберіть музику.

▶ Розіграйте один з епізодів цієї історії. Те, що не описано у творі, вигадайте самі.

6 Після вистави поділіться враженнями. Чи легко було перевтілитися? Що допомагало? Що було складно, що завало? Напишіть відгуки і передайте театральним групам.

§39. Слово, словосполучення і речення

- 1 Прочитавши уривки з твору Галини Вдовиченко "36 і 6 котів-детективів", Ірина виписала ключові слова і фрази. Прочитай їх відповідно до розгортання сюжету.

Нова котяча історія Коти нашорошили Вуха.

Пожежа Знайшли дощечки Розповідь Лариси

Конверт із написом Джерело Вдячна громада

Сонце, вода і повітря належать усім.

- 2 Знайди в Ірининому записі окремі слова, словосполучення і речення. Що між ними спільного? Чим кожна мовна одиниця відрізняється від інших?

Словосполучення називає предмет, дію, ознаку предмета або дії більш точно, ніж слово.
Але не виражає закінченої думки, як речення.

- 3 Спиши текст, вставляючи пропущені букви. Підкресли граматичні основи.

Утримувати рівновагу на ву^аькій поверхні парканів і гілок котам допомагають пр^ародна гнучкість і хвіст. А вуса дають змогу орієнтуватись у просторі. Це додатковий орган чут^ая.

- 4 Випиши п'ять словосполучень із тексту в завданні 3.

Речення може складатися з кількох словосполучень, але підмет і присудок не є словосполученням!

§40. Головне і залежне слова у словосполученні

- 1 Читася начиталася детективів і вирішила стежити за Пишеням і записувати все, що воно робить. Ось що вийшло.

Пишеня прокинулося почухалося розплющило очі. Воно назбирило багато горіхів жолудів і насіння. Усе це Пишеня заховало в глибокій норі. Підозріло!

- 2 Спиши текст Читасі, розставивши розділові знаки. Підкресли словосполучення.

У словосполученні є **головне** та **залежне** слова.

Від головного до залежного слова можна поставити запитання і виявити зв'язок між ними.

який?
у глибокій норі

- 3 Випиши з тексту Читасі 2–3 словосполучення (на вибір). У кожному познач головне слово. За допомогою запитань вияви зв'язок між головним і залежним словами.
- 4 Спиши словосполучення, добираючи з дужок потрібні слова, щоб утворилися стійкі вислови – фразеологізми. Поясни значення кожного.

Зарубати (на носі, на дереві), народитися (взимку, у сорочці), ведмежа (послуга, нора), викинути (з відра, з голови).

- 5 Напиши про те, як тварини готуються до зими, використовуючи подані словосполучення.

Найважча пора, з настанням холодів, роблять запаси, у теплі краї, у зиму сплячку, зариваються в опале листя, шукають для себе корм.

Перевір себе

1 Згадайте все, що знаєте про речення та словосполучення. Оформіть цю інформацію у вигляді мапи думок на дошці або на ватмані.

2 Склади речення про славне українське минуле, яке відповідало б поданій схемі.

_____

3 Спиши, розставляючи розділові знаки. Познач звертання.

☀ Мамо іде вже зима... (Леся Українка)

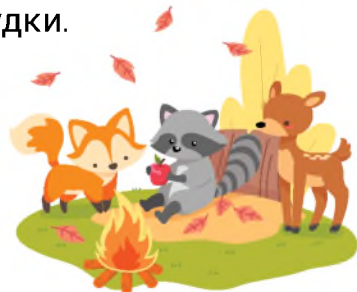
☀ Який ти красень Києве ти мій в убранні осені! (В. Сосюра)

4 Визнач істинне твердження.

1. Однорідні члени речення – це члени речення, які виконують у ньому однакову роль, вони рівноправні й не залежать одне від одного.
2. Однорідні члени речення – це члени речення, які виконують у ньому різні ролі, вони залежать одне від одного.

5 Прочитай текст. Спиши речення з двома граматичними основами. Підкресли підмети і присудки.

На галявині біля багаття зібралася дружна родина лісових мешканців. Тихо палахкотить вогонь, біленькою стрічкою в'ється дим. Запікається солодкий зефір, а в чашках парує какао.

6 Випиши 2–3 словосполучення з тексту в завданні 5. Познач у кожному з них головне слово. За допомогою запитань вияви зв'язок між головним і залежним словами.

7 Запиши свої досягнення з української мови та читання в жовтні.

Хто — фейкороб, а хто — правдолюб?

1

Вогняна стихія
бушувала всю ніч!

Вогонь не лишив
каменя на камені!

ЖАХЛИВА
ПОЖЕЖА
ЗНИЩИЛА
КАВ'ЯРНЮ

2

Здається, у новинах пе-
ребільшили проблему...

3

А навіщо?

Усіх цікавлять незвичай-
ні події — велика пожежа,
грандіозна крадіжка, до-
леносне відкриття. А ми,
журналісти, маємо описати
все захопливо.

4

5

Так! Але справжні журналісти
мають писати лише правду.

Уночі горіла кав'ярня, але пожежу швидко
загасили. Майже все вдалося врятувати.
Щира дяка нашим пожежникам!

§41. Магія перетворення

- 1 Усе навколо змінюється та перетворюється. І ви теж! Згадайте якомога більше трансформацій, пов'язаних із тілом або емоціями людини. Оберіть одну найяскравішу, на вашу думку, і покажіть іншим пантомімою. Чи здогадалися вони, що ви маєте на увазі?

Читаріум

- 2 Згадайте назви літературних творів різних жанрів, у яких із головними персонажами відбувались якісь перетворення, чарівні чи справжні. Перекажіть цікавий епізод.

Я от читала казку Івана Франка “Фарбований Лис”. У ній саме про такі перетворення і йшлося!

- 3 Прочитай, як Іван Франко описав перетворення Лиса Микити на страшне опудало. Спробуй інтонацією передати емоційний стан персонажа.

Став мій Лис, оглядає те чудовисько, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися – не йде. Пробує обкачатися у траві – не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами – болить, але не пускає! Пробує лизати – не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися від фарби, – де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

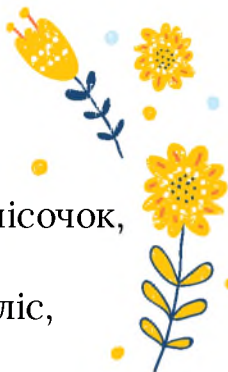
- 4 Відшукай у тексті слово, яке, коли воно іменник, називає водойму, а коли дієслово – означає “зупинився”. Склади власні речення із цим словом у різних значеннях.
- 5 Побудуй звукові моделі слів **чудовисько**, **дряпати**, **олійна**.
- 6 Поділи для переносу слова **обтріпатися**, **фарба**, **добре**.

§42. Українські та запозичені слова

- 1 Прочитай уривок із вірша **Олександра Підсухи**. Чи можна сказати, що його автор закоханий у рідну мову? Чому?

Мова

Ой яка чудова
українська мова!
Де береться все це,
звідкіля і як?
Є в ній ліс – лісок – лісочок,
Пуща, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс,
Є ще й байрак.

І така ж розкішна
і гнучка, як мрія.
Можна звідкіля і звідки,
Можна і звідкіль,
Є у ній хурделиця,
віхола, завія,
Завірюха, хуртовина,
хуга, заметіль.

- 2 Скільки синонімічних рядів наводить поет? Прочитай їх.

У нашій мові дружно співіснують **власне українські слова** та **запозичені** з різних мов. Ті слова, які прийшли до нас досить давно, уже й не схожі на іноземців. От порівняйте:

Килим – слово, запозичене з кримськотатарської мови близько 400 років тому.

Бодіарт – слово, запозичене з англійської в наш час.

- 3 Запишіть подані слова парами: **українське** – **запозичене**.

 Зразок. Першотвір – оригінал.

першотвір оплески
життєпис летівце
водій видовище
водограй абетка
вподобайка

фонтан шоу
аеропорт алфавіт
аплодисменти
біографія оригінал
шофер лайк

- 4 Проведіть дослідження "Українські слова – справжні дива" і дізнайтеся, які звичні для нас слова запозичені з інших мов і з яких саме.

§43. Майстер вигадки

1 Сьогодні ти познайомишся з невтомним вигадником і пустуном, про якого розповідає одна з кращих дитячих письменниць світу. Тож перенесімося на сто років у минуле, до хутірця у Швеції, де разом із батьками, сестричкою Ідою та наймитами Ліною й Альфредом живе Еміль.

Перша та друга спроби вирвати хворий зуб

За повістю Астрід Ліндгрен “Ще живе Еміль у Льонеберзі”

Уранці Еміль застав Ліну на східцях до кухні. Її права щока спухла, мов добре випечена булочка. Наймичка болісно стогнала, а біля неї стояли безпорадні Альфред та Іда.

– Тобі треба йти до коваля. Він своїми **обцєньками** витягає хворі зуби.

– А скільки він бере за один зуб? – крізь плач спитала Ліна.

– П'ятдесят ере за годину, – мовив Альфред, і Ліна вжахнулася, що її зуб такий дорогий і його так довго тягнути.

Проте Еміль трохи подумав і сказав:

– Мабуть, я зможу витягнути його дешевше й швидше. Мені потрібні тільки дві речі: кінь Лукас та міцна шворка. Один кінець шворки я прив'яжу до твого зуба, а другий – собі ззаду до паска. Тоді я сяду на Лукаса, пущу його навскач, і хрясь – зуб вирветься!

І от Еміль уже верхи на коні, а від його паска тягнеться шворка до Ліниного рота.

– Зараз буде зуб, – мовила мала Іда.

Однак із того нічого не вийшло. Бо навскач пустилася й Ліна. Вона так злякалася того “хрясь”... І що сильніше натягалася шворка, то більшим ставав її страх. Дарма гукав

Еміль, щоб вона не бігла. Наймичка так гналася, що шворка весь час звисала, і сподіваного звуку не було.

Та Еміль пообіцяв допомогти Ліні із зубом, тож скерував коня до найближчої огорожі, і кінь перескочив її. За ним помчала перелякана Ліна й також перескочила огорожу. Мала Іда, що стояла й дивилася, назавжди запам'ятала це видовище.

Потім Ліні було соромно, що вона все зіпсувала, та нічого не вдієш.

– Я спробую інший спосіб, – не полишав свого доброго наміру Еміль.

– Добре, але не такий швидкий, – попросила Ліна.

Еміль трохи поміркував і придумав, як це зробити.

Ліна сіла на землю біля великої груші, а Еміль міцно прив'язав її мотузком до стовбура.

– Тепер ти не зможеш бігти, – мовив він. Тоді взяв шворку, що й досі звисала з її рота, і прив'язав до точила, на якому Альфред завжди гострив косу. Залишилося крутити точило.

– Тепер не буде хрясь, а просто дррр, – мовив Еміль.

Іда тремтіла, Ліна охкала, а Еміль крутив точило. Шворка почала накручуватися, і що більше вона накручувалася, то дужче лякалася Ліна, але тепер вона не могла втекти.

– Перестань! Я не хочу!

Ліна швидко вихопила з кишені фартуха ножички й чикнула по шворці. Після цього наймичка знов засоромилася, бо ж таки хотіла позбутися хворого зуба. І справді треба було позбутися його. Еміль, Альфред і мала Іда розгубилися.

2 Чи є у творі слова, значення яких для тебе не цілком зрозумілі? Випиши їх і знайди у тлумачному словнику. Які з цих слів запозичені, а які – власне українські?

3 Прочитай уривки, що свідчать про винахідливість Еміля.

Третя спроба вирвати хворий зуб

За повістю Астрід Ліндгрен “Ще живе Еміль у Льонеберзі”

Ліна попросила, щоб Еміль спробував ще раз, а вона вже постаріється більше не робити жодних дурниць.

– Я все-таки думаю, що швидкий спосіб найкращий, – мовив Еміль, – але треба зробити так, щоб ти не змогла все зіпсувати, навіть якщо будеш боятися.

І зі своєю кмітливістю він скоро вигадав, що треба зробити.

– Ми введемо тебе на дах клуні, і ти стрибнеш униз на соломі. А поки летітимеш, десь на півдорозі зуб вилетить – хрясь!

– Хрясь... – проказала тремтячи Іда.

Еміль прихопив із собою молоток і величезного цвяха. Прибивши цвях міцно під гребенем даху, підвів Ліну зі шворкою в роті на гребінь і сказав:

– Ну, стрибай!

Бідна Ліна тільки дивилася вниз і жалібно охкала. Унизу вона побачила Альфреда й малу Іду, що дивилися вгору, повернувши до неї обличчя, і чекали, коли ж вона полетить із неба, мов комета, і впаде на соломі... Її охкання ставало дедалі розпачливішим.

– Я боюся, це небезпечно, я боюся!

– То збережи собі зуба, мені однаково, – відказав Еміль.

Ліна так заголосила, що чути було на всю округу, потім звелася на тремтячі ноги й стала.

Їй страшно було стрибати з гребеня даху –

через хворий зуб, а ще через оте страхітливе “хрясь”, і це вже було понад її сили.

– Я тобі допоможу, – чемно, як завжди, сказав Еміль.

Він лише легенько штовхнув Ліну пальцем у спину, і вона відразу з криком злетіла з даху.

І справді почулося легеньке “хрясь” – це від даху відірвався той здоровецький цвях. Ліна лежала на соломі – з цілим зубом та із цвяхом, що звисав із другого кінця шворки.

Тепер Ліна вже розсердилася на Еміля:

– На всякі дурниці ти мастак, а витягти зуба в тебе не стає клепки!

У гніві вона відразу подалася до коваля Пелле. Той вправно витяг зуба своїми великими обценьками з ледь чутним “хрясь”, а Ліна сердито викинула його на сміття й пішла додому.

Переклад зі шведської Ольги Сенюк

- 4 Який епізод твору справив на тебе найбільше враження? Чим саме? Прочитай його виразно.
- 5 Розгляньте ілюстрації до уривків із повісті “Ще живе Еміль у Льонеберзі”. Обговоріть і запишіть, які емоції переживають персонажі, зображені на них.
- 6 Випиши з тексту про Еміля речення з такими ознаками:
 - просте речення з однорідними присудками;
 - складне речення.

Кишенька слів

- 7 Яким фразеологізмом скористалася Ліна, щоб назвати Еміля не вельми розумним? Чи доводилося тобі чути цей вислів раніше? Чи додаси його до свого нотатника із фразеологізмами?

Клѣпка – одна з дощечок, із яких складається діжка.

§44. Синоніми й антоніми

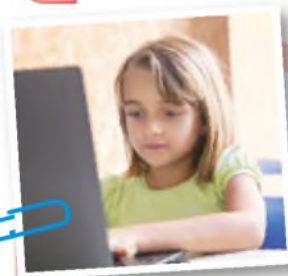
- 1 Прочитай уривок із вірша **Дмитра Білоуса** “Чудесні барви”. Які синоніми згадує поет у своєму вірші? Запиши.

Які чудесні барви у нашій рідній мові,
Які відтінки різні від Сейму аж по Сян!
У Києві говорять інакше, ніж у Львові, –
І чорногуз, і бусол, і лелека, і боцян...

- 2 Про які відтінки мови говорить автор? Чи доводилося тобі чути специфічні слова в різних регіонах?

- 3 Прочитай есе, яке написала четвертокласниця Олесья.

Чи можуть діти допомагати?

На мою думку, діти ще замалі, щоб їхня допомога була корисною.

Мама говорить, що ми завжди маємо їй допомагати. А дідусь говорить, що легше самому зробити, ніж після нас переробляти. А хрещена говорить, що краще хай діти граються.

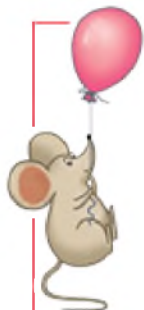
Я ніколи не відмовляю, коли говорять допомогти.

- 4 Яке слово чотири рази повторюється у творі дівчинки? Добери 5–6 синонімів, які могли б його замінити. Поміркуй, яка роль синонімів у тексті.
- 5 Знайди в есе Олесі пару слів із протилежними значеннями. Як називаються такі слова? Добери антоніми до слів **повага, радіти, гарячий**. Склади з ними словосполучення.

Мої твори

- 6 Напиши есе на тему “Чи маю я допомагати?”. У вступі вислови свою позицію. В основній частині наведи 2–3 аргументи та приклади, що її ілюструють. Зроби висновок.

§45. Значення слова

– Друже, послухай-но, яка дивна народна пісня.
У ній говориться, що Сонця нема!

Нема мого миленького, нема мого сонця.

Ні з ким мені розмовляти край мого віконця.

– Нічого дивного! Ідеться ж не про зорю.

– А про що?

1

Поміркуйте, скільки значень має слово **сонце**. Яке з них пряме, а яке – переносне? Перевірте власні міркування, скориставшись тлумачним словником. Складіть і запишіть речення зі словом **сонце** в різних значеннях.

2

Спиши віршики **Грицька Бойка**, вставляючи пропущені букви. Підкресли **омоніми** – слова, які звучать чи пишуться однаково, але значення мають різні. Поясни їх значення.

Ну й **охочий** мій брат Ігор
До усяких жвав х ігор.

Де яка у світі гра є –
Залю **ки** у неї грає.

У стоніжок
По сто ні ок.
Всі сто милися,
Всі стомилися.

Кіндрат вбрід брів –
Зустрів бобрів.

Зустрів бобрів,
Бобри – у рів.

Кіндрат **добрів** –
 мокрів до брів.

3

Поділи виділені у віршах слова для переносу.

Читаріум

4

Які твори Астрід Ліндгрен ви вже читали? Чи зацікавили вас пригоди Еміля з Льонеберги? Прочитай усю повість або інші твори письменниці.

§46. Народна мудрість

1 Віднови та запиши прислів'я. Як гадаєш, чи актуальні вони сьогодні? Наведи приклади ситуацій, коли доречно вжити кожне з них.

1. Ледачий хаті у змокне своїй. 2. грушки скоро Хвалені гниють. 3. не куля бере Сміливого.

2 Спиши текст, розкриваючи дужки.

Дж(и/е)релом народної мудрості є пр(е/и)слів'я та приказки. Вони прийшли (до)нас крі(с/з)ь віки. Хоча пр(е/и)слів'я і в(е/и)никають повсякчас, але поширюються (в)на-роді лише найзмістовніші та найвлучніші (з)них.

3 Чи поповнюється скарбниця народної мудрості в наш час? Чи траплялися вам приказки і прислів'я про смартфони, гаджети, інтернет? Придумайте такі вислови.

4 Прочитай вірш **Віри Правоторової** і запам'ятай, як правильно наголошувати слово **мере́жа**.

Інтернет-мере́жа

Подолані всі межі
У інтернет-мережі!
Усі на світі діти
Хотіли б в них дружити,
І українські теж...
Пустіть нас до мереж!

5 Пограйте в гру "Відгадай прислів'я".

- ▶ Запишіть якомога більше українських прислів'їв та приказок на окремих аркушах.
- ▶ Складіть їх до капелюха, потім по черзі витягайте й покажуйте ситуацію, яку можна описати цим висловом.
- ▶ Обговоріть, чи легко було дібрати ситуацію, розіграти діалог. А відгадати? Що вам у цьому допомогло?

§47. Будова слова

- Друже, а що ти робиш?
- Будую слова!
- Як?
- Із частинок!

- 1 Пригадай, як називаються частини слова.

- 2 Розбери слова за будовою. Дій за алгоритмом.

Побачу, міжпланетна, радощі, народний, новина.

Алгоритм розбору слова за будовою

- ▶ Провідмій слово й виділи частину, що змінюється, – це закінчення. Воно може бути нульовим.
- ▶ Познач решту слова – це основа.
- ▶ Добери спільнокореневі слова. Виділи спільну частину таких слів – корінь. Пам'ятай: у корені окремі голосні та приголосні звуки можуть чергуватися.
- ▶ Якщо перед коренем є частина слова, то це – префікс. Познач його.
- ▶ Якщо між коренем і закінченням є частина слова, то це – суфікс або суфікси. Познач його /їх.

- 3 Наведи власні приклади слів до схем.

- 4 З двома словами (на вибір) склади речення.

§48. Уроки мудрості та кмітливості

- 1 Поміркуйте, як різні народи передавали від покоління до покоління свою мудрість, культуру, традиції. Усі свої ідеї запишіть у вигляді мапи думок.

Притча – це повчальна розповідь про життєву ситуацію, мета якої – розкрити духовні чи моральні істини.

- 2 Прочитай притчі. Чи цінні для тебе поради, подані в них?

Мішок картоплі

Син звернувся до матері:

– Ти така мудра! Завжди в доброму гуморі, ніколи не сердишся. Допоможи і мені таким стати.

Мати погодилася і попросила сина принести картоплю і прозорий пакет.

– Якщо ти на кого-небудь розлютишся і затаїш образу, – сказала жінка, – то візьми картоплину і поклади в пакет.

– І це все? – здивовано запитав син.

– Ні, – відповіла мати. – Ти маєш завжди носити цей пакет із собою. І щоразу, коли на когось образишся, класти в нього ще одну картоплину.

Син погодився. Минув деякий час. Пакет наповнився і став доволі важким. Хлопчикові було дуже незручно завжди носити його із собою. Та ще й картопля почала псуватися, вкрилася слизьким нальотом і цвіллю, стала неприємно пахнути...

Син прийшов до матері й сказав:

– Це просто нестерпно. Чи можна якимось інакше вчитися жити без образ?

– Цей урок ти маєш іще зрозуміти. Коли ти на когось гніваєшся, ображаєшся, то в тебе на душі наче з'являється важ-

кий камінь. Цей тягар ти постійно носиш із собою, пам'ятаєш про нього, а він обростає іншими думками та вчинками, які можуть бути геть недобрими. Ти мав можливість відчувати це на собі. Тож тепер щоразу, коли вирішиш образитися, згадуй про свій пакет із картоплинами.

В окропі

Приходить до батька молода дівчина й каже:

– Батьку, я втомилася! Моє життя таке важке, стільки труднощів і проблем щодня. У мене немає більше сил... Що мені робити?

Батько замість того, щоб відповісти, поставив на вогонь три однакові каструлі з водою. В одну кинув моркву, в іншу поклав яйце, а в третю насипав кави. Через деякий час він вийняв з води моркву та яйце і налив у чашку каву.

– Що змінилося? – запитав він дочку.

– Яйце і морква зварилися, а з кави зробився напій.

– Так! Але подивися: тверда морква, побувавши в окропі, стала м'якою. Крихке й рідке яйце стало твердим. Зовні вони такі самі, як і були, але насправді змінили свою структуру під впливом однакових несприятливих обставин – окропу. Так і люди – хтось може розклеїтись і стати слабким, а інший зміцніє.

– А кава? – запитала дочка.

– О! Це найцікавіше! Кава повністю змінила вороже середовище, перетворивши його на ароматний напій. Є люди, які вміють змінювати світ довкола, оновлювати його, перетворювати на щось прекрасне, отримуючи й для себе користь і знання.

3 Склади план до однієї із притч, поданих у завданні 2. Стисло перекажи за ним твір.

4 Що спільного в притч "Мішок картоплі" і "В окропі"? Запиши одним реченням мудрий висновок з кожної притчі і підкресли в кожному реченні граматичну основу. Обміняйтеся зошитами з партнером / партнеркою по завданню. Чи однакові у вас речення? Які з них влучніші?

5 Інсценуйте одну з притч. Поміркуйте, як мовлення персонажа (швидкість, гучність, інтонації) може розкрити його характер, передати настрій.

6 Запиши відгадки до загадок. До двох будь-яких слів-відгадок побудуй звукові моделі, ще два – розбери за будовою. З одним словом (на вибір) склади речення.

* * *

* * *

Розіб'єш лід –
Дістанеш плід:
Зверху біленьке,
Всередині золотеньке.

І печуть мене, і варять.
А коли їдять, то хвалять.

* * *

Що це за пан?
З тіста жупан,
Сир у жупані,
А сам у сметані.

Виріс у полі
На добрій землі,
Місце найкраще
Знайшов на столі.

* * *

Сидить дівця
в темній темниці.

Маленьке, кругленьке,
З гори скотилося,
Впало, розбилося,
Нема такого бондаря,
Щоб його скував.

* * *

Біленький, маленький,
Бокастий, товстенький,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купався,
У дірку впав –
І пропав!

* * *

Був зерном він у землі,
Став із сіллю на столі.
З ним їсти ми сідаємо
І гостей стрічаємо.

7 Яку загадку було легко відгадати? Чому? Яка виявилася складною? Чому? Яка загадка може мати кілька відгадок? Назви якомога більше можливих відповідей на неї. Яка із загадок у завданні 6 тобі найбільше сподобалася? Чому?

8 Ти вже знаєш, що **загадка** — це жанр усної народної творчості, твір, де образно і влучно описаний якийсь предмет або явище. Поповни скарбничку народної творчості власною загадкою про будь-яку сучасну річ. Дій за алгоритмом.

Алгоритм складання загадки

- ▶ Поміркуй, на що схожий об'єкт.
- ▶ Розкажи, що цей об'єкт робить, не називаючи його (використай образну назву або слова **він, вона, воно**).
- ▶ Запиши короткий текст загадки — прозовий або римований.
- ▶ Перевір, чи немає в тексті помилок.
- ▶ Прочитай загадку комусь. Чи вдається її відгадати? Якщо ні, додай більше інформації. Якщо відгадати надто легко, поміркуй, які відомості слід змінити, “заховати” за словами з переносним значенням.

Кишенька слів

9 Що можна подумати, коли хтось каже:
“Я почувався як вареник у маслі”?

Небезпечно? Дуже добре? Погано?

Опиши ситуацію, яка ілюструє цей вислів.

§49. Спільнокореневі слова

- 1 Прочитай скоромовку спочатку повільно, потім дедалі швидше.

Вередували вереднички,
Що не зварили вареничків.
Не вередуйте, вередниченьки,
Ось поваряться варениченьки.

- 2 Поміркуйте, які жанрові особливості скоромовки. Чому, промовляючи її швидко, можна "перекрутити" слова? Влаштуйте конкурс декламаторів скоромовок. Поділіться враженнями.

- 3 Поспостерігай за поданими словами. Що в них спільного? Чим вони відрізняються?

Вареник, зварився, варення, варений, переварені, варенички, узвар.

Пригадай

Спільнокореневі (споріднені) слова – це слова, що мають спільний корінь.

- 4 Доповни кожний ряд спільнокоренових слів власними прикладами.

☼ Хмара – захмарний, хмаринка, ...

☼ Сир – сировар, сирник, ...

- 5 У кожному ряді визнач і випиши слово, що не є спільнокореновим до інших.

☼ Вода, водій, підводний, водяник.

☼ Літній, літо, влітку, політає.

☼ Дорога, доріжка, подорожник, дорогий.

☼ Мило, мильниця, мильний, милий, милитися.

- 6 Розбери за будовою слова, виписані із завдання 5.

§50. Префікс

- 1 Поспостерігай, як змінюється прикметник у репліках дітей, та випиши той, що має префікс. Познач його.

А цей смачніший.

Цей пиріг смачний.

А цей – найсмачніший.

- 2 Пригадай правопис префіксів і спиши слова, вставляючи пропущені літери чи знаки.

Ро летілися, клеїв, з ясували, пер стрибнув, ро плакався, пр їхав, пер горнув, з їхало.

- 3 Прочитай, як розповідає про горód біля батьківської хати **Олександр Довженко** в автобіографічній повісті “**Зачарована Десна**”. Які емоції, на твою думку, переживає автор?

До чого ж гарно і весело було в нашому горóді! Ото як **вийти** з сіней та **подивитися** навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як **зацвіте** весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, моркви! Чого тільки не **насадить** наша мати.

- 4 Випиши слова, виділені в завданні 3. Познач префікси.
- 5 Випиши з тексту О. Довженка речення з однорідними членами. Розкажи, за якими ознаками ти їх упізнаєш.
- 6 Правда ж, приємно слухати, коли хтось описує щось дороге серцю гарними словами? Тож частіше говори щось приємне тим, хто поруч:

- Ти сьогодні маєш гарний вигляд.
- Я радий / рада тебе бачити!
- Мені приємно, коли ти поряд.

§51. До чого лежить серце

- 1 Розкажіть одне одному про ваші хобі. Подумайте, як можна про них розповісти на сайті школи чи класу. Напишіть текст "Чим живе наш клас". Як можна його оформити?

- 2 Уявіть, що ваш текст розміщено на сайті і під ним з'явилися такі коментарі. Чи варто на них реагувати? Як саме?

Привіт! Ми теж виконували це завдання. Цікаво почитати, хто що написав. У нас дуже схожі хобі.

Навчіться спочатку грамотно писати. А потім уже в інтернеті виставляйтеся. Хто вас учив так писати: БОРОДЬБА?

- 3 Переформулюй другий коментар так, щоб він нікого не принижував.
- 4 На яку помилку звернули увагу в другому коментарі? Запиши це слово правильно, дібравши перевірне.

Читаріум

- 5 Чи любиш ти читати науково-популярні тексти? Чим вони відрізняються від художніх? Обери енциклопедію з теми, що тебе цікавить, та прочитай деякі статті в ній. Зверни увагу на те, як подано інформацію.

Енциклопедію можна читати з будь-якої сторінки!

§52. Суфікс

- 1 Прочитай вірш і уяви подію, описану в ньому.

Кіт-котище

Кіт-котище
Мишку шукав.
Виліз на горище
І там заблукав.
Темно на горищі,
Вітер в шпарку свище...
Хоч і кігті наготові –
Стало страшно котові.

Хоч і світяться очі –
Котик мишки вже не хоче:
Мурчик лапки підняв
І заплакав: “Няв! Няв!
Няв!..”.

Валентин Бендюг

- 2 Випиши з вірша “Кіт-котище” спільнокореневі слова до слова **кіт** (зверни увагу: **котові** – це форма слова **кіт**). Розбери їх за будовою. Яка значуща частина слова брала участь в утворенні кожного з них?
- 3 Як змінювався настрій головного персонажа вірша? Як це відображає послідовність спільнокоренових слів?
- 4 Від поданих слів утвори спільнокореневі за допомогою суфіксів **-ищ-**, **-ик-**, **-ечк-**, **-ин-**. Запиши. Поспостерігай, як змінюється значення слів.
- Дощ, дошка, вітер, сонце, вовк, картопля.
- 5 Одне із записаних слів із попереднього завдання постав у форму звертання та склади з ним речення. Пригадай, як виділяється звертання на письмі.
- 6 Додай до назв населених пунктів суфікс **-ськ-** або **-цьк-**. Запиши утворені прикметники і розбери за будовою. Поспостерігай за правописом слів.

Зразок. Суми – сум^кський, Підгірці – підгор^кецький.

Київ, Одеса, Миколаїв, Прилуки, Полтава, Богуслав, Дубно, Львів.

§53. Таємниці серця

- 1 Прочитай факти з пізнавальної книжки, яка присвячена одному з найважливіших органів людини.

Серце

За книжкою Лени Шеберг "Душевні факти про серце"

Наше серце – то є диво.
Досконале і вразливе.
В грудях дім його, однак
Воно розміром з кулак.

Барабан в оркестрі тіла
Не стихає і в неділю,
Щоб із голови до п'ят
Кров по жилах розігнать.

В серці мешкають завжди
Ті, кого так любиш ти.
Як їм місця вистачає?
Того досі світ не знає!

Серце в тілі та в мові

Серце – найважливіший м'яз у всьому тілі. І вдень, і вночі цей орган із м'язової та сполучної тканин б'ється в наших грудях – і так усе життя.

З-поміж усіх частин тіла серце заслужило на найбільшу увагу. Його зображують у музиці, поезії, образотворчому мистецтві, рекламі.

Серце може танути, перевертатися, його можна розбити чи запалити. Воно може бути кам'яне, золоте або навіть лев'яче. Йти за покликом серця означає бути другом самому собі. Тобто мати відвагу йти власним шляхом, навіть якщо він не найпростіший. А як же любов? Кажуть, вона живе в серці. Мабуть, так і є.

Співчуття

Із серцем пов'язане не лише кохання, а й співчуття. Учені з'ясували, що коли людині показувати фотогра-

фії знедолених людей у такт із її серцебиттям, то бажання допомогти посилюватиметься.

Серце допомагає нам відчувати чуже горе та співчувати. Коли людина виявляє чуйність і турботу, у її тілі виділяється заспокійливий гормон окситоцин, і серцебиття сповільнюється.

У серці стільки цікавого! Тож рушаймо в по-дорож до його найпотаємніших куточків.

Переклад зі шведської Ганни Мамчур

- 2 Вибери з тексту два факти, які зацікавили тебе найбільше. А яка інформація видається тобі сумнівною? Чому?
- 3 Сформулюй за змістом тексту про серце три запитання. Запиши їх і озвуч партнеру / партнерці. Вислухай відповіді. А потім дай свої відповіді на його / її запитання.
- 4 Запам'ятай, як правильно говорити про самопочуття.

Почувать себе не можна.
Почуваюся кажи,
Не мавпуй чужої мови,
Нашу рідну бережи.

Ніна Андрусич

- 5 Запитай щонайменше трьох людей, як вони почуваються.

Мої твори

- 6 Як ти розумієш вислови **золоте серце**, **кам'яне серце**, **лев'яче серце**? Пригадай ситуацію зі свого життя, яка ілюструвала б один із цих висловів. Напиши про неї.

► Обери один із зачинів:

⚙ Я знаю одну людину, у якої справді...

⚙ Я розкажу про вчинок, який мене дуже вразив.

► В основній частині розкажи, як розгорталися події.

► У висновку напиши, як поведінка людини в одній ситуації впливає на загальне ставлення до неї.

Поміркуй і дай якомога більше відповідей на запитання в назві твору. А потім прочитай початок казки.

Для чого людині серце

За однойменною казкою Анатолія Дімарова

У густому лісі, де майже ніколи не ступала нога людини, жило поміж корінням дерев плем'я дерев'яних чоловічків. Увесь свій вік вони нічого не робили, бо їм не треба було ні їсти, ні пити, ані зодягатися – бо ж були дерев'яні!

Вони не мали серцець, тому не могли ні любити, ані ненавидіти, не знали, що таке радість, гнів чи співчуття. Їх не любили звірі, бо вони часто кидались із сосон гострими шишками – не від злості, звісно, а просто тому, що нічого було робити. Птахам чоловічки руйнували гнізда, викидали яйця – щоб подивитись, як вони розплескуються. І тому ні звірі, ні птахи не забиралися сюди.

Тож зрозуміло, як здивувалися чоловічки, коли в їхніх володіннях з'явилася дівчинка. Вони б, може, й не помітили її, але дівчинка весь час когось гукала, а потім сіла під сосною й заплакала. Чоловічки збіглися до неї, причаїлися за корінням і почали її роздивлятися. Урешті один із них, найцікавіший і найхоробріший, не витримав.

– Дівчинко, що це в тебе таке? – запитав він, підставляючи тоненьку ручку під світлі краплини.

Як не була здивована дівчинка – адже вона жила в наш час і напевно знала, що такі чоловічки бувають тільки в казках, – однак переборола свій страх і чемно відповіла:

– Це я плачу.

– А що таке “плачу”? – поцікавився чоловічок. – І чому?

– Бо я заблукала і... і не знаю, як вийти з лісу.

– А хіба є на світі щось інше, крім лісу?

– Авжеж. І степи, і гори, і моря, й океани, і міста, і села...

Чоловічок аж затремтів від цікавості. А що в його пороженькій голові майже не було розуму, а тільки легкі швидкоплинні бажання, то він відразу ж почав просити дівчинку:

– Покажи мені все оте, про що ти щойно сказала!

– Добре, але ти спершу виведи мене з лісу.

Вони йшли довго, дуже довго. Продиралися крізь густий чагарник, спускались у глибокі яруги, обходили товстелезні дерева, а лісові, здавалося, не було кінця-краю.

– Не спіши так! – врешті попросила дівчинка. – Перепочиньмо трохи, бо в мене вже серце болить.

– А що таке “серце”? – поцікавився відразу чоловічок.

Він підстрибував перед дівчинкою, що, знеможена, опустилася на землю, і зовсім не відчував утоми, адже в нього не було жодних м’язів.

– Серце? – замислилася дівчинка. – Це те, без чого не може жити людина.

– А його дуже важко дістати?

– Його не дістають – з ним народжуються.

– Я теж хочу мати серце!

“Де ж я тобі його візьму?” – хотіла відповісти чоловічкові дівчинка, але подумала, що це буде дуже неввічливо, адже він погодився вивести її з лісу.

– Дай мені своє серце! – промовив до неї чоловічок.

– Я не можу віддати тобі своє серце, бо я без нього помру, – відповіла йому дівчинка. – Але...

8

Яким може бути продовження казки? Чи вдасться чоловічкові отримати серце? Як це змінить його життя? Чи повернеться він до рідного лісу? Розкажіть свою версію.

9

За бажання прочитай продовження твору за посиланням:

svitdovkola.org/um4/media5

§54. Складні слова

- Мовознаю, можна, я розберу тебе за будовою?
- Мене краще не чіпати. А от моє ім'я – будь ласка!
- Чи мені не здається? У твоєму імені два корені – один пов'язаний із мовою, а другий – зі знаннями?
- Так, Пишенятку, саме так!

– Я завжди знало, що ти незвичайний птах! Та ще й із двома коренями!

Мовознай

1 Знайди у хмарі складні слова, тобто слова з двома коренями. Запиши їх і познач корені.

2 Наведи власні приклади слів із двома коренями.

САМОСКИД носоріг
ЖОВТОГАРЯЧИЙ
БЛАКИТНИЙ капуста
ЛИСТОПАД борода
ПАРОПЛАВ зореліт

3 Складіть і запишіть із будь-яким складним словом складне речення. Як ви об'єднали частини складного речення – за допомогою коми чи коми й сполучника?

4 Пограй зі словами. Вигадай назви для об'єктів на жартівливих малюнках. Для цього додай до поданого початку слова другий корінь. Вагаєшся, який саме? Подивись у хмару слів. Запиши кумедні новотвори і познач корені.

КНИГО...

зоре...

НОСО...

САМО...

ЛИСТО...

КНИГО...

дорого...

§55. Звуки і букви

– Пишеня, а ти знаєш, із чого складаються слова?

– Із букв. Ось подивися на цей аркуш.

– А якщо слова не написані, а промовлені?

– Тоді зі звуків.

– Чудово, ти не заплуталося.

1

Згадайте все, що ви знаєте про звуки і букви. Запишіть щонайменше по п'ять фактів про них і презентуйте свою роботу в класі.

2

Прочитай вірш сучасної поетеси. Які звуки осіннього лісу ти почув / почула? Які приголосні часто повторюються?

Березовий листочок

Ще не сніг і навіть ще не іній,

ще чути в полі голос **череді**.

Здригнувся заєць – ліс такий **осінній**,
куди не ступиш, все щось шарудить!

Чи, може, це спинається грибочок?

Чи, може, це **скрадається** хижак?

То пролетить березовий листочок,
то пробіжить невидимий **їжак**...

Ліна Костенко

3

Чому заєць здригнувся? Чому він має прислухатися?

4

Випиши з вірша Ліни Костенко слова, у яких різна кількість звуків і букв. Побудуй звукові моделі виділених слів.

5

Згадай випадки, коли звуки в словах вимовляються нечітко. Спиши, вставляючи потрібні літери. Поясни вибір.

1. У небі віт р куч рявий колише темную блакить, і на з млі гойдає трави, і зат хає, й знов шумить. (М. Рильський) 2. Гілки д ревіть мокро бл щали, зволожені по-в сняному. (О. Гончар)

§56. Дихай на повні груди!

- 1 Як ти розумієш вислів у назві параграфу?
- 2 Прочитай слова. Чи всі вони спільнокореневі? Чому?
Дихати, дихання, видих, вдихнути, надихає, натхнення, надихнути.
- 3 Запиши два речення зі словами із завдання 2. Підкресли в них граматичні основи.
- 4 Згадайте, коли під час творчих справ – малювання, музикування, танців, написання текстів – ви відчували натхнення. Поділіться спогадами.
- 5 Послухай, як розповідає про своє натхнення письменниця та поетеса **Марія Артеменко**. Запиши в зошит кілька корисних для тебе порад.

svitdovkola.org/um4/media6

- 6 Проаналізуй, як було створено відео. Що авторка зробила, щоб її було цікаво слухати?

Читаріум

- 7 Чи любиш ти читати вірші?
Чи маєш улюблену збірку або автора / авторку?
Обери збірку віршів, щоб почитати цього тижня.

Слушна порада: читай по одному віршу зі збірки і розмірковуй над кожним. Уяви описане, зверни увагу на рядки чи слова, які тебе зворушили, насмішили, здивували. Якщо щось було незрозумілим, поміркуй над цим, обговори з кимось.

§57. Самостійні та службові частини мови

- Мовознаю, я маю натхнення негайно з'їсти цю піцу.
- Пишенятку, розділімо її хоча б на частини.

– Звісно, на багато різних частин... Ням-ням-ням... До речі, щось давненько ми не вивчали частини мови. Їх так багато! Я вже трохи й забуло, які вони бувають.

Пригадай відомі тобі частини мови.

самостійні

Частини мови

службові

іменник

прикметник

дієслово

прийменник

сполучник

частка

- 1 Прочитай прислів'я. Випиши речення, у якому всі слова – іменники. Поспостерігай, яких частин мови в цих реченнях більше – самостійних чи службових. Чому?

⚙ Ледачого всі обминають, а роботящого вітають.

⚙ Праці – життя, дозвіллю – година.

- 2 Зі збірки віршів, яку ти читаєш цього тижня, обери одну поезію. Потренуйся читати її виразно і продекламуй у класі. Випиши з цього твору по три приклади самостійних частин мови та по одному – службових.

- 3 Прочитай вислів **Астрід Ліндгрэн**. Знайди в ньому сполучник, прийменник і частку. Склади з ними речення.

⚙ Не можна сидіти і вигадувати якісь історії. Краще поринути у власне дитинство.

§58. Такі схожі та різні вірші

1 Згадайте вірші, які ви читали. У які групи їх можна об'єднати? Яка особлива форма вирізняє вірші з-поміж інших творів? А чим вони можуть різнитися між собою?

2 Подивися на твори на цих сторінках, але не читай їх. У які три групи можна їх об'єднати за зовнішніми ознаками? Прочитай усі вірші та з'ясуй, чи справді такий розподіл доречний. Чим особлива кожна група?

* * *

Ой співанки-коломийки, в'язанку з них в'яжу,
Як попросять заспівати, я ся не відкажу.

* * *

Як я стану коломийки співати, співати,
Засмієшся, і затужиш, і станеш гадати.

* * *

Ходімо милуватися на сніг!
Аж поки від втоми
Не впадемо.

* * *

Як одній гарній дівчині з Трої
Мухи все не давали спокою,
То вона їх і біла,
І в калюжі топила,
Ще й носила чимало по Трої.

* * *

Понад водою
Стелиться дзвінкий
Зозулі голос.

* * *

Остогидли старому з Гааги*
Всі розумні діла та розваги –
Кулю газом надув
Та й на місяць гайнув
Непосида старий із Гааги.

*Гаага – місто в Нідерландах.

Коломійка – українська народна приспівка до танцю на 2 рядочки, кожен із 14 складів.

Лімерик – гумористичний п'ятирядковий вірш, у якому римуються перший, другий і п'ятий рядочки та третій і четвертий. Жанр зародився в Ірландії.

Хайку – японський трирядковий неримований вірш, який описує природу та почуття людини.

Знайомся: автори!

Едвард Лір

(12 травня 1812 – 29 січня 1888)

Цей англійський художник і поет відомий як автор лімериків. Його перша збірка “Книжка нісенітниць” вийшла в 1846 році без імені автора й стала шалено популярною. Ось як поет написав у ній про себе:

Як же Ліра цього не любити!
Понаписував стільки книжок!
Скаже хтось: “Буркотливий, сердитий”,
Інші скажуть: “Чудовий дідок!”

Мацуо Басьо

(1644 – 28 листопада 1694)

Це – найвеличніший майстер хайку. Прижиттєвих зображень видатного японського поета дуже мало, здебільшого це ескізи його учнів, намальовані доволі невиразно.

3

Знайди на с. 98 лімерики Едварда Ліра (переклад з англійської Олександра Мокровольського) та хайку Мацуо Басьо (переклад з японської Івана Бондаренка). Яке враження вони на тебе справили?

- 4 Лаконічний жанр японського хайку намагалися опанувати чимало поетів і поетес із усіх куточків світу. Серед них і сучасний український поет **Олег Майборода**. Він додав до традиційної форми дрібку гумору — так народилися хайку про шкільні будні. Прочитай їх.

* * *

Сонце потилицю гріє,
І тягне магнітом земля.
Вишу, наче груша, на турніку.

* * *

Тиша у класі, як у погребі,
Лиш муха дзижчить на вікні.
Заздрю їй: не пише контрольну.

- 5 Порівняй твори Олега Майбороди і Мацуо Басьо. Що робить вірші подібними? Чи є в них рима? Чи можеш ти запам'ятати коротенький вірш за три хвилини? Перевір свої можливості.

- 6 Кумедні лімерики пішли у світ, і тепер кожен, хто бажає потренувати своє почуття гумору, може вигадувати їх скільки заманеться. А якщо вірші вдадуться на славу, то їх навіть можуть видати окремою книжкою, як-от твори **Сашка Дерманського**. Прочитай їх і порівняй з лімериками на с. 98.

* * *

У одного добродія з Луцька
Була хата така здоровуцька,
Що у ній він завів
Аж стонадцять котів,
В самім центрі славетного Луцька.

* * *

Чудернацька бабуся з Америки
Заходилась писати лімерики.
Ані спить, ані їсть –
Склала вже сотень шість
Неймовірно кумедних лімериків.

7 Чим особлива форма лімерика? Які рядочки римуються? Прочитай слова-рими. Які повторення ти можеш помітити в усіх лімериках? А яку особливість змісту? Які незвичайні слова додав поет, щоб підкреслити розміри хати?

8 Послухайте, як діти співають лімерики Сашка Дерманського на мелодію **Віктора Морозова**. Заспівайте той вірш, який вам найбільше припав до душі.

svitdovkola.org/um4/media7

9 Прочитай коломийки, які написали твої однолітки.

Ой пішла я погуляти, трохи забарилась,
А тим часом всі уроки в школі закінчились.

Я придумав коломийку та й почав співати,
А мене моя бабуся виганяє з хати.

Модна музика в колонках
гуцає й волає.
“Вимкніть, люди, перфоратор”, –
наш сусід прохає.

Придумай вірш в одному з жанрів, про які йшлося в цьому параграфі.

§59. Службові частини мови

- 1 Прочитай речення та здогадайся, чого в них бракує. Відредагуй їх і запиши.
Ми хотіли вивчити лімерики заспівати їх концерті було обмаль часу. встигли цього разу.
- 2 Розкажи, для чого потрібні службові частини мови. Пригадай їхні назви.
- 3 Спиши лічилку, обираючи із запропонованих потрібні прийменники, сполучники і частки. Підкресли службові слова. Визнач частини мови.

Лічилка

Захотіли (серед / у) хати
Миші (на / в) піжмурки пограти.
Поховались (по / під) кутках...
(А / І) тут кіт (біля / до) хати. Жах!..
Повтікали миші вмить!
Хто (не / ні) втік, тому водить.

Людмила Савчук

- 4 Пригадай інші лічилки, які ти використовуєш для визначення ролей в іграх. Розкажи їх.
- 5 Розподіли слова на дві групи: I група – слова з прийменниками, II група – слова з префіксами. Запиши їх у дві колонки, розкриваючи дужки.
(З)мерзлі, (у)сніг, (у)гайках, (за)селом, (на)гілках, **(у)пав**,
(за)вис, (на)полоханих, (на)землю, **(з)гадюю**, (на)зиму,
(у)барлозі, (до)весни, **(у)сміхається**, (в)лаштувався.
- 6 До виділених у попередньому завданні слів добери антоніми. Утворені пари запиши в зошит.
- 7 Пригадай, як пишеться частка **не** з дієсловами. Запиши, чого ти не робив / не робила останнім часом.

§60. Вигук

- 1 Прочитай вірш. Чи змусив він тебе усміхнутися? Чому?

Ух і Ох

Ми на груші – ух!
Раптом чуєм: гух!
Потім тільки – гець!
Що воно за грець?
Подивились – ох!
То ми долі вдвох!

Грицько Бойко

- 2 Випиши з вірша "Ух і Ох" слова, які допомогли поету передати почуття та звуки і створити живу картину. Спробуй поставити запитання до кожного такого слова.

Ой! Ух! Жах! Матінко моя! Ку-ку! О! Гей! Ова! Гайда! – це **вігуки** – незмінна частина мови, яка не є ні самостійною, ні службовою. Вигук не є членом речення.

- 3 Спиши речення й підкресли вигуки.

1. Ой леле! Не **нуртуй!** Хатинки не руйнуй! (Лєся Українка) 2. Ой чого ти, тополенько, не цвітеш, чом пожовклу головоньку хилиш-гнеш? (Олександр Олесь) 3. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку, ку-ку. (М. Коцюбинський) 4. Ой люлі, люлі, моя дитино, вдень і вночі. (Т. Шевченко)

- 4 Відшукай у тексті книжки, яку ти зараз читаєш, п'ять речень із вигуками. Випиши їх.

Деякі вигуки засмічують мову. Це – слова-бур'яни:
Ну... Е... Тупу... Емм...

Перевір себе

- 1 Прочитай жартівливий вірш. Яким ти уявляєш персонажа твору?

Хитрий вереда

Вереда малий Романко
Не їсть кашу-манку зранку.
Мама просить: – За бабуню!
За татусика! Дідуня!
А Романко: – Ой, не тре-еба!
Хай самі їдять за себе.
Ти купи цукерок їм –
От тоді за них я з'їм!

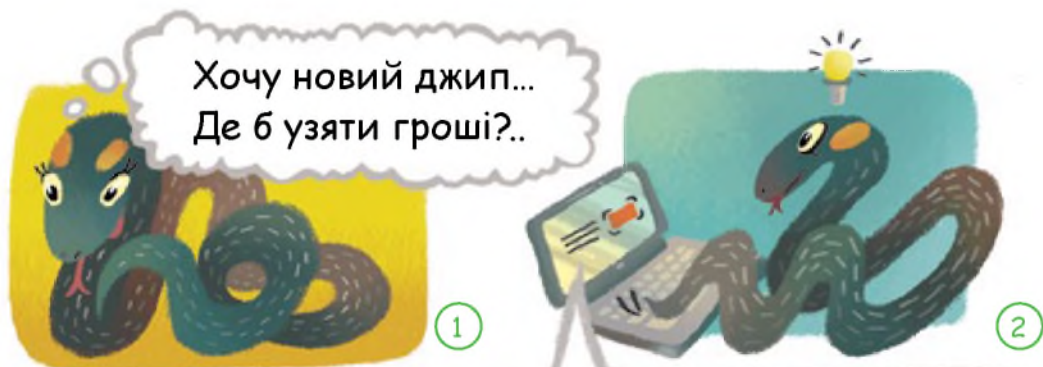
Оксана Кротюк

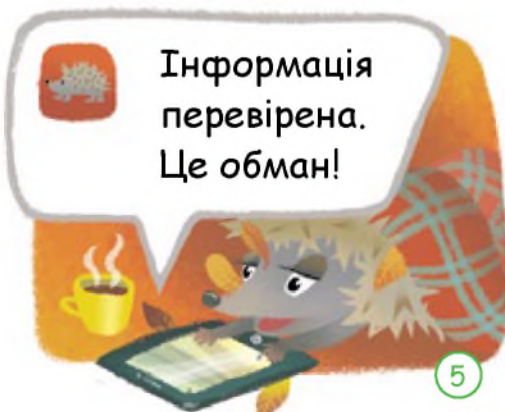
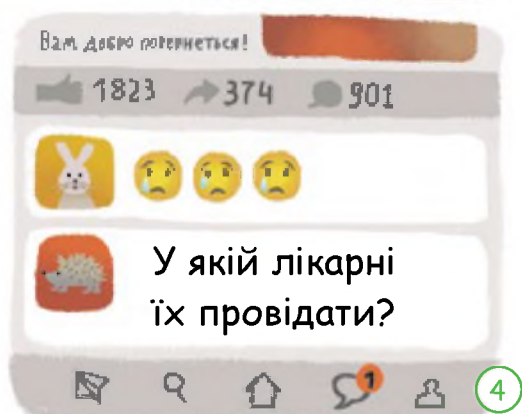
- 2 Якби тобі довелося вмовляти знайомого малюка поснідати, які б фрази ти дібрав / дібрала? Промов їх із відповідною інтонацією.
- 3 Згрупуй слова з вірша за частинами мови, які тобі відомі, і запиши їх у зошиті.
- 4 Добери й запиши спільнокореневі слова до слів **вереда**, **купити**, **прошений**.
- 5 Утвори слово, корінь якого є у слові **листопад**, суфікс – у слові **місточок**, а закінчення – у слові **вітер**. Яке це слово – однозначне чи багатозначне? Чому?
- 6 Склади й запиши словосполучення, що розкривають значення утвореного слова.
- 7 Запиши всі жанри літературних творів, які ти прочитав / прочитала цього місяця. Який твір тебе вразив? Чому?
- 8 Переглянь тексти у збірці “Мої твори”. Який, на твою думку, найвдаліший? А який тобі найменше подобається? Відредагуй його.

Хто — фейкороб, а хто — правдолюб?

- 1 Прочитай комікс. Поміркуй, як можна перевірити інформацію і викрити брехню в інтернеті.

Малята тяжко хворіють.
Перерахуйте гроші на ліки!
Вам добро повернеться.

§61. Під замком

- 1** Тс-с-с... Говорити про таємниці будемо пошепки! Поміркуйте, побачивши яку із наведених ситуацій, варто тримати язик за зубами, а коли замовчувати – недоброчесно. Запишіть свої міркування.

- ☀ Максим і Кузьма вирішили зробити Маргариті сюрприз до дня народження і потай поклали їй у парту листівку та шоколадку.
- ☀ Хадіжа на перерві розглядала глобус і впустила його. Глобус тріснув. Дівчинка тихенько поставила його на місце.
- ☀ Степан побачив, що з Уляниної кишені випали гроші, й узяв їх собі.

- 2** Прочитай початок казки **Зірки Мензатюк** “Три дні старого року”. Спиши, вставляючи пропущені літери.

Настуня сиділа на кухні сама. Незабаром овий рік, проте їй анітрохи не в село. Тато у своїх важливих справах поїхав аж на авказ, мама захворіла. Учора вони ходили по ял нкові іграшки, й, видно, мама застудилася. Що ж це буде за св то?!

- 3** Про які факти ти довідався / довідалася з тексту? Розкажи. Вислови припущення, про що далі йтиметься в казці. За бажання візьми в бібліотеці та прочитай цей твір.

- 4** Добери синоніми до слова **ходили**.

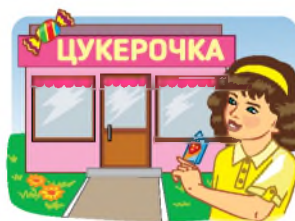
Читаріум

- 5** Принесіть збірки казок. Перегляньте зміст. Які казки ви вже читали, а які ще ні? Оберіть і прочитайте цього тижня кілька казок.

§62. Іменник

- 1 Пригадай, що таке іменник. Обери істинне твердження.
1. Іменник – це частина мови, що означає ознаку предмета і відповідає на запитання *хто?* або *що?*
 2. Іменник – це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на запитання *хто?* або *що?*
- 2 Визнач ознаку, за якою згруповані іменники в кожному рядку. Доповни групи слів власними прикладами.
- ☀ Іран, Білорусь, США, Польща.
 - ☀ Ян, Ірина, Рубен, Мелані.
 - ☀ Венера, Меркурій, Юпітер.
- 3 Подумай, які слова можуть бути і загальними, і власними назвами. Склади речення за малюнками.

- 4 Випиши з вірша **Віри Правоторової** іменники чоловічого, жіночого та середнього роду. Як ти визначаєш рід іменників? Скористайся підказкою на першому форзаці.

Пан глядач

Знайомий пан в четвер
Придбав квиток в **партёр**.
Він часто всюди не встигав,
Бо апетит нівроку мав.
Тож вийшов з дому **завчасу́**,
В кав'ярні з'їв **тирамісу́**,

Минув будинок мерії,
З'їв піцу у **піцерії**.
Відвідав "**Куліна́рію**",
Встиг... на останню арію.
І засмутився так, хоч плач,
Дивакуватий пан **глядáч**.

- 5 Запам'ятай, як правильно наголошувати виділені слова.

§63. Казкова суперечка

- 1 Прочитай назву казки та уяви її сюжет. Коротко запиши свої припущення, а потім берися до читання.
- 2 Читаючи, вибирай з іменників-синонімів у дужках ті, які найкраще відповідають змісту. Запиши речення з дібраними іменниками.

Розум і Щастя

Українська народна казка

На широкій річці, на вузькім броді-переході зустрілися Розум і Щастя. Стали одне перед одним носом до носа і ні кроку з місця.

– Дай мені дорогу, бо я перший чоловік у світі! – сказав Розум. – Люди мене слухають і шанують.

Щастя набундючилося та й каже:

– А я даю людям (насолоду, задоволення, утіху). Коли приходжу – усі радіють. От і віддай мені шану.

Розум уперся, і Щастя не хоче поступитися. Кричать, сваряться, як на (шарварку, ярмарку, торгу).

– Агов, стій! – сказав нарешті Розум. – Он у полі оре хлопець. Ходімо до нього, хай скаже, чого ми насправді варті.

– Оце ти добре кажеш, – похвалило Щастя.

Підійшли до парубка. Він так старанно орав, що аж піт йому ллявся з чола. Розум – шусть парубкові в голову.

– Нехай буде й так, – сказало Щастя. – Побачимо, Розуме, куди ти його приведеш.

Тієї самої миті парубок перестав орати й поїхав додому. Приїхав та й каже татові:

– Я орю цілими днями, аж піт мені очі випікає, а користі – як із цапа вовни. Піду я у світ – легшого хліба пошукаю.

Узяв (міх, торбу, сумку) на плечі та й пішов. А Щастя за ним, бо хоче знати, куди Розум заведе бідолаху. Приди-

бали до столиці. А там **цісар** доньку заміж віддає. Дівчина гарна, але зроду нікому й слова не сказала! Тож той її по-сватає, хто говорити навчить. З усіх кінців світу приходили лікарі, але нічого не могли вдіяти. Зайшов і **лєгінь** наш до (хоромів, замку, палацу) – спробувати щастя.

Хлопець привітався з цісарівною й почав оповідати:

“Мандрували троє братів світом і зайшли якось надвечір у (ліс, бір, діброву, пущу), де аж кишіло всякою звіриною. Страшно було лягати спати – на ранок і кісток не позбираєш. Найстарший сказав:

– Лягайте, браття, а я вартуватиму. Доки спатимете, витешу з дерева ляльку.

Середульший із наймолодшим заснули, а найстарший узяв шматок явора й почав тесати... І вирізьбив ляльку. Була вона як жива, тільки не мала (одягу, вбрання, ряднини).

Розбудив він середульшого і мовить:

– Брате, я вже скінчив свою роботу – зробив ляльку. Тепер треба її гарно зодягти. Поший для неї фayne вбрання.

Середульший теж не марнував часу – шив, приміряв, поров, знову шив. Як зодягнув ляльку – то хоч веди її до цісаря на бал. Тільки говорити ще не вміла.

Середульший розбудив молодшого і сказав:

– Ось найстарший брат витесав ляльку, я пошив для неї вбрання, а ти до ранку маєш навчити її говорити.

На ранок лялька не тільки говорила, а ще й гарно співала.

– Це моя дівчина, бо я витесав її з явора, – сказав старший.

– Ні, вона моя, бо я вбрав її, як королівну, – розгнівався середульший.

– Вона – моя, бо я навчив її говорити та співати, вклав їй розум у голову, – відказав наймолодший.

Розгорілася між ними (дискусія, полеміка, суперечка).

– Браття! – гукнув найстарший. – Ходімо у світ і пошукаймо мудру людину, яка нас розсудить по справедливості”.

Парубок замовк, глянув на принцесу і сказав:

– Я чув від людей, що ти дуже мудра, і прийшов запитати: кому має належати ота дівчина, вирізана з явора?

Принцеса, якій страшенно сподобалася хлопцева казка, раптом заговорила:

– Тут навіть мала дитина скаже, що наймолодшому, бо він вчинив для неї найдорожче: навчив її говорити й співати.

Хлопець подякував принцесі й чемно їй вклонився. А слуги, що стояли під дверима, закричали на весь палац:

– Слава Богу! Наша принцеса щебече, як соловейко!

А цісар хлопцеві й каже:

– За такого **полата́йка**, як ти, я доньки не віддам. Вона має належати тільки принцу.

Парубок розгнівався, от-от **схопить за ба́рки** цісаря.

– Чому, цісарю, кидаєте свої слова в болото? Так роблять лише брехуни та шахраї!

Цісар покликав найголовнішого ката й дав наказ:

– Заведи цього нахабу в ліс і зігни йому голову!

Повів кат хлопця до лісу, поставив на коліна й підняв сокиру... Щастя, що йшло за хлопцем, раптом зарепетувало:

– Дивися, дурний Розуме, до чого ти довів хлопця! Вилітай з голови, бо зараз тебе шляк трафить!

Що мав робити Розум? Висунувся з парубка, як псисько з соломи. А Щастя – шусть на його місце! Тоді катова рука мовби зів'яла, вістря сокири покришилося, а кат сів на траву.

У той час цісарева жінка накинулася в палаці на цісаря:
– Навіщо ти наказав стягти голову нашому рятівникові?!
Хлопець навчив твою доньку говорити, а ти його обдуриш!
Відтепер твій народ буде казати, що ти – брехун, цісариха –
брехуниха, а цісарята – брехунята!

Цісар ніби прокинувся зі сну. Загорлав:

– Слуги мої вірні, біжіть у ліс і зупиніть ката!

Слуги кинулися в ліс і привели до палацу живого хлопця.
Цісар поплескав його по плечу, сів на престол і оголосив:

– Готуйтеся до весілля!

Розум бігає довкола і просить Щастя:

– Пусти мене до себе! Визнаю: ти маєш
більшу силу, ніж я, але нам треба жити разом,
у добрі й злагоді. Тоді й хлопець буде весе-
лий та розумний, і люди його любитимуть.

Щастя посунулося і дало місце Розумові.

А цісар зробив таке весілля, що гай-гай!..

Я теж там був і ушкварив такого аркана, що
молодша цісарівна трохи не закохалася в мене. Добре, що не
закохалася, бо якби те сталося, треба було б мені починати
нову казку, а в мене вже язик розпух від балаканини.

3 Об'єднайтеся у дві групи та обговоріть, що важливіше:
розум чи щастя. Продумайте аргументи й запитання для
опонентів. Проведіть дискусію за правилами (с. 5).

4 Які застарілі слова трапилися тобі в тексті? Які з них тебе
спантеличили? Як можна перевірити їх значення?

5 Чим особливі слова **ніс** і **дорога**? Чи може кожне з них
бути різними частинами мови? Склади і запиши речення,
які це підтвердять.

6 Добери антоніми до слів **злагода**, **балаканина**, **ранок**.

7 Передайте події казки "Розум і Щастя" за допомогою по-
слідовності малюнків і піктограм. Перекажіть твір, спи-
раючись на ці орієнтири.

§64. Числа іменників

- 1 Знайди в кожній групі слів зайве. Обґрунтуй свою думку.
☀ Барaban, горіх, слово, море, хвиля, сосни, човен.
☀ Деревa, будинки, ворони, зайчик, портфелі, річки.
- 2 Прочитай уривок із вірша та уяви зимовий ранок.

Зимовий ранок

Дрімає білий ліс,
мов чарами повитий,
а місяць із н❄бес
алмази сипле скрізь

і с̑яйвом облива
з❄мові сніжні квіти...
Дрімає білий ліс.

Максим Рильський

- 3 Визнач тему й головну думку вірша. Знайди порівняння і слова, вжиті в переносному значенні.
- 4 Спиши вірш "Зимовий ранок", уставляючи пропущені літери. Підкресли іменники в множині. Зроби звуко-буквений аналіз виділених слів.

В українській мові є іменники, що вживаються лише в однині або лише в множині. Наприклад.

Тільки однина: *молоко, цукор, сміливість, дітвора.*

Тільки множина: *меблі, штани, окуляри, Карпати.*

- 5 Назвіть якомога більше іменників, які вживаються лише в однині або лише в множині. Складіть небилицю, використавши всі іменники, які ви дібрали.

Кишенька слів

- 6 Який із фразеологізмів треба доповнити словом **горішок** в однині, а який — у множині?

– Ця вправа для мене – **міцний** ... !

– А для мене, **мов** ... **луцтити**!

§65. Роди іменників

- 1 Пригадай, як визначати рід іменників. Випиши з останніх двох абзаців казки "Розум і Щастя" (с. 111) іменники. По-знач у дужках їх рід і число.

Зразок. Цісар (одн., ч.р.), ...

- 2 Перевір, чи правильно ти вживаєш роди. Слова **нежить, шампунь** – чоловічого роду. Склади з ними речення.

- 3 Прочитай вірш і поміркуй, чим він особливий. Які картини постають у твоїй уяві? Опиши їх.

Уікенд

Тиша. Сон. Будильник. Ранок.
Мама. Тато. Джек. Сніданок.
Сумка. Термос. Ковбаса.
Ліфт. Автобус. Шлях. Краса!
Стежка. Ліс. Дуби. Ялиці.
Вуж. Гриби. Пташки. Суниці.
Білка. Небо. Синь. Роса.
Тиша. Термос. Ковбаса.
Комарі. Вогонь. Димок.
Шлях. Автобус. Ліфт. Замок.
Ванна. Мило. Ліжко. Сон.
Джек зітхає, наче слон.
Згадує оту красу –
Запахущу ковбасу.

Григорій Фалькович

- 4 Випиши з вірша іменники, розподіливши їх на три групи: I – чоловічий рід, II – жіночий рід, III – середній рід.

Мої твори

- 5 Напиши невеличкий твір про свої вихідні. Спробуй вживати лише іменники.

§66. Які ми – люди?

- 1 Прочитай твір. Над чим автор змушує нас замислитися?

Бо я – людина

Вечоріло. Битим шляхом ішли двоє подорожніх – батько й син. Посеред шляху лежав камінь. Батько не помітив його, спіткнувся, забив ногу. Крекчучи, він обійшов камінь, і вони пішли далі. Наступного дня батько знову не помітив каменя, знову спіткнувся і забив ногу. Третього дня, коли до каменя було ще далеко, батько каже синові:

– Дивись уважно, синку, треба обійти камінь.

Ось і те місце. Подорожні сповільнюють кроки, але каменя немає. Бачать, обабіч дороги сидить сивий старий дід.

– Дідусю, – запитав хлопчик, – ви не бачили тут каменя?

– Я прибрав його з дороги.

– Ви також спіткнулися й забили ногу?

– Ні, я не спіткнувся й не забив ногу.

– Чому ж ви прибрави камінь?

– Бо я – людина.

Хлопчик зупинився в задумі.

– Тату, – запитав він, – а ви хіба не людина?

Василь Сухомлинський

- 2 Випиши з оповідання іменники. Постав до них запитання.

- 3 Подивися мультик “Каструлька Анатолія”. Що заважає сприймати людей такими, як вони є?

svitdovkola.org/um4/media8

- 4 Поміркуй, що спільного в тебе з іншими людьми. А в чому твоя унікальність? Запиши про це 3–4 речення.

Читаріум

- 5 Нині з багатьма письменниками й письменницями можна познайомитися в інтернеті. Запиши відеозвернення до когось із них і прочитай цього тижня його / її книжку.

§67. Відмінки іменників

– Друже, я напорпало в інтернеті чудовий реп і завдяки йому вивчило всі відмінки! Хочеш почути?

– Ще б пак! Мене дуже тішать твої успіхи.

- 1 Послухай і запам'ятай реп, який допомагає вивчити відмінки.

Називний всіх називає. Хто? Що?
Родовий? Ніде немає. Кого? Чого?
А давальний роздає. Кому? Чому?
А знахідний всіх знайде. Кого? Що?
А орудний розмахнувся. Ким? Чим?
А місцевий послизнувся. На кому? На чому?
Кличний не питає, просто всіх гукає!

svitdovkola.org/um4/media9

- 2 Випиши назви відмінків і запитання з репу в завданні 1.
- 3 Провідміняй іменники **мова, школяр, слово**. Виділи закінчення і поспостерігай, як вони змінюються. Чи вдалося тобі виявити закономірність? Яку?
- 4 Спиши текст, записуючи іменники, що в дужках, у правильній формі. Визнач відмінок кожного іменника.

Уранці (білчєня) побачило (ялинка) і замилювалося її пухнастими (гілки). На самісінькій (верхівка) (дерево) сидів (снігур), наче вишукана (прикраса). Скільки (краса) дарує (зима)!

Мої твори

- 5 Напиши есе про свій улюблений музичний твір (пісню, п'єсу, балет). Не забудь назвати авторів і виконавців. Розкажи, які почуття викликає в тебе ця музика, що ти любиш робити, слухаючи її. Кому ти порадиш її послухати?

§68. Подивитися іншими очима

- 1 Як ти розумієш вислів у заголовку цього параграфа? Як можна дивитися не своїми очима? Це означає – побачити ситуацію так, як її бачать інші, а отже, краще зрозуміти її. Як ти гадаєш, чим цінне це вміння?
- 2 Сучасна українська письменниця Катерина Бабкіна пропонує подивитися на світ очима не лише людей, а й тварин, рослин і навіть предметів, які дружно співіснують у саду звичайного приміського будиночка. Прочитай одну із шести історій з її книжки.

Мій брат – метелик

За книжкою Катерини Бабкіної “Гарбузовий рік”

Мама й Тато метушилися біля машини й зустрічали гостей. Мама гукнула:

– Андрію, ходи-но зустрінь Рената.

Ренат сором’язливо їхав на чомусь такому, що нагадувало стілець із колесами. Два задні колеса були великі, а два передні – зовсім маленькі. Ренат натискав кнопку на ручці свого чудернацького крісла, воно тихо гуділо та їхало. Так він викотився на середину садової доріжки і завмер. Хлопчик вийшов йому назустріч.

– Привіт, – сказав Хлопчик.

– Привіт, – сказав Ренат. Вони дивилися один на одного.

– А це в тебе що? – спитав Хлопчик.

– Інвалідний візок, – відповів Ренат. Хлопчик мовчав.

– Що воно таке? – запитали Порічки.

– Наш Хлопчик теж мав візок, коли був маленький, – нагадала Яблуня, – але цей хлопчик уже не маленький.

– Це інший візок, – сказав Гарбуз.

– Зовсім інший, – зічнено додав Грак.

Ренат дивився на Хлопчика, а Хлопчик дивився на Рената.

– Це мій брат, – озвалася Дівчинка. – Він – метелик.

– Як це – метелик? – не повірив Хлопчик.

– А так. Мій брат – метелик, – повторила, як відрізала, Дівчинка.

– Діти, ходіть у дім! – гукнула Хлопчикова Мама.

Візок загудів і покотився доріжкою. Ренат акуратно обминув Хлопчика й підїхав до самих сходів.

– Ну, чого став? – уже привітніше сказала Дівчинка. – Іди сюди, будеш допомагати.

Хлопчик слухняно підійшов і за якийсь час, керовані дзвінким дівчачим голоском, обоє дітей підняли візок разом із Ренатом і, здолавши кілька сходинок, занесли до будинку.

– Я подивлюся, що там! – Цуцик помчав до будинку.

За хвилину звідти долинули гучні кроки, шалений гавкіт Цуцика, сміх і вигуки на три дитячі голоси – у домі весело гралися.

– Це ж який він метелик? – спитав Гарбуз у Грака.

– Різні бувають метелики, – багатозначно відповів Грак.

– Різні, – погодився Гарбуз.

– Може, він тому й не ходить, що метелик?

– Може, – стріпнув крилами Грак. – Може, потім іще ходитиме.

– Може, – погодився Гарбуз.

Сонце було вже низько, й на стіну будинку падали зовсім довгі тіні від паркана, дерев і Гойдалки. Дівчинка обережно

визирнула з-за рогу, кинула оком на Гойдалку, Порічки, Грака і Гарбуз, а тоді на тіні.

– Тут – те, що треба! – ствердила вона. – Показуй йому!

– Може, не зараз? – із сумнівом відповів із-за рогу Ренат.

– Слухай, я і так вірю! – боязко сказав Хлопчик.

– Ні, – голос Дівчинки звучав упевнено. – Зараз! Складай!

Ренат слухняно натиснув якусь кнопку, зручна спинка візка склалася, й залишилися, здавалося, самі колеса – великі-великі й малі – і Ренат на вузькому сидалі між ними.

– Ну от, – вдоволено сказала Дівчинка. – Дивись, Андрію! Тепер він метелик.

Ренат упевнено і щасливо всміхався. Дівчинка показала хлопчикові на стіну будинку. Довга Ренатова тінь, що впівоберта лягла на стіну, мала за спиною овальні крила, напівпрозорі, з прожилками. Верхні секції крил були більші, нижні менші, як у справжнього метелика. Ренат підняв руку – і тінь Хлопчика-метелика зі стіни помахала Дівчинці й Хлопчику.

– А бачиш? – сказав Гарбузові Грак.

– Бачу, – погодився Гарбуз. – Справді, метелик.

– Діти, повертайтеся додому! – раптом погукала Мама.

Хлопчик і Дівчинка почекали, поки розкладеться спинка Ренатого візка, а тоді втрьох попрямували додому з надвечірнього саду.

3 Які емоції викликала в тебе ця історія? Які почуття має до свого брата Дівчинка? Знайди і прочитай слова, які підтверджують твою думку.

4 Подивись, як сучасні технології роблять книжку "Гарбузовий рік" інтерактивною.

svitdovkola.org/um4/media10

- 5** Уяви, що за тобою спостерігають тваринки. Яким був би їхній діалог? Запиши.
- 6** Помічати маленькі дива в буденних речах – це справжній талант. Які дива помітили персонажі твору Катерини Бабкіної? Прочитай, як це описує авторка. Як гадаєш, чому письменниця не дала імен усім дітям? Чому слова **Грак**, **Гарбуз**, **Порічки** написані з великої літери?
- 7** Спиши перше речення твору “Мій брат – метелик”. Постав до кожного іменника запитання, визнач відмінок.
- 8** Прочитайте одне одному діалоги, які ви написали, виконуючи завдання 5. Оберіть з них один, найцікавіший для інсценування. За потреби доповніть його новими персонажами та цікавими репліками. Потренуйтеся, а потім покажіть інсценівку іншим групам.
- 9** Напишіть записки-відгуки про вистави інших груп. Які фрази допомагають зрозуміти, що саме сподобалося, а які – надто загальні?

- ☀ Це успіх, вітаю!
- ☀ Мені сподобалися жарти.
- ☀ Ви придумали цікаві репліки для персонажів!
- ☀ Цього разу вдалося не все, але згодом буде краще!

Знайомся: авторка!

Катерина Бабкіна

Українська поетеса, авторка прози, сценаристка та журналістка. Вона народилася 22 липня 1985 р. в Івано-Франківську. Пише твори і для дорослих, і для дітей. А ще створює сценарії до кінофільмів і вміє перетворити читання книжки на справжній перформанс – дійство з декораціями, спеціальним музичним супроводом, освітленням та різними спецефектами.

§69. Однакові закінчення – різні відмінки

1 Спиши, додаючи закінчення іменників. Виділи їх.

☀ На дівчинц❄ була маска сови.

☀ Дівчинц❄ подарували блокнот.

☀ На сніговик❄ немає капелюха.

☀ Цьому сніговик❄ треба намалювати усмішку.

– Мовознаю, я помітило, що у двох відмінках підозріло схожі закінчення. Та й запитання також...

2 Поміркуйте, які відмінки має на увазі Пишеня. Запишіть слова **лісок**, **весна**, **бджола** в давальному та місцевому відмінках. Виділіть закінчення.

– Поспостерігай за словами з однаковими закінченнями. Що може допомогти визначити відмінок? У якому відмінку є прийменник?

3 Спиши прислів'я, записуючи іменники, що в дужках, у формі давального чи місцевого відмінка однини. Поясни зміст кожного прислів'я.

1. Дбайливому (хом'як) зима не страшна. 2. Просо вітру боїться, а (дощ) кланяється. 3. Гарна дівчина, як калина в (луг). 4. По (одяг) людину стрічають, а по (ум) випроводжають.

4 Вивчи римівку і запам'ятай, коли слід уживати прийменник **по**, а коли **за**. У яких відмінках стоять іменники поряд із цими прийменниками?

По машинку для дитяти
За машиною біг тато.

§70. Яке закінчення обрати?

– Мовознаю, я тут напередодні зимових свят стало складати список речей, яких у мене немає. Але не знаю, як правильно писати деякі закінчення:

- ⚙ сира чи сиру,
- ⚙ журнала чи журналу,
- ⚙ мікрофона чи мікрофону,
- ⚙ намета чи намету,
- ⚙ меда чи меду,
- ⚙ гороха чи гороху.

– Ти, друже, натрапило на дуже складну орфограму – правопис іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини! Об неї ламають зуби й досвідчені редактори й редакторки. Аби напевне не помилитися, перевіряй правильні закінчення у словнику.

1 Skorистайся орфографічним словником і запиши правильно слова, які не вдалося написати Пишеняті.

2 Потренуйся користуватися онлайн-словником, щоб шукати закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку.

svitdovkola.org/um4/media11

3 Спиши, уставляючи замість крапок пропущені закінчення іменників чоловічого роду однини. За потреби звертайся до словника.

Лісову галявину вкрив пухнастий сніжок. Але галявина живе. Ось під корою пеньк❄ сховалися від холоднечі комашки. У купі хмиз❄ заснув їжачок. А в нірці біля дуб❄ – ящірка. Позаду куц❄ – маленький ставочок, а там під снігом сплять жаби. Тихо навкруги.

§71. Стукає у двері Миколай

1 Що ти знаєш про День святого Миколая? Розкажи в класі, чи є у твоїй родині традиції, пов'язані з ним.

2 Прочитай текст, додай і запиши ще 2–3 факти.

У грудні в Україні відзначають веселе свято, яке в народі називають Днем святого Миколая. За легендами, святий Миколай боронить людей від стихійного лиха, опікується мореплавцями й дітьми. (За Олексом Воропаєм)

3 Випиши пару спільнокореневих слів з тексту в завданні 2. Доповни ряд. Познач у всіх словах корінь.

4 Відшукай у тексті в завданні 2 і випиши речення з однорідними членами. Підкресли граматичну основу.

5 Прочитай вірш. Випиши ключові слова і вивчи твір.

Доброму Миколаю

На віконце хукаю,
Шибку протираю:
– Чи до мене прийдеш ти,
Добрий Миколаю?
Я не найслухняніший
І не завжди чемний –

Може, сподіваюся
На прихід даремно...
А проте чекатиму,
Хоч і сон змагає.
Вірю, що знайдеш мене,
Добрий Миколаю.

Оксана Кротюк

Знайомся: авторка!

Оксана Кротюк

Письменниця народилася в Луцьку 18 грудня 1969 року. Вона – редакторка журналу “Малятко” й авторка багатьох потішок і віршиків для дітей.

6 Ознайомся з одним із її проєктів “Літературна візитка краю”. Чим він важливий для України?

svitdovkola.org/um4/media12

§72. Прийменник

– Мовознаю, я тут подумало, що всі іменники, коли змінюються, мають біля себе прийменники.

– А от і не всі! Є відмінок, у якому ніколи не буває прийменників, а є інший – у якому іменник без прийменника ніколи не вживається.

– Овва! Маю над цим поміркувати.

- 1 Провідміняй іменник **свято**. Із кожною формою склади й запиши речення. Які прийменники ти використав / використала? Які відмінки мав на увазі Мовознай?
- 2 Спиши, уставляючи замість крапок потрібні за змістом прийменники.

... святами Дмитрик мріяв ... подарунки. Раптом він збагнув, що зазвичай не лише знаходить їх ... чоботі й ... ялинкою, а й отримує ... батьків, бабусі, хрещених. І цього року хлопчик захотів теж усіх привітати ... святом. (З журналу)

Говори без помилок!

Миколай іде по гор**ах**, по стежк**ах**, по міст**ах** і сел**ах**.

Місцевий відмінок і прийменник **по** притягують до себе "емоційне" закінчення **ах!**

Читаріум

- 3 Як обрати твір, який тебе зацікавить? Обирай книжку, яка назбирає щонайменше 3 бали за цим рейтингом.
 - Мені подобається обкладинка та ілюстрації – 1 бал.
 - Я люблю твори цього автора / цієї авторки – 1 бал.
 - Мені порадили її ті, хто знає мої інтереси – 1 бал.
 - Мене зацікавив буктрейлер – 1 бал.
 - Мене зацікавила анотація на першій сторінці – 1 бал.

§73. Заповітне бажання

- 1 Чи мрієш ти напередодні свята про щось особливе, чарівне, небуденне? Як повідомляєш про свої бажання: думкою, листом, молитвою? Прочитай, який довгий шлях подолав один лист.

Початок довгого шляху

За книжкою Валентини Вздутьської “Подорож листа”

Лист написала Марта. Це був лист про її заповітне бажання. Прохання вмістилося в кілька слів, а сам лист – у конверт із маркою. На конверті Марта написала: “Святому Миколаю”.

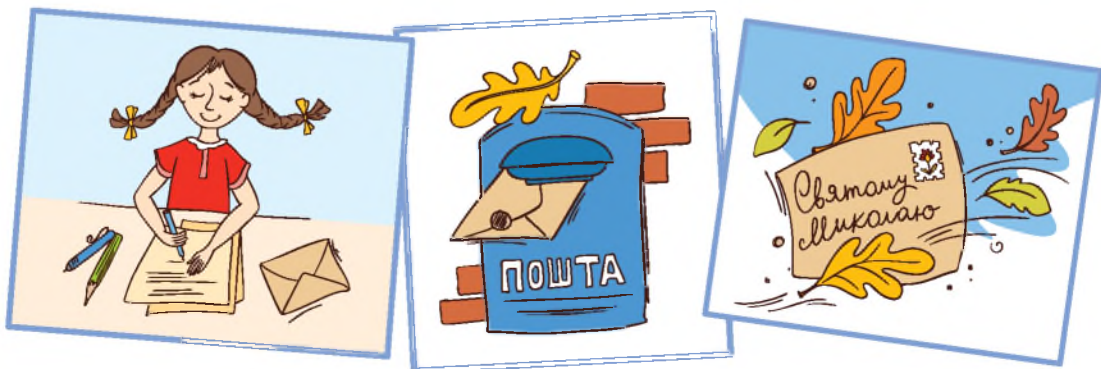
Уранці Марта з татом вкинули лист до поштової скриньки. Там уже було чимало конвертів. Коли лист спробував втиснутися, вони забуркотіли й заштовхали його в куток.

Незабаром прийшов поштар. Він дістав зі скриньки конверти, щоб віднести їх адресатам. Тоненький Мартин лист застряг у кутку, і поштар його не помітив.

Однієї осінньої ночі здійнявся сильний вітер. Він видув листа зі скриньки, і той закружляв з останнім листям. “Я лечу до святого Миколая!” – радів лист, літаючи над дахами.

На ранок вітер ущух. Двірник змів листа разом із листям із хідника і вкинув до сміття. Лист застряг між шкірками помаранчів і старими газетами. І заплакав.

Наступного дня над смітником пролітала зграя ворон.

Одна з них помітила яскраву марку, підхопила лист і понесла до себе в гніздо.

“Ця пташка мені допоможе!” – сповнився надії лист.

Пролітаючи над вокзалом, ворона побачила на пероні червоний гудзик. Вона випустила лист і метнулася за знахідкою. Лист упав у товарний вагон. Потяг свиснув і рушив.

За кілька днів вагон, у якому їхав лист, опинився в порту. Його повантажили на великий корабель. Корабель загудів і поплив у далекі краї. “Нарешті я пливу до святого Миколая!” – радів лист.

Минули зима, весна й літо. Знову настала осінь. Лист плавав на різних кораблях і побував у багатьох країнах. Він старався не втрачати віри. Але це було важко. “Заповітне бажання Марти ніколи не здійсниться”, – журився він.

- 2 Скільки невдач спіткало Мартин лист? Знайди в тексті слова, які описують ті моменти, коли він зневірювався, і ті, коли сподівався на краще. Прочитай їх із відповідною інтонацією.
- 3 Як гадаєш, що думала Марта про своє послання? Уяви, що ти знайшов / знайшла цей конверт на вулиці. Напиши Марті лист: паперовий чи електронний. Не забудь, що в ньому мають бути привітання, основна частина, побажання та прощання, підпис і дата.
- 4 Випиши з уривка “Початок довгого шляху” останній абзац. Підкресли іменники. Визнач рід, число та відмінок кожного з них.

Повернення

За книжкою Валентини Вздольської “Подорож листа”

Одного листопадового дня лист повернувся в той самий порт, із якого відплив рік тому. Капітан корабля помітив на палубі пошарпаний конверт. “Святому Миколаю”, – було написано на ньому дитячою рукою. Він прочитав зворотню адресу і впізнав її. Це був будинок на сусідній вулиці в його рідному місті.

Удома капітан розказав про знахідку своєму синові Максиму. Разом вони вирішили повернути листа. У День святого Миколая капітан із сином прийшли в гості до Марти.

За рік дівчинка підросла, але її заповітне бажання не змінилося. Тепер вона розуміла, чому її прохання не було почуте.

Щоб розвеселити Марту, капітанів син подарував їй човника. Дівчинка подякувала й пригостила гостей чаєм із тістечками. А потім вони з Максимом грали в піратів.

Скоро Марта і Максим стали справжніми друзями. Дівчинка геть забула про старий лист. Проте лист не журився тим. “Моя подорож нарешті заверши-

лася”, – радів він, бо знав ті кілька слів Мартиного заповітного бажання: “Хочу мати справжнього друга. Марта”.

- 5 Який поворот сюжету став кульмінацією твору “Подорож листа”? Яке враження він справив на тебе?
- 6 Опиши подорож листа самими іменниками.
- 7 Розкажи оповідку від імені Марти або Максима. Врахуй, які факти про лист невідомі кожному з них.

8

Прочитай твір, який написала Марта про свого друга. На скільки абзаців його варто розділити? Склади й запиши план розповіді.

Мій друг

Я розкажу про свого друга Максима, з яким ми познайомилися завдяки моєму листу до святого Миколая. Максим високого зросту й трохи сутулий. У нього ясні сірі очі, трохи веснянкуватий ніс. Але це помітно лише якщо дуже придивлятися. Волосся пряме та неслухняне, завжди лізе в очі. Максим дуже рухливий. Усі ігри, які він вигадує, – кудись бігти, стрибати, щось кидати або ховатися. Мені це дуже подобається, бо сама я придумую більш спокійні розваги. А ще він багато знає про різні країни, бо його тато – капітан корабля. Я рада, що в мене є такий чудовий друг. І сподіваюся, що ми будемо дружити ще багато років.

Мої твори

9

Напиши твір про свого друга чи свою подругу за складеним планом. Додай його до власної збірки.

Знайомся: авторка!

Валентина Вздутьська

Письменниця народилася на Київщині 23 серпня 1983 року. Працювала журналісткою на радіо, у газетах, в інтернет-виданнях. А ще створила чимало книжок для дітей, і багато з них – про чарівні новорічні свята.

§74. Чергування приголосних

– Мовознаю, я тобі ще не набридло зі своїми запитаннями про відмінювання іменників?

– Що ти, друже! Я поважаю твою жагу до досліджень мови. І діти залюбки до них долучаються. Покажуй, що цікавого ти помітило.

- 1 Пosposterігай, що, крім закінчення, змінюється в деяких іменниках у давальному та місцевому відмінках. Зроби висновок.

Н. в. хто? що?	Д. в. кому? чому?	М. в. на/у кому? на/у чому?
подруга	подрузі	на подрузі
ріка	ріці	у ріці
завірюха	завірюсі	у завірюсі

- 2 Перевірте, чи в усіх іменниках відбуваються чергування приголосних. Для цього запишіть слова **молоко, козак, хліб** та інші, які хочете, у називному, давальному та місцевому відмінках. Які висновки можна зробити про зв'язок між родом іменників і зміною приголосного в корені?

- 3 Переконайся, що ти правильно змінюєш приголосний у корені, коли відбувається чергування. Запиши речення, розкривши дужки та додавши прийменники.

1. Капітан тримав (рука) лист.
2. Новий рік уже (поріг).
3. Ми досліджували чергування приголосних у коренях (урок).

У коренях деяких іменників при відмінюванні чергуються приголосні: [к] – [ц'], [г] – [з'], [х] – [с'].

§75. Чергування голосних

– Ви, можливо, мені не повірите. Але голосні теж можуть чергуватися! Лишень погляньте на це!

- 1** Прочитай вірш **Дмитра Білоуса**, який допомагає зрозуміти, коли відбувається чергування голосних, та ще й запам'ятати винятки. Випиши парами слова, у яких чергуються звуки. Склади речення з кожним словом.

Як чергуються голосні

В переливах слів ми раді
Відтінити тут одне:
Там, де **І** в закритім складі,
У відкритім – **О** та **Е**.
Лебідь – лебедя,
Обід – обода,

Невід – невода,
Чобіг – чобота...
Та є й виняток:
Хобот – хобота.
Ще й сучасніший:
Робот – робота!

Під час словозміни, як правило, звуки [o], [e] у відкритих складах чергуються з [i] в закритих складах.

- 2** Прочитай хмару слів. У яких словах відбувається чергування голосних звуків? Запиши ці слова парами і познач звук, що змінюється.

- 3** Які слова з хмари можна вжити в новорічному побажанні? Кому б ти адресував / адресувала його? Зроби листівку, напиши на ній побажання і передай адресатові / адресатці.

радість
сміливість
щирість юність
вправність
старість заздрість
мудрість прикрість
упертість
милість

§76. Святковий настрій

- 1 Розкажіть одне одному, що ви відчуваєте напередодні новорічно-різдвяних свят. Який у кого настрій? Про що думається та мріється?

Кишенька слів

- 2 Запиши вислови у дві групи: ті, які описують піднесений настрій, і ті, що поганий. З одним із них склади речення.

Ніг під собою не чує. Рве на собі волосся. Гедзь укусив.
Кішки шкребуть на душі. На сьомому небі. Аж танцює.

- 3 Покажіть одне одному різні настрої мімікою та позами. Чи вдається їх упізнати?

Підказка: сум, роздратованість, спантелеченість, втома, замріяність, огида, захват.

- 4 Прочитай уривок із твору **Василя Скуратівського "Січень снігом січе..."**. А які традиції та обряди святкування Нового року є у твоїй країні / громаді / родині? Розкажи.

Новорічні традиції в різних країнах доволі різноманітні. В Ефіопії Новий рік припадає на середину вересня. Жителі міст і сіл виходять на околиці та спалюють у вогнищі сухий хмиз. Навколо багаття влаштовують ігри й танці.

Шотландці на Новий рік приходять у гості з грудочками вугілля. Вони кидають їх у вогонь і бажають: "Нехай світло й радість завжди будуть у вашому домі!"

- 5 Спиши перший абзац тексту в завданні 4. Підкресли іменники. Визнач рід, число та відмінок кожного з них.

Читаріум

- 6 Ти закінчуєш читати першу частину цього підручника. Тут було чимало цікавих різножанрових творів різних авторів / авторок. Погортай сторінки та згадай, що тобі сподобалося. Поміркуй, що хочеш почитати на канікулах.

§77. Закінчення іменників чоловічого роду

– Українська мова – дивовижна! Дає змогу обирати те, що більше подобається. Як-от закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках. Обидва правильні!

Моєму
другу.

Моєму
вчителю.

Моєму
дідусяю.

Моєму
другові.

Моєму
вчителеві.

Моєму
дідусеві.

1

Прочитай, кого привітало Пишеня. Запиши, що кому воно подарувало, добираючи подарунки, назви яких починаються тією самою літерою, що й слово.

Зразок. Пишеня подарувало лікареві лімузин.

Директор, учень, менеджер, тато, сусід.

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини мають закінчення -ові, -еві (-єві) або -у (-ю), а в місцевому – -ові, -еві (-єві) або -у (-ю), -і (-ї). Якщо в мовленні опиняються поряд два такі іменники в давальному й місцевому відмінках, то їх краще вживати з різними закінченнями.

2

Прочитай прислів'я. Спиши, вживаючи іменники, що в дужках, у давальному або місцевому відмінку однини.

1. Дарованому (кінь) в зуби не заглядають. 2. По заячому (слід) іноді знаходять ведмедя. 3. Попався, жучку, (пан) в ручку. 4. Байдуже (рак), у якому горщику його зварять.

3

Відредагуй словосполучення і запиши.

Пану Василю, директору Івану Сергійовичу, братові Сергієві, учителеві Борисові Петровичу, сину Ростику.

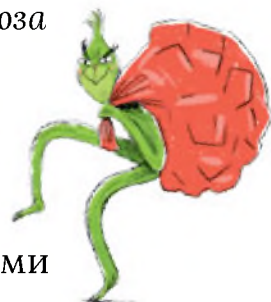
§78. Оце так несподіванка!

- 1 Прочитай різдвяну казку про фантастичну країну і дізнайся, який сюрприз чекав на її мешканців на свято.

Про Грінча, який украв Різдво

За однойменною казкою Доктора Сьюза

Всі хтовільці, всі хтосі пресолодко спали.
Всі хтовільці, всі хтосі спали й не знали,
Що Різдво у Хтовілі пішло шкереберть,
Коли Грінч навантажував сани ущерть
Подарунками хтосів – у пакуночках зі стрічками
Та з картками вітальними з їхніми іменами.
Триста футів угору. Крутосхилом гори Млинець
Грінч витягував сани – щоб штовхнути їх у прірву, внівець!

“Тьху на хтосячих хтосів! – аж нетямився він від огиди. –
Зараз хтосі побачать, що Різдва їм тепер не буде!
Ось прокинуться – й стане зовсім їм не до сміху.
Всі роззявлять на мить роти – і мені на втіху
Всі хтовільці, всі хтосі ридатимуть: “Лихо! Лихо!”
Він прислухався й руку приклав до вуха, страшенно лютий.

Аж тоді Грінч почув звук, що лунав усюди над снігом.

Він дедалі гучнішав! І... відлунював сміхом!

Звук був радісним! Дуже!

І бринів він щасливо.

Звук був сповнений втіхи.

Та хіба ж це можливо?

Грінч аж витріщив очі,

Вдивляючись вниз.

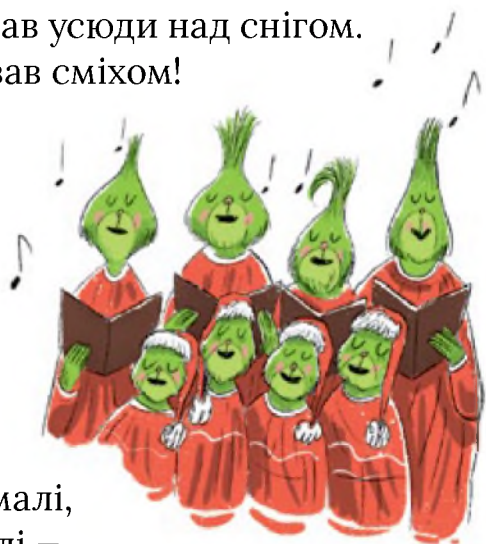
Він здригнувся, шокований.

Ну і сюрприз!

Всі хтовільці, всі хтосі, великі й малі,

Без дарунків й без ласощів взагалі –

Всі співали про те, що Різдво – диво з див.

Грінч Різдву не завадив!
Грінч Різдво не спинив!
Грінч стояв, по коліна угрузнувши в сніг,
І ніяк, ну ніяк зрозуміти не міг:
Як настало Різдво? Без гірлянд? Без ялинок?
Без леліток, блискіток, коробок, торбинок?

Грінч надовго замислився. Раптом спало йому на гадку
Щось, про що він навіть не думав спочатку:
Може, справжнє Різдво – це не ласощі, не пакунки?
Може, справжнє Різдво – це... щось більше, ніж подарунки?
У Хтовілі казали – бо ніхто не лишався байдужим, –
Наче Грінчеве серце раптом стало великим дуже!
Наче враз потепліло і зробилося м'якшим, ніж досі,
Тож помчав він – з усім добром – до містечка хтосів.
Всі дарунки, всі страви хтосям привіз завзято...
Й особисто сам Грінч нарізав хто-індичку на свято!

Переклад з англійської Маріанни Кіяновської

- 2 Що виявилось найважливішим у святкуванні Різдва для хтосів? Як це сприйняв Грінч? Як ти гадаєш, чому він не любив Різдво до того?
- 3 Після перегляду мультфільму "Грінч" діти написали відгуки. Знайди в них помилки і виправ їх.

Христина:

Добрий і гарний мультфільм. Вразив переклад, особливо ремовані слова, бо інколи при перекладі рима втрачається.

Роман:

Чудовий мульт 😊 Під Різдво — те, що треба. Рекомендую 😊

- 4 Подивись і ти мультфільм про Грінча і напиши свій відгук. Чим відрізняється мультфільм від казки? svitdovkola.org/um4/media13

§79. Закінчення іменників у множині

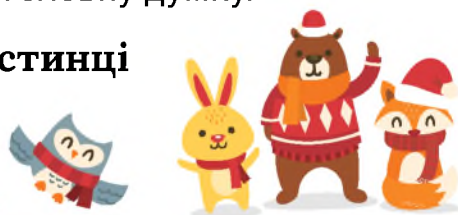
- 1 Поспостерігай, як змінюються за відмінками іменники у множині, і зроби висновок.

Н. в.	подарунки ^и	ялинка ^и	зустріч ^і
Р. в.	подарунк ^{ів}	ялинок	зустріч ^{ей}
Д. в.	подарунка ^м	ялинка ^м	зустріч ^{ам}
Зн. в.	подарунки ^и	ялинка ^и	зустріч ^і
Ор. в.	подарунка ^{ми}	ялинка ^{ми}	зустріч ^{ами}
М. в.	у подарунка ^х	на ялинка ^х	на зустріч ^{ах}
Кл. в.	подарунки ^и	ялинка ^и	зустріч ^і

- 2 Провідмняй слова **сніжинки, зорі, феєрверки**. Виділи закінчення і порівняй із тими, що в таблиці. Зроби висновок.
- 3 Прочитай вірш і визнач його головну думку.

Різдвяні гостинці

Були ми у лісі
І там на ялинці
Для звірів лишили
Різдвяні **гостинці**.
Для білки – горіхів
Смачненьких торбину,
Для зайця – велику
Солодку морквину.
А поряд на гарний
Біленький пеньочок
Ми сіна для лося
Поклали жмутічок.

Аж бачимо – вуха
Стирчать у ялинці,
Сіренькі, гарненькі,
Немов на **картинці**.

І хтось там зітхає
І хлипає гірко:
Повісьте й для **вовка**
Гостинчик на гілку.

Оксана Кротюк

- 4 Спиши перші три речення вірша "Різдвяні гостинці". Визнач рід, число і відмінок кожного іменника. Виділи закінчення.

§80. Морфологічний розбір іменника

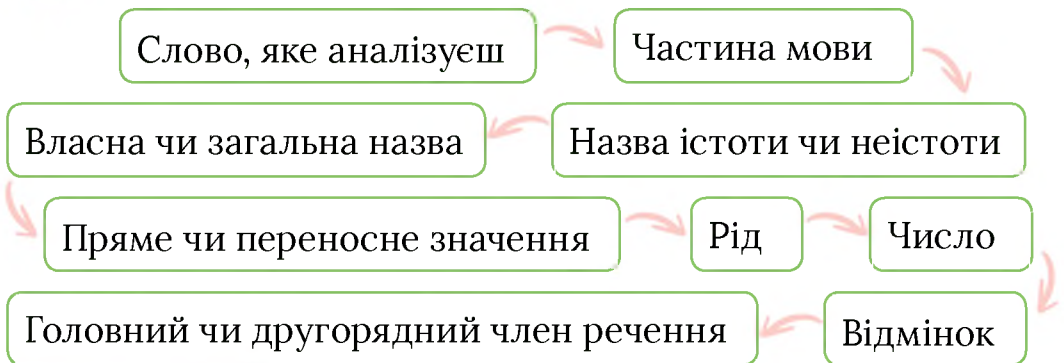
1 По черзі кидаючи гральний кубик, розкажіть про іменник як частину мови. Відповідайте на запитання, номер якого випадє на грані.

1. На які запитання відповідає іменник?
2. За чим змінюються іменники?
3. Скільки відмінків є в українській мові?
4. Які закінчення мають іменники в орудному відмінку множини?
5. З якими прийменниками вживаються іменники в місцевому відмінку?
6. Яке закінчення має слово **сад** у родовому відмінку?

2 Знайди в казці про Грінча іменники в різних відмінках.

3 Проаналізуй за алгоритмом виділені слова у вірші (с. 134).

Знайомся: автор!

Доктор Сьюз

(2 березня 1904 – 24 вересня 1991)

Хіба може автор віршів називатися Доктор Сьюз? А чом би й ні? Це псевдонім американського письменника **Теодора Сьюза Гейзела**. Свою першу книжку він носив до 28 видавництв, і всі йому відмовили. Та він не втрачав надії, і коли книжка вийшла друком, то мала шалений успіх.

Перевір себе

- 1 Прочитай текст. Скільки в ньому має бути абзаців? Склади план. Добери заголовок.

Засніжило. І до горобини, яка росте в нашому дворі, унадилися граки. Горобина, певно, гостям рада, адже вродила рясно-прерясно. Граки в нас, на Поліссі, не відлітають у тепліші краї. До нашої горобини навідуються по вітаміни тільки двоє граків. І щоразу дивують своєю акуратністю. Бо не стрибають із гілки на гілку, не вибирають, де більші грона, а скльовують усі ягоди підряд. Ото як почали з верхівки, то так і посуваються донизу. Горобина гракам не вельми смакує, але все ж таки! Ще з тиждень – і найнижчі гілляки обберуть. Січень хмуриє сиві брови, до весни ого-го як далеко. Доведеться гракам ще не в одному закутку вишукувати собі вітаміни. (За Євгеном Шморгуном)

- 2 Випиши з тексту три речення (на вибір). Підкресли іменники. Визнач рід, число та відмінок кожного з них.
- 3 Запиши іменники **біль, гривня, черв'як, земля, подорож** у родовому відмінку. Перевір закінчення іменників в орфографічному словнику.
- 4 Наведи приклади слів, у яких відбувається чергування приголосних у давальному і місцевому відмінках однини.
- 5 Пригадай, з ким тобі було приємно виконувати завдання в групі, і скажи йому / їй про це.
- 6 Оціни свою роботу впродовж першого семестру і створи плакат про свої успіхи з української мови та читання.

☀ Я вирізняю іменники з-поміж інших частин мови.

☀ Я знаю таких письменників і письменниць: ...

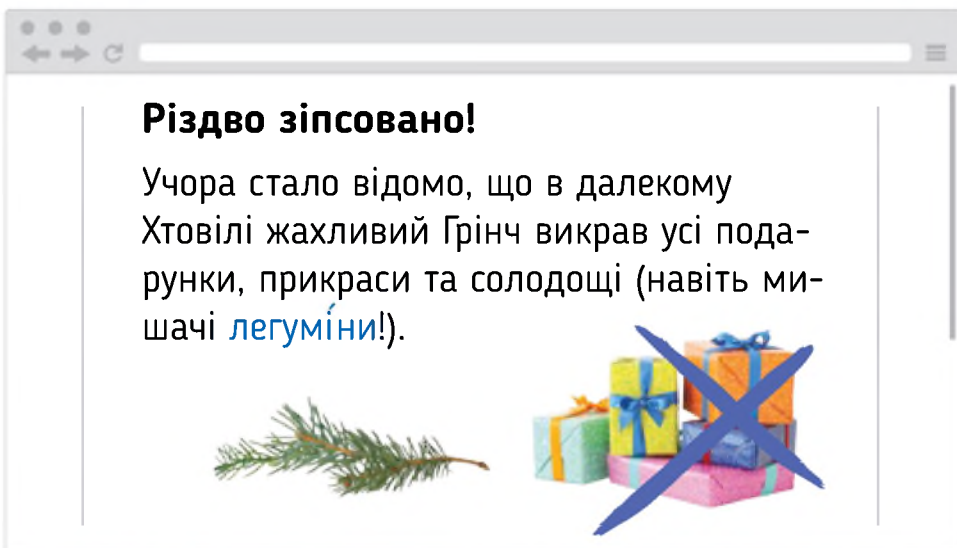
☀ Я прочитав / прочитала багато книжок: ...

☀ Я вмію писати есе.

Хто – фейкороб, а хто – правдолюб?

1

Як гадаєш, чи можна зробити правильний висновок, знаючи не всю правду? Прочитай і порівняй статті.

Різдво зіпсовано!

Учора стало відомо, що в далекому Хтовілі жахливий Грінч викрав усі подарунки, прикраси та солодощі (навіть мишачі **легуміни!**).

Грінч – СИМВОЛ СВЯТА!

Сьогодні у Хтовілі святкову індичку розрізав сам Грінч! Авжеж. І саме він перед тим вручив подарунок кожному хтовільцю.

Завваж: в обох випадках написана правда, але не вся. Часткове подання інформації може ввести в оману.

Тлумачок

Бересток (б́ерест) (с. 40) – листяне дерево з крилатим насінням.

Бузув́ір (с. 51) – той, хто має запеклу неприязнь до інакодумців та жорстоко переслідує їх; фанатик.

Буфонáда (с. 15) – надміру комічна вистава, сцена або життєва ситуація.

Вáтра (с. 13) – багаття, вогнище.

Геологíчний (с. 6) – той, що стосується вивчення і дослідження Землі.

Глянсува́тий (с. 22) – гладенький та блискучий.

Детектíв (с. 54) – 1) агент служби розшуку, часто таємної; 2) літературний твір або кінофільм, присвячений розкриттю заплутаної таємниці, зазвичай пов'язаної зі злочином.

Жабурíння (с. 42) – водорості, що ростуть у стоячій воді, вкриваючи її поверхню яскравим шаром зелені.

Зорíти (с. 16) – дивитися; пильно стежити за кимось або чимось.

Інтуї́ція (с. 56) – здатність людини мислити несвідомо, щось угадувати чи передбачати, спираючись на попередній досвід.

Круп (с. 49) – поперек тварини, зазвичай коня.

Лéгiнь (с. 109) – юнак, парубок.

Легумíни (с. 137) – ласощі, смаколики.

Берест

Ватра

**Жаба
в жабуринні**

Обце́ньки

**Плавні
навесні**

Шелюга

Нуртува́ти (с. 103) – 1) нестримно рухатися, змінюючи напрямок; 2) виявляти збудження, неспокій швидкими рухами, криками тощо.

Обце́ньки (с. 74) – металеві щипці для витягування цвяхів.

Опо́не́нт (с. 5) – суперник у дискусії; той, хто має протилежну думку.

Пла́вні (с. 49) – низькі береги річки, які затоплюються під час весняної повені.

Пола́та́йко (с. 110) – той, хто лагодить взуття.

Сту́гоні́ти (с. 40) – гудіти; ритмічно стукати.

Схо́піти за ба́рки (с. 110) – накинутися на когось; ухопити за груди (під час сварки, бійки).

Такти́льний (с. 34) – дотиковий; пов'язаний із відчуттям дотику.

Тетрало́гія (с. 46) – чотири послідовні об'єднані спільною темою твори (зазвичай літературні, але можуть бути й музичні), що разом утворюють цілісний сюжет.

Цита́та (с. 5) – дослівний уривок якогось-небудь тексту.

Ціса́р (с. 109) – титул імператора Австро-Угорщини – держави, що існувала в Європі понад 100 років тому.

Череда́ (с. 95) – стадо свійський тварин, які пасуться разом.

Шелю́га (с. 41) – зарості верби.

Зміст

ТЕМА 1. ПОДОРОЖУЄМО І ВІДКРИВАЄМО СВІТ

§ 1. Знову разом! 4

§ 2. Мова нашої держави 5
О. Забужко “Рідна мова”

§ 3. Відкриття, що змінили світ 6
“Дивовижні особистості, які змінили ХХ ст.”

§ 4. Культура мовлення 10

§ 5. Слово про мову 11
В. Правоторова “Хай звучать слова чудові”

§ 6. Біографія розповідає 12

§ 7. Будова тексту 13

§ 8. Розповідь про себе 14

Дж. Дарелл “Моя сім'я та інші звірі”

§ 9. Типи текстів 18

§ 10. Тема і мета тексту 19

§ 11. Побачити непомітне 20

§ 12. Заголовок тексту 21

§ 13. Таємний світ комах 22
Дж. Дарелл “Моя сім'я та інші звірі”

§ 14. Абзац 26

§ 15. План тексту 27

§ 16. Усі ми робимо відкриття 28

§ 17. Я пишу статтю 29

§ 18. Хто винахідливо викидає коники? 30
Т. Стус “Коники винахідників”

§ 19. Я редагую 34

§ 20. По той бік екрана 35

Перевір себе 36

Хто – фейкороб, а хто – правдолюб? 37

ТЕМА 2. МАШИНА ЧАСУ

§ 21. Подорож у минуле	38
§ 22. Види речень за метою висловлювання та інтонацією.	39
§ 23. На гостині в козаків. В. Рутківський “Джури козака Швайки”	40
§ 24. Граматична основа речення	44
§ 25. Звертання М. Підгірянка “Граї, бджілко!”	45
§ 26. У вирі пригод.	46
§ 27. Однорідні члени речення	47
§ 28. Пригоди тривають. В. Рутківський “Джури козака Швайки”	48
§ 29. Сполучники	52
§ 30. А що в казані? М. Сердюк “Ням! Готують діти!”	53
§ 31. По слідах Шерлока Голмса	54
§ 32. Поширення речення	55
§ 33. Коти-детективи Г. Вдовиченко “36 і 6 котів-детективів”	56
§ 34. Просте і складне речення	60
§ 35. Ще одна детективна історія У. Задарма, С. Сокольник “Дитячий детектив”	61
§ 36. Книжки про тварин	62
§ 37. Зв'язок слів у реченні	63
§ 38. Котячі пригоди Г. Вдовиченко “36 і 6 котів-детективів”	64
§ 39. Слово, словосполучення і речення	68
§ 40. Головне і залежне слова у словосполученні	69
Перевір себе.	70
Хто – фейкороб, а хто – правдолюб?	71

ТЕМА 3. ЧАРІВНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ

- § 41. Магія перевтілення 72
- § 42. Українські та запозичені слова 73
О. Підсуха “Мова”
- § 43. Майстер вигадки 74
А. Ліндгрєн “Ще живе Еміль у Льонеберзі”
- § 44. Синоніми й антоніми 78
Д. Білоус “Чудесні барви”
- § 45. Значення слова 79
Грицько Бойко. Віршики
- § 46. Народна мудрість 80
- § 47. Будова слова 81
- § 48. Уроки мудрості та кмітливості 82
Притчі “Мішок картоплі”, “В окропі”. Загадки
- § 49. Спільнокореневі слова 86
- § 50. Префікс 87
- § 51. До чого лежить серце 88
- § 52. Суфікс 89
В. Бендюг “Кіт-котище”
- § 53. Таємниці серця 90
Л. Шеберг “Душевні факти про серце”
А. Дімаров “Для чого людині серце?”
- § 54. Складні слова 94
- § 55. Звуки і букви 95
Л. Костенко “Березовий листочок”
- § 56. Дихай на повні груди! 96
- § 57. Самостійні та службові частини мови 97
- § 58. Такі схожі та різні вірші 98
Коломійки. Лімерики. Хайку
- § 59. Службові частини мови 102
- § 60. Вигук 103
- Перевір себе 104
- Хто – фейкороб, а хто – правдолюб? 105

ТЕМА 4. ФАКТИ І ТАЄМНИЦІ

§ 61.	Під замком.	106
§ 62.	Іменник.	107
§ 63.	Казкова суперечка. <i>Українська народна казка “Розум і Щастя”</i>	108
§ 64.	Числа іменників. <i>М. Рильський “Зимовий ранок”</i>	112
§ 65.	Роди іменників. <i>Г. Фалькович “Уїкенд”</i>	113
§ 66.	Які ми – люди? <i>В. Сухомлинський “Бо я – людина”</i>	114
§ 67.	Відмінки іменників.	115
§ 68.	Подивитися іншими очима. <i>К. Бабкіна “Гарбузовий рік”</i>	116
§ 69.	Однакові закінчення – різні відмінки.	120
§ 70.	Яке закінчення обрати?	121
§ 71.	Стукає у двері Миколай. <i>О. Кротюк “Доброму Миколаю”</i>	122
§ 72.	Прийменник.	123
§ 73.	Заповітне бажання. <i>В. Вздольська “Подорож листа”</i>	124
§ 74.	Чергування приголосних.	128
§ 75.	Чергування голосних.	129
§ 76.	Святковий настрій.	130
§ 77.	Закінчення іменників чоловічого роду.	131
§ 78.	Оце так несподіванка!. <i>Доктор Сьюз “Про Грінча, який украв Різдво”</i>	132
§ 79.	Закінчення іменників у множині. <i>О. Кротюк “Різдвяні гостинці”</i>	134
§ 80.	Морфологічний розбір іменника.	135
	Перевір себе.	136
	Хто – фейкороб, а хто – правдолюб?	137
	Тлумачок.	138

Навчальне видання

ОСТАПЕНКО Ганна Сергіївна
ВОЛОЩЕНКО Ольга Володимирівна
КОЗАК Олександра Петрівна

УКРАЇНЬСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

*Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
“Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей”*

Головний редактор *Олексій Андрусич*
Відповідальна за випуск *Юлія Журлакова*
Редакторка *Юлія Журлакова*
Літературна редакторка *Богдана Воронкова*
Коректорки *Ольга Мельник, Ніна Любаченко*
Дизайн *Катерини Будзинської*

*Художники: В. Богданюк, Н. Каліш, Ю. Келюх, О. Кочура, Л. Мартинюк,
О. Нашивочников, Л. Подобна, О. Томків, О. Шатохін.*

*У підручнику також використано ілюстрації з інтернет-ресурсів pixabay.com
та freepik.com відповідно до умов стандартної ліцензії.*

Моделі: учасники дитячого продюсерського центру [Babyphotostars](http://Babyphotostars.com).

Формат 70 × 100 ¹/₁₆.

Ум. друк. арк. 11,67 + 0,32 форзац.

Обл.-вид. арк. 6,80 + 0,51 форзац + 0,15 обкл.

Наклад 13 730 пр.

Зам. № 602176.

ТОВ “ВИДАВНИЦТВО “СВІТИЧ”

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1203 від 21.01.2003 р.

Адреса: вул. Ю. Коцюбинського, 7, м. Київ, 04053.

SVITDOVKOLA.ORG

Видрукувано у друкарні ТОВ “КОНВІ ПРІНТ”,

03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

Відмова від відповідальності. Будь-яка інформація про особу чи товар, подана у підручнику, не призначена сформувати або підтримати обізнаність та інтерес користувача підручника до цієї особи чи товару і наведена як ілюстрація з навчальною метою. Усі літературні й художні твори, які частково або повністю подано в підручнику, використані в цьому виданні навчального характеру як ілюстрації.